

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ,
ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО**

*Др Јован Плавша
Др Зоран Ристић*

**ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА ПОДРУЧЈА
СРБИЈЕ И СВЕТА
(грађа за припрему испита)**

Нови Сад, 2010.

ПОЈАМ ГЕОГРАФСКЕ И ТУРИСТИЧКЕ РЕГИЈЕ И ПИТАЊА РЕГИОНАЛИЗАЦИЈЕ

ПОЈАМ ГЕОГРАФСКЕ И ТУРИСТИЧКЕ РЕГИЈЕ

Да би се што боље сагледале и разумеле специфичности, природне и антропогене вредности, издвајање и разграничавање појединих регија и свеукупног простора, потребно је осврнути се на нека теоретска питања географско-туристичке (туристичко-географске) или туристичке регионализације.

О проблемима географске регионализације писано је релативно много, али ни у нашој земљи ни у свету схватања нису у потпуности усаглашена. Често се регионализација уоквирује државним границама или другим административним линијама, мада карактеристике једне регије прелазе те међе. Издвајање регија унутар држава или других територијалних целина, без обзира што се њихове границе не поклапају са административним, често има оправдање, јер се на тај начин настоје сагледати (и обезбедити) најбоље могућности за развој одређеног простора. Но, развој појединачних држава и целог света, успостављање различитих и бројних међурегионалних привредних, посебно саобраћајних веза, али и других, на пример туристичких и политичких, мада се у фази површне и кратковиде глобализације (духовног и моралног тероризма), а погубне дехуманизације, коју намећу пребогати појединци и групе, не може и не сме занемарити међурегионално повезивање, које прелази државне и друге границе. Туризам као динамичан процес подразумева кретање, а то значи и међурегионално прожимање, мада и у таквим условима опстају бројне регионалне посебности, те је у циљу различитих потреба значајна адекватна регионализација.

Мада постоје бројне дефиниције географске регије, схватању аутора ове књиге најближа је она коју је дао М. Васовић (1971). Он сматра да је географска регија део простора земљине површине, који је испуњен објектима анорганског (рељеф, тло, клима, воде), органског (биљке, животиње, човек као физичко биће) и антропогеног порекла (људско друштво и његове видљиве творевине у простору). Додајемо да су ови објекти у сталној узајамној вези, односно непрекидно делују једни на друге, те као последица тога долази до сталних промена међу њима (Плавша, 1997), што је веома значајно за туристичка кретања, а може се рећи да туристичка кретања учествују у тим променама. Илешич (1958) истиче да регионализација мора бити што комплекснија, те регије треба издвајати на бази предеоно-географских (предеоно-физиономских) и економско-функционалних (економско-географских) фактора. Предеоно-географске регије су шири појам и њихов изглед углавном је последица физичко-географских процеса, а људски рад је унео знатне измене. Издвајање регија само на бази природно-географских елемената не може у потпуности задовољити, а ни друштвени утицаји не дају прави циљ, те је потребан комплексан прилаз. Ршумовић (1964) сматра да ваљана регионализација треба да обухвати све елементе простора и мора се односити на пејзаж у целини. Комплексно сагледавање простора, односно пејзажне целовитости веома је значајно за развој туризма. Слична схватања регије износе и неки страни научници. Тако Дикинсон (Dickinson, 1966) наводи да је регија хомоген простор, са великим бројем заједничких услова, који се односе на Земљу, људе, привреду, размештај становништва и услужних делатности. За Будвила (Boudevill, 1972) регија је супростављена целокупности простора, који је скуп разноликости, а регија се састоји од више сличних географских елемената. Он додаје да се та сличност може мерити и знатно је већа од оне у другим случајно одабраним просторним јединицама.

Пошто су сви елементи природе променљиви, а човеково позитивно или негативно деловање такође узрокује промене, онда ни регија није трајна и непроменљива категорија, већ се може говорити о мењању њених компоненти и укупности, о њеном ширењу или сажимању. Међутим, то је спор процес, чије се промене, кроз људски век, једва примећују, или бар нису значајне. То значи да је и туристичка регија променљива категорија, понекад са интензивнијим променама, јер су и човекове делатности израженије.

Може се помислити да динамичност туризма, стална људска тежња за кретањем, односно за упознавањем новог, коју савремена саобраћајна средства додатно провоцирају и омогућавају њено лакше остваривање, ремети индивидуалност регије, односно доводи до уједначавања регија. Поред тога, све већи број туриста не испуњава своје потребе само у једној регији, већ крстари различитим просторима. Међутим, без обзира на ове констатације, постоји и постојаће просторна дислоцираност туристичке потражње и понуде. Туристичка понуда развијених држава не може у

потпуности задовољити потребе сопствених житеља. Уз то, природни услови у добром делу развијеног света не омогућавају угодан летњи купалишни туризам, док су ван овог (развијеног) простора бројне регије, које нуде разнолике и изузетно вредне аутохтоне мотиве, који су сан великог броја туриста. Највреднији туристички простори углавном су у суптропској зони, а једним делом и у умереном појасу, што јасно указује на њихово регионално распрострањење. Но, ни читава суптропска зона није равномерно туристички афирмисана, већ се издвајају простори са комплексном туристичком понудом и они где још има много да се ради на потпуној туристичкој валоризацији. Ваздушни саобраћај, посебно чартер летови, омогућава бржи туристички развој простора који су знатно удаљени од најразвијенијих земаља света, а и ови простори су најчешће у суптропској зони. Авионски и хелио саобраћај олакшавају долазак и до неких планинских простора. Треба додати да је боравишни туризам високог нивоа развијен и мимо најзначајнијих туристичких регија. Многи велики, али и мањи градови, познати су као веома интересантне туристичке дестинације у којима се гости задржавају више дана. Као значајни простори боравишног туризма истичу се и обале неких језера, затим подручја појединих националних паркова, чак и неких нижих категорија заштићене природе. Око неких термо-минералних извора подигнута су значајна туристичка места, а важни локалитети су и бројни религиозни, историјски, фестивалски, сајамски, па чак и спортски центри, те археолошка налазишта. Интензиван развој туризма, око неких наведених локалитета (језера, национални паркови и други заштићени делови природе, термо-минерални извори), утиче на формирање туристичких микрорегија.

Убрзани развој човечанства, односно свих области људске делатности, а посебно оних које негативно делују на природу човека и природу његове околине (на природу природе), доводи до тога да се људи, кроз различите активности, посебно преко рекреације, настоје вратити очуваној и неоштећеној животној средини. На жалост таквих простора је све мање, а људи је све више. Најбоље очувани делови природе углавном су ван најгушће насељених простора, па се све већи број људи појављује на до скоро готово непосећеним подручјима - на високим и тешко приступачним планинским пределима, у хладнијим приполарним просторима, у пустињским областима, па чак и у подморским просторима и на другим местима. Потребе за рекреацијом (понекад и мода) или можда још пре повратак искону (ако већ није касно) терају човека ван места становања, далеко од затроване и угрожене средине. Уживање је и право усхићење пронаћи потпуно бистру реку, удахнути чисти ваздух, шетња у којој звук корака прати птичија песма и глас других живих створења шума и ливада. Код људи је све чешћа жеља да буду изгубљени у исконском простору и без осећаја за време, да би бар за трен, дан или два, или невероватно месец или годину, побегли од изгубљености у градској гужви, од буке свега и на сваком кораку, од смога и различитих невероватних мириса, од превише вештачког светла, од журбе потребне и непотребне, од брига великих и малих, од политике свагде и свакојаке, од лажи, демократије силних, људских права најсилнијих, терора новца и моћи, од сурогата свега и свачега, од ... Колико људи на овој планети, коју трошимо као да има замену, проживи године или живот цели, а да није загазило у брзи, бистри планински поток, где рибице грицкају ногу, или није доживело дубину трепераво-искричаве звездане ноћи, у којој се изгубиш (усрећиш) тражећи сазвезђе Малог и Великог медведа, Лабуда, Ориона или нама најближу звезду Проксима Кентаури. Зашто су направили бомбу "обичну" и атомску, откуда им право да убијају? Зашто људи не могу свагде, свакоме и стално да кажу шта мисле? Зашто шутимо кад бацају смеће по нашој планети и нашу Земљу гурају у смеће? Због свега овога, да ли је рекреација, шетња или мирисање четинара на северу Финске, или сликање корала на Великом коралном гребену, исконска потреба, бег од амбиса или хватање за сламку? Без обзира на разлоге констатујемо да се све већи број људи појављује на великим просторима и да на различите начине и различитим интензитетом делује на те просторе, мењајући њихов првобитни изглед и функције. Простори са интензивним боравишним туризмом, примају велики број гостију и доживљавају значајнији преображај, а туризам има велики привредни значај.

Може се закључити да без обзира на масовна кретања људи, туризам делује и на издвајање специфичних просторних целина, које се знатно разликују од околних подручја. То значи да се може говорити о регионалном карактеру туризма, односно о његовом зонално-регионалном распрострањењу. Ове зоне, односно регије пружају оптималне услове за боравишни, али и за све остале облике туризма.

Око дефинисања појма туристичке или туристичко-географске регије такође постоје значајне разлике, како код страних тако и код домаћих стручњака.

За Прикрила (Prikrul, 1971) туристичка регија је простор у коме туристичке вредности својим квантитетом и квалитетом доминирају над осталим природним и економским вредностима, а међу свим делатностима туризам има највећи значај.

Васовић и Јовичић (1974) под туристичко-географском регијом подразумевају просторну целину у којој је туризам доминантна функција, а физиономија простора је углавном последица те функције. На оваквим просторима насеља су углавном испуњена туристичким објектима (хотелима, вилама, бунгаловима, камповима, уређеним парковима, спортско-рекреативним садржајима, специјализованим продавницама, шеталиштима итд).

Блажевић и Пепеоник (1979) дају сличну дефиницију и разликују развијене туристичке регије, у којима се из туризма оствари половина националног дохотка и потенцијалне регије које још нису у значајној мери вредновале своје потенцијале.

Јовичић (1992) напомиње да се туристичке регије не могу дефинисати преко једног критеријума, већ се мора извршити анализа елемената, мотива и функција туризма. Он даље каже да се при издвајању туристичке регије не ради о избору, већ о формирању критеријума, који произилазе из проучавања укупне структуре туризма као друштвено-просторне појаве. По њему туристичка регија изражава одређену територијалност мотива и евентуално функционалност туристичког промета, у зависности од тога да ли су у питању потенцијални или активирани простори. То значи да је туристичка регија просторна целина са потенцијалним или активираним туристичким мотивима. У изучавању и планирању простора морају се уважавати међузависности, међудејства и повезаност туризма са другим делатностима. Да би се у потпуности конкретизовао појам регије потребно је веома добро познавање њених конститутивних елемената - атрактивних (објекти и делови простора који могу да задовоље туристичку потребу), функционалних (развојне форме и облици туристичког промета), материјалних (различите врсте услуга у туристичком промету, односно материјална база промета, на којој се заснива туристичка привреда) и организационих (систем мера за ефикасан развој туристичког промета - пропаганда, кадрови, информативна служба итд).

Из ових и сличних дефиниција, а за потребе просторне анализе, Чомић и Пјевач (1997) конципирају туристичку регију као отворени просторни систем, у коме је туризам најзначајнија и обједињавајућа делатност, а структуре и процеси у њему су последице те делатности. Статичку структуру регије чине тачке и чворишта (нодови), везе и мреже (спреге између чворишта) и површине (тело система). Структурални елементи који чине регију међусобно су зависни и повезани и у сталном међудејству, а такође (заједно и одвојено) у интеракцији са окружењем. Најважнији процеси који се одвијају међу елементима структуре су: кретање туристичких токова, боравак туриста и њихове разноврсне активности. Кроз кретање, боравак и различите активности у регији туристички токови се мењају, а постепено долази и до прилагођавања и трансформације регије, да би се на тај начин стекле предности у односу на друге конкурентске регије. Видљиви материјални просторни израз елемената и веза чине ресурси, насеља, хотели и путеви, али и људске активности (боравак, одмор, рекреација, друге активности) и кретања различитих токова (људи, информација, роба), па се може рећи да просторни систем туристичке регије представља нераздвојно јединство структуре и процеса.

По Јовичићу (1992) унутрашњу структуру регије чине туристички локалитети, правци и центри. Туристички локалитети су објекти или места са одређеним туристичким прометом и атрактивностима, чине и основну привредно-туристичку индивидуалност, а уједно су и носиоци функција туристичког промета. Полифункционални локалитети дају веће економске ефекте и стабилнију привреду. Туристички центри обухватају више локалитета у неком насељу и на простору неког мотива. Код развијених регија центри су окосница даљег развоја, а код потенцијалних регија они треба да буду коначан циљ туристичког активирања појединих мотива. Туристичке функције центара, у развијеним регијама, преплићу се са другим делатностима, док активирање потенцијалних туристичких регија подразумева и развој других делатности. Правци везују матична и туристичка подручја (емитивних и рецептивних) и чине их једна или више значајних саобраћајница. Ако поседују одређену атрактивност, уз важне саобраћајнице, правци могу имати сопствену туристичку вредност и доносити значајне економске ефекте. За туристичке правце карактеристична су транзитна и екскурзиона кретања. По значају и просторној функцији правци могу бити: међународни, национални, регионални и локални. Ако кроз туристичку регију пролази туристички правац већег ранга и регија има веће развојне могућности.

У просторном и привредном планирању важно питање представља процес регионализације, како географске тако и туристичке. Разграничавање туристичке (или географске)

регије од суседних целина у савременим условима поред националне све више поприма међудржавну или чак интернационалну димензију. Сложена структура туристичке регије захтева и комплексан приступ. Поред таквог приступа, у пракси је веома тешко повући прецизну и оштру границу између различитих регија, јер елементи, појаве и процеси поједине регије, мада слабије изражени, прелазе и нестају у суседној регији. То значи да су границе међу регијама најчешће шири или ужи прелазни појасеви, оне представљају простор на коме су најслабије изражени доминирајући елементи, појаве, процеси и утицаји суседних регија. Но, постоје и регије са прецизним и оштрим границама. Географске регије се издвајају на бази бројних фактора и критеријума, а најважнији и најчешћи су: природне карактеристике, административни критеријуми, простор друштвено-политичке целине, гравитационо подручје већег града или метрополитанског подручја, степен и карактеристике економског развоја, саобраћај и саобраћајнице, социјална структура и повезаност, историја, традиција, континуалност и хомогеност територије, хомогеност фактора који су дали постојеће стање, функционална повезаност, други заједнички интереси итд (Пиха, 1979).

На први поглед чини се да је издвајање туристичке регије знатно лакше. Међутим, испреплетеност и међудејства бројних елемената, појава и процеса, те других делатности знатно компликује овај посао. Ниво и интензитет туристичких активности и процеса представља најопштији критеријум на основу кога се утврђују границе међу туристичким регијама, али и овде је велики проблем утврђивање осталих критеријума помоћу којих се врши разграничавање.

Николић (1982) у циљу што прецизнијег разграничења туристичких регија, даје детаљнију анализу пет основних критеријума. То су: 1) размештај основних туристичких мотива - они чине услов и основ развоја туризма, а њихова већа густина и атрактивност су основа за издвајање туристичких регија; 2) хомогеност туристичких мотива - под којом он подразумева постојање просторно великих и географски компактних мотива, са израженом рељефном и пејзажном атрактивношћу, где се хомогеност и просторни континуитет заснивају на јединству поменутих просторних компонената и одлика, при чему је важна карактеристика хомогености истородност (планине, површи, простарне долине сличних геоморфолошких и пејзажних особина) и територијалност, а уз то хомогеност представља и јединство геоморфолошких, биогеографских, пејзажних и климатских елемената, мада основни елемент остаје географска структура (побрђа, простране висоравни, планине); 3) територијалност комплементарних туристичких мотива - потпуније исказује размештај, просторну и функционалну повезаност туристичких мотива и потпомаже издвајање граничне зоне регије, што се постиже поделом мотива на основне и комплементарне и просторним изражавањем њихове међузависности (проистиче из функција комплементарности и гравитационог утицаја атрактивнијих мотива), при чему су територијалност веза и односа и подударности основних мотива обрнуто пропорционални њиховом међусобном одстојању (мања одстојања - већи степен комплементарности и већи степен компактности регије); 4) размештај елемената материјалне базе туризма - има више елемената, међу којима су најзначајнији туристичко-угоститељски капацитети, услужни објекти, објекти за спорт, рекреацију и разоноду, комунални и слични објекти, а помоћу овог критеријума може се приказати просторни размештај поменутих елемената, као и степен њихове подударности са размештајем основних туристичких мотива, те и степен туристичког обликовања одређених простора, места или локалитета; 5) саобраћајно-географски и туристички положај - фактор интегритета туристичких регија, изражава јединство односа простора и динамичности саобраћајно-географског и туристичког положаја и саобраћајних веза, при чему саобраћајно-географски положај ресурса или регија обухвата њихов просторни однос према најважнијим саобраћајницама - при повољној природној проходности или када важније саобраћајнице и туристички правци пресецају или додирују регију, комуникације имају конститутивну и интеграциону улогу, односно представљају везивно ткиво и ојачавају целовитост регије.

Динић (1986) издваја функциоалност, доминантност, физиономичност, комплексност, степен специјализације, величину и хијерархијски ранг као најважније опште принципе издвајања туристичко-географских регија. На основу ових принципа он издваја два основна типа туристичких регија: рекреативне (приморске, планинске, бањске) и културне (поједини градови и скупине градова), док по величини простора (слично неким географским поделама) даје три нивоа - микро, мезо и макро регије.

Уз ове критеријуме могу се дати и додатни, који произилазе из структуре (нодови, мреже и површине) и процеса (кретање и активност туриста) рецептивне регије, односно отвореног просторног система, при чему је хомогеност конститутивних елемената само један од статичких

критеријума, а основа мора бити утврђивање интензитета туристичких процеса и просторних структура. На бази наведеног Чомић и Пјевач (1997) издвајају још четири критеријума за разграничавање туристичких регија: 1) међусобна сличност структура и процеса - подразумева да су туристички нодови и површине унутар регије међусобно сличнији од истоветних елемената ван ове регије (на пример: традиционална насеља унутар регије међусобно су архитектонски и урбанистички сличнија него насеља ван регије), што подразумева понављање истих или међусобно сличних типова елемената (манастири, замкови, плаже, заливи, типична приморска места итд) у мањим или већим просторним размацима; 2) међусобна близина просторних структура - подразумева да нодови и површине унутар рецептивне регије морају бити међусобно ближи, него исти елементи система ван регије - овај критеријум је у пракси најчешће повезан са критеријумом сличности (међусобно ближи елементи су најчешће и сличнији) што регију чини хомогенијом и компактнијом; 3) међусобна повезаност туристичких нодова саобраћајном мрежом - да би систем био међусобно повезан и нодови морају бити међусобно боље, интензивније и квалитетније саобраћајно повезани, у односу на исте ван регије и 4) интеракције или интрарегионално кретање туристичких токова између нодова - критеријум са динамичком компонентом, представља просторни систем у коме је интензитет интерних кретања туристичких токова између нодова већи од интензитета туристичких токова у околном простору. Нодови и делови мреже са најинтензивнијим туристичким кретањима, чине окосницу система и критеријум за разграничавање регија. Из наведена четири критеријума може се закључити да се границе регије у функцији међусобне сличности регионалних структура и процеса, близине просторних структура, саобраћајне повезаности туристичких нодова и интензитета интеракција.

ТИПОВИ ГЕОГРАФСКИХ И ТУРИСТИЧКИХ РЕГИЈА

У стручној литератури издваја се више од 50 категорија региона, које припадају различитим деловима физичке, биолошке или социјалне средине и опредељују се на основу неколико основних карактеристика. Карактеристике варирају у веома широком распону и разликују се у зависности од коришћења једног или неколико елемената (једнокритеријумски или вишекритеријумски метод) регионализације, карактера структуре и унутрашњих веза итд.

У западној литератури код класификације региона најчешће се користе три категорије.

1) Региони који се издвајају по једном обележју. У овом случају реч је о некој посебној индивидуалној појави, којој углавном није потребна диференцијација (као на пример површина са одређеним нагибом или зона гајења цвекле у економској географији). Такви региони понекад се називају *једноставни*.

2) Региони који се издвајају на основу више обележја. Они одражавају скупину или симбиозу различитих појава. Типичан пример могу бити ландшафтни региони (природно-географски) у физичкој географији, који се издвајају по климатским, хидрографским, земљишним, биотичким и другим факторима. Ти региони називају се *сложени*.

3) Региони који обухватају *сву свеукупност* испољавања људске делатности на анализираној територији. Обично се у њима сагледава тесна повезаност међу природним и друштвеним индикаторима територије. Као примери одговарајућих региона могу послужити културно-историјски региони. Део географа критички се односи према истраживању региона, који се издвајају на бази читавог низа фактора, претпостављајући да се при анализи бројних појединачних елемената може изгубити укупност целине. Једно време при анализи датог региона употребљавали су се термини "*тотални*" или "компажи" (од лат. *compages* - структура, јединство).

Независно од критеријума, на основу којег се издвајају региони, сваки од њих може бити или *једнородан (хомоген)* или *услован (функционалан или чворни)*.

Једнородни региони издвајају се по принципу јединствене особине (или неколико заједничких особина), при чему се карактеристичне ознаке унутар њих појављују спорадично. Карактеристичан пример једнородног региона је климатски регион.

Чворни региони представљају површине на којима су процеси и појаве усмерени ка једном (главном) средишту или се процеси и појаве шире из једног средишта (људи, материја, енергија, информације итд). Као пример једноставног природног чворног региона може се навести речни басен или слив заједно са подземним водама. У социјално-економској географији, чворним регионима сматрају се административне области, зоне трговине, индустријске зоне, просторни системи пошта, школа итд.

Крајем 60-их и почетком 70-их година двадесетог века, на бази размештаја туристичких ресурса, инфраструктуре и активности, регије су најчешће класификоване као хомогене и поларизоване. Бодвил (1970) наводи да су поларизоване регије хетерогени простори, код којих су поједини делови комплементарни, а између њих се одвија значајна размена. Размена је најинтензивнија са веома израженим центром регије и знатно већег опсега него са околним регијама, односно знатно је већи унутрашњи интензитет размене од оног са спољним простором. При утврђивању границе поларизованих регија, најчешће се полази од функционалних критеријума. То значи да се морају утврдити полови, њихове сфере утицаја и хијерархија, на основу чега се утврђују границе одређене туристичке регије.

Деферт (1973) типологију туристичких регија врши на основу степена развоја, при чему су критеријуми три групе елемента: 1) основни туристички ресурси (вредности) - природни и антропогени, који могу садржати веома изражене или мале вредности; 2) степен опремљености или стања материјалне базе (инфраструктура и супраструктура), где издваја веома добру, средњу или недовољну и почетну опремљеност. Вредности и опремљеност су понуда, а тражњу представљају туристи; 3) тражња и њен интензитет зависе од богатства вредности и нивоа опремљености, али и од неких тренутних трендова, па се могу издвојити велика и слаба тражња. Комбинацијом ових елемената и поделемента, формирају се регије различитог степена развоја. На пример: 1) потпуно развијена традиционална регија има веома изражене вредности (ресурсе), веома добру опрему и велику тражњу, 2) регија са малим развојним могућностима има скромне вредности, недовољно развијену опремљеност и слабу тражњу, 3) регија са израженим вредностима, недовољном опремљеношћу и слабом тражњом, код које постоје две опције - ситуација када изражене вредности због неких фактора не могу даље бити валоризоване (фаза старости) и регија у фази младости, где се даљи развој мора базирати на довођењу опремљености на виши ниво, а да тражња буде велика, што се можда може постићи већим инвестицијама и оптималним маркетиншким наступом, 4) регија у којој су вредности и тражња веома велики и значајно надмашују рецептивне капацитете, односно укупну опремљеност; 5) регија која има превелику опремљеност, а мале вредности и тражњу - прецењеност вредности и тражње, итд.

Седамдесетих година двадесетог века туристичке регије се често деле на природне, антропогене и комплексне. Васовић (1975) сматра да на просторима где се развио туризам не може више бити говора о природним или антропогеним туристичким регијама. Ипак, може се рећи да још увек има регија у којима значајно доминирају природне или антропогене вредности. Такође, Васовић додаје да бање, културно-историјски локалитети или градови не могу бити регије већ само "упоришта" у одређеним регијама. Када су у питању велики градови, ова констатација на почетку 21. века тешко може опстати, јер они и по питању простора, организације, опремљености и тражње представљају праву туристичку регију, у којој туристи неколико дана могу задовољити све своје потребе. Поред израженог културно-историјског богатства, велики градови (туристичке регије) обухватају и велике водене и биогеографске целине, а нови хотели-бање, спортско-рекреативни комплекси и разне могућности забаве омогућавају готово све што се може наћи у некој "класичној" туристичкој регији. Васовић предлаже поделу на приморске, планинске и језерске туристичке регије, мада се и међу овим типовима, на појединим просторима разлике смањују, односно везе појачавају, посебно у ситуацијама где се непосредно уз морску обалу издижу више планине, или када су у питању језерске регије.

Хомогене туристичке регије најчешће подразумевају велику једнообразност, сличност и компактност одређеног простора, односно велику разлику према околним просторима. Морил (Morill) и Дормицер (Dormitzer) 1979. године пишу да се туристичка регија издваја на бази читавог низа хомогених карактеристика, на пример на бази физичких фактора (рељеф, клима, воде, вегетација и животињски свет) или на бази антропогених елемената (различито коришћење урбаних и руралних садржаја, затим језик, религија, развијеност, политичко одређење). Исти простор истовремено може бити део више хомогених регија, што зависи од критеријума на основу кога се одређује хомогеност. Може се закључити да на хомогеност утичу две групе фактора, односно природни и људска делатност. Мада неке природне целине могу бити изузетно хомогене (поларни предели, пустиње, шуме и друго), људска активност утиче на њихово постепено нестајање, па је хомогених регија све мање. У савремено време, разнолика људска активност поспешена све савршенијом технологијом, убрзава процес разградње хомогености неке регије, па хомогеност задржавају само неки мањи подсистеми, односно делови простора. Дофин (Dauphine, 1979) издваја два типа хомогености: 1) глобална хомогеност - јединство сличних активности на

хомогеном природном простору (у пракси ретка и у савремено време прелази у поларизовану) и 2) релативна или парцијална хомогеност је последица дејства једног доминантног елемента (најчешће изазваног људском активношћу), који доминира над осталим просторним компонентама и интензивно утиче на остале функционалне и морфолошке карактеристике (развој туризма на Азурној обали утицао је на бројне привредне делатности).

На основу мотивске физиономије Јовичић (1982) разликује три основна типа туристичких регија: 1) природне регије - приморске (обалне и острвске) и континенталне (планинске, језерске, бањске и комбиноване); 2) антропогене са доминантним мотивима људског рада (споменици, насеља, манифестације); 3) комплексне обухватају и природне и антропогене. Ако се посматра степен развоја регије могу бити: 1) потенцијалне, 2) афирмисане и 3) развијене.

Уз уважавање свих критеријума и мишљења, ипак треба још једном нагласити, да као и све на Земљи, и туристичка регија представља променљиву категорију, када су у питању опремљеност и тражња, али и са становишта вредности. Затим, треба напоменути да границе између регија нису линије, чак нису ни уски прелазни простори већ све шире зоне, које негде постају посебна нова и специфична регија. Та променљивост може имати позитивни предзнак - развој туризма који становништво доживљава као добробит (точак развоја иде напред), али и негативан тренд - када вредности могу бити девастиране или изгустирани, уз превелику, неадекватну и неконтролисану изграђеност и превелик број посетилаца, који доносе разне негативне процесе (точак развоја иде назад са бројним негативностима). Развој туризма подразумева и различите фазе утицаја туриста на домицилно становништво и обрнуто, али и дејство туриста на природну средину, те и због жеље да се што више заради и негативни утицај домаћина на природно окружење. Смит (Smith, 1978) и Докси (1975) су анализирали утицај туриста и домицилног становништва. По Смиту издваја се седам типова туриста (истраживач - којих је најмање и имају веома мали утицај на туристичку регију, затим елитни, неконвенционални, необични, почетни масовни, масовни и чартер - најбројнији који се крећу у великим групама и имају највећи утицај на туристичку регију). У одговору локалне заједнице на развој туризма Докси наводи четири фазе, односно четири степена иритације (индекс иритације или ириндекс). У првој фази домицилно становништво је одушевљено, посебно могућношћу зараде, али и новим ситуацијама и то је фаза еуфорије. У другој фази домицилно становништво увиђа да не зарађују сви од туризма, те да развој туризма доноси и проблеме и то је фаза апатије. Током даљег развоја туризма (трећа фаза) локална заједница је често маргинализована и осећа се мање вредном - фаза досаде. Ако се не предузму потребне мере на превазилажењу негативних трендова, локална заједница се осећа још угроженијом и може доћи до отворене нетрпељивости према туристима, односно јавља се антагонизам (четврта фаза). Све ово значи да у туристичком развоју треба стално "држати очи отворене", односно брзо реаговати на све наговештаје могућих негативних трендова, што се често не дешава, јер су сви занети својим интересима (свако гледа своју корист), што је изгледа планетарни тренд и не само у туризму. Наша је обавеза да будућим генерацијама оставимо макар оно што ми сада имамо (одрживи развој), а с обзиром да смо доста деградирани и девастирани, обавеза је да се стање поправи.

ТИПОЛОГИЈА ТУРИСТИЧКИХ ПРОСТОРА

За примену напред наведених критеријума постоји низ варијанти, а као једна од најприхватљивијих типологија јесте она коју даје Лозато-Готард (Lozato-Giotard, 1987). Он сматра да су за типологију најважнији критеријуми: а) присуство туризма у неком простору, односно учесталост и интензитет туристичке активности, али и дејство других активности које се развијају уз туризам; б) облици и начини туристичког уређења и опремљеност простора, те њихово дејство на трансформацију простора, како природне, тако и људским радом преобликоване средине. По овим критеријумима издвајају се: 1) вишенаменски (поливалентни) отворени простори и 2) специјализовани туристички простори.

Вишенаменски (поливалентни) отворени туристички простори са туризмом као доминантном делатношћу, који утиче на активирање других делатности (туризам креатор поливалентности). Ови поливалентни простори углавном могу бити: А) обални, Б) урбани необални типови и В) у мањој мери рурални.

Код обалних типова (морски и језерски) издвајају се: 1) традиционални обални типови, 2) језерски типови и 3) прелазни типови више или мање обални. *Традиционални обални типови* се могу поделити на: а) велики полинуклеусни и мултиполарни центри (најбољи пример је Ница, која је од малог аристократског туристичког места - бинуклеусног типа - стари део града и

резиденцијални квартави, прерасла у велики обални туристички град полинуклеусног типа); б) мали и средњи полинуклеусни (Кан, Монако, Сан Ремо, Аликанте, Малага, Палермо итд), бинуклеусни и мононуклеусни обални центри (мањи градови на југу Португала и на шпанској медитеранској обали, на обали Италије, Грчке, Туниса итд) од неколико до стотињак хиљада становника. Код *језерских типова* могу се разликовати: а) језерске ривијере (познатија алпска језера, поједини делови Великих језера у Северној Америци) и б) разбацани и раздвојени центри, најчешће у почетној фази развоја и доста удаљени од главних емитивних подручја. *Прелазни типови више или мање обални* могу бити: а) традиционални делом обално-купалишни центри биполарног карактера (Сен Мало у Француској, Венеција итд) и б) нови биполарни и купалишни типови (Канкун, Акапулко, Мајами и др).

Урбани необални типови су најбројнији у развијеним земљама, а могу бити: 1) мултиполарни и полинуклеусни типови и 2) мононуклеусни и униполарни типови. Мултиполарни и полинуклеусни типови могу бити: а) велики западни историјски градови (Париз, Лондон, Мадрид, Праг, Берлин, Брисел, Рим, Атина, Токио итд) и б) велики историјски градови источне и централне Европе (Москва, Кијев, Санкт Петербург, Варшава, Будимпешта, Букурешт, Београд, Софија, Истамбул итд). Код мононуклеусних и униполарних типова могу се издвојити: а) општи типови - градови до 500.000 становника са великим богатством културно-историјских вредности (Севиља, Гранада, Пиза, Фиренца, Верона, Равена, Кјото, Фес итд) и б) градови ходочашћа (Лурд, Фатима, Лорето, Јерусалим, Мека итд).

Сеоски или рурални (зелени) типови, који су у суштини поливалентни и отворени деле се на: а) агро-туристички поливалентне типове, са разноликом понудом природних и антропогених садржаја и б) рурбани типови код којих се одређени сегменти урбаног живота шире на околни сеоски простор - преплитање града и села.

Специјализовани туристички простори имају туризам као главну и доминантну активност, а деле се на: А) отворене типове, Б) енклавне типове и В) типови регионалних туристичких простора.

Код отворених типова издвајају се: 1) специјализовани полинуклеусни мултиполарни обални тип (луксузни монденски центри - Бијариц, Сан Себастијан, Сен Тропе, Империја, Опатија, Брајтон, Јалта, Сочи итд, те нови туристички центри - бројни градићи на италијанској јадранској ривијери, на шпанској медитеранској обали, на егејској и медитеранској обали Турске); 2) специјализовани мононуклеусни и униполарни обални типови (мала места на обалама Јадрана, Португалије, Шпаније, Грчке, Турске, Русије, Туниса, Алжира, Египта, која постепено прелазе са мононуклеусне на полинуклеусну структуру); 3) специјализовани термални типови који све више попримају мултиполаран карактер (Карлове Вари, Маријанске Лазни, Виши, Абано Терме, Екс ле Бен, Монте Кантини итд); 4) велика специјализована униполарна и мултиполарна културна жаришта, која могу бити и у близини великих градова (пирамиде у Египту, Мачу Пикчу у Перуу, Теотихуакан у Мексику, Мон Сен Мишел, дворец Ескоријал код Мадрида, Версај, дворци у долини Лоаре, антички локалитети у долини Нила, антички локалитети уз егејску обалу Турске итд) и 5) традиционални зимски туристички центри у Алпима (старији центри - шамони, Сен жерве, Мон Дор, Сен Мориц, Инсбрук, Кицбил, Давос, Цермат, Бадгаштајн, Курмајер, Гармишпартенкирхен, Кортина д Ампецо, затим прелазни млађи центри - Супербањер, Мерибел, Сестиер, Вербије, те поливалентни центри туристичка села са ограниченим смештајним капацитетима - до 10.000 лежаја).

Енклавни типови се развијају углавном као затворени према околном простору, а у потпуности су туристички специјализовани и без поливалентних функција. Могу бити: 1) више или мање отворени енклавни типови и 2) више или мање затворени енклавни типови.

Код више или мање отворених типова могу се издвојити: а) интегрисани зимски центри на просторима са дугим задржавањем снега, обично изнад зоне шума изнад 1500 и 2000 m, са квалитетним смештајним капацитетима урбаних карактеристика, те са хомогеном клијентелом, а поред зимског развија се и летњи туризам (Тињ, Супер-Тињ, Изола, Флен, Арк) и б) енклавни полуотворени обални типови који су се специјализовали за туризам (полуенклавни и биполарни тип - прелаз између поливалентно-отвореног и енклавног обалног центра - Кап д Агда на обали Лангедока, који је био рибарски град, претворен у нови туристички центар уз задржавање старе физиономије, те на истој обали Пор Камарг, Гранд Мот, Пор Лекат, затим неки центри на обали Шпаније, Италије, Русије, Рунмуније - Нептун, Аурора, Венера, Бугарске - Русалка, Албена, Дружба, Златни Пјасци, на обалама Туниса, Марока, Мексика, Тајланда, Малезије, Тајвана итд).

Више или мање затворени енклавни типови могу бити: а) марине, клубови села и хотелски комплекси (бројне марине на обалама Француске, Шпаније, Италије, Грчке, Турске итд, клубови села - најпознатији Клуб Медитеран, Клуб Парс, Клуб Робинзон, али и неки центри на алжирској и туниској обали); б) национални паркови и природни резервати - посебно важно да не дође до уништавања флоре и фауне, а да су туристичке активности сведене на кружне шетње и разгледање дуж контролисаних праваца.

Типови регионалних туристичких простора могу бити: 1) снажно поларизовани и 2) слабо поларизовани или неполаризовани туристички регионални простори.

Снажно поларизовани регионални туристички простори се деле на: а) обалне типове са густом и разноликом мултиполаризацијом (Азурна обала, Лигуријска ривијера), б) специјализоване обалне типове са испрекиданом регионалном поларизацијом (Лагедок - Русион, делови обале Шпаније, Италије и Грчке), в) разнолики и мултиполарни урбани типови, који се формирају око великих градова или агломерација (око Москве, Лисабона, Лондона, Париза, Прага, Берлина, Атине итд) и г) мултиполарни планински типови са доминантним активностима на снегу, које су утицале да се планински простори трансформишу у туристичко-рекреативне регије (делови Алпа, Карпата, Пиринеја, Апенина, Стеновитих планина, Сиера Неваде у САД).

Слабо поларизовани или неполаризовани регионални простори могу бити: а) слабо поларизовани - нека острва и полуострва, на пример Корзика, Сардинија, Крф, Куба, Јамајка, Пељешац, Калабрија, делови Пелопонеза или делови необалних простора, на пример Горњег Египта, делови унутрашњости Мексика, Аустралије, Пиринеја, Карпата, Динарида, планинског запада САД итд; б) регионални простори без праве поларизације (јужни Сибир, Тибет, делови унутрашњости Бразила и Аргентине итд).

ХИЈЕРАРХИЈА РЕГИОНА

Мисао да је *хијерархија региона само научни проблем*, у суштини је исправна. Не можемо говорити о дељивости (тј. територијалном повезивању таксонома различитих таксономских мрежа) на пример: физичко-географских, медицинско-географских или туристичких региона.

Под хијерархијом региона подразумевају се структурни односи, при којима региони нижег нивоа образују одређену целину у оквиру система вишег нивоа.

Може се разликовати нормална хијерархија региона (када таксономи једног истог реда потпуно улазе у таксоном вишег реда) и поремећену хијерархију или хијерархију раслојавања (када таксономи низа нису истородни и не подлежу закону дељивости). На пример: административно-територијални таксономи, по правилу, разликују се по нормалној хијерархији, а у исто време физичко-географски уопште нису различити.

Често се појам регион замењује са појмом субрегион или се оба појма паралелно употребљавају. У томе нема ничег лошег, ако узмемо у обзир да је суб - први саставни део сложених речи, која означава нижи ниво, односно испод нечега или око нечега (на пример субтропски, субстратосфера итд). Међутим, када се овај појам користи у регионализацији, тада морамо мислити на кључни таксоном, из којег произилази субрегион (тако западно-афрички, источно-афрички, северно-афрички, јужно-афрички и централноафрички субрегион произилазе од афричког региона, а не од националног региона, како то произилази из неких извора).

ФОРМА И ПРОЦЕСИ ПРОСТОРНЕ ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈЕ

Када је у питању свет непознатог, савремена наука га углавном посматра са два аспекта: макросвет - истраживања васионе; микросвет - атомска физика, хемија, молекуларна биологија, док у позадини остаје свет ствари средње величине - мезосвет (Родоман, 1973). У овом случају не мисли се на општу структуру земаљске кугле и њене површине, већ на бројне просторне структуре које се осликавају у многим природним и не природним облицима на површини Земље.

На основу објективног процеса поделе материјалног света на квалитетно различите и унутрашње повезане делове, појављују се ареали различитог типа који се називају различитим именима (региони, области, унутрашњости, зоне, појасеви итд). Они се укрштају и еволуирају, а понекад и сасвим нестају. Све што је повезано са формирањем, издвајањем, проучавањем, прогнозом и моделирањем таквих ареала има директну везу са регионализацијом, која је предмет овог рукописа.

Представе о простору. Опште научно тумачење појма "простор" (као и појма "време") формира се у оквирима филозофије, а не у оквиру географије, физике или неке друге науке.

Под простором, у филозофији, подразумева се свеопшта форма материје, неутуђива од друге форме - времена (доба).

Многи познати филозофи и представници егзактних наука тумачили су појам простора на различите начине. Аристотел је сматрао да је "време" логички услов постојања ствари. И. Њутн је претпостављао да је "простор" објективна реалност, али празна. Х. Беркли је разматрао "простор" као апстракцију ума која је настала спајањем светлости и звука. И. Кант је схватао простор као посебни облик који представља могућност за природну класификацију знања. Слично мишљење имао је и А. Ајнштајн, који је простор схватао као производ чулног искуства спознаје материјалног света.

Уобичајено тумачење простора нема много заједничког са филозофским садржајем ове категорије. Неке науке тумаче овај општенаучни појам у складу са специфичним проучавањима у области материјалног света. Често се чују појмови који говоре о хемијском, биолошком, геолошком, економском, социјалном, геополитичком и другим типовима простора.

Географски простор најчешће се тумачи као филозофска концептуална категорија, као објективна и свеопшта форма постојања материјалних, географских појава и објеката у геосферном омотачу. Под географским простором подразумева се "целокупан однос између географских објеката на одређеној територији, који се развијају и временски" (Алајев, 1983).

Може се рећи да је простор који проучава географија земаљски простор (Downs, 1970). При томе, не треба заборавити да је географски простор тродимензионалан, а територија са тачке гледишта геометрије дводимензионална. Ајнштајн каже да је геометријски простор искривљен, што подразумева модификацију неких аспеката геометрије Еуклида.

Територија се разликује од географског простора по томе што она служи само као општа основа распореда материјалних објеката, а "празна" је са гледишта модела изградње.

Сви материјални објекти и појаве представљају саставни део гео-простора као тродимензионалне појаве. Специфична особина простора повезана је са постојањем прекидности и непрекидности. Сваки географски објекат има свој физички простор, испуњава одређене функције у формирању географског ландшафта и утиче на географске објекте у околини. Управо тако се појављује "географизам" материјалних објеката и појава.

Структура геопростора. Земаљски простор представља мноштво различитих материјалних и нематеријалних супстанци.

Процесе простране разноликости можемо описати као: "процесе мртве природе који се објашњавају законима физике и хемије; биотичке процесе који се карактеришу биолошким терминима, као и процесе изазване човековим деловањем итд.

Унакрсна и узајамна веза ствари и догађаја различитог порекла на површини Земље образује систем функционално повезаних елемената" (Џејмс, Мартин, 1981).

Географски простор има своју структуру и са тачке гледишта компонената које га састављају (компонентна структура), као и у територијалном смислу (територијална структура). Географском простору су својствене особине попут систематичности, динамичности, размерности, искривљености, чврстине, концентрације, поларизације, као и ентропијности (мере унутрашње хаотичности).

За географа, географски простор је форма која је тесно повезана са површином Земље, а за његово одређивање често се употребљавају изрази - територија, акваторија, аероторија и геоторија.

Територија представља ограничени део земљине површине, односно део који има одређена природна и антропогена својства и ресурсе. Територија се не повезује са читавом површином Земље, али у исто време сума свих територија на планети, које су издвојене на бази једног критеријума представља укупну површину копна на Земљи.

Акваторија је део водене површине Земље, са присутним природним и антропогеним својствима и ресурсима, а њена својства су дубина, пространство, запремина, провидност итд.

Аероторија је термин који иако се ретко користи има перспективу, а односи се на део ваздушног омотача геосфере, у складу са одговарајућом територијом и акваторијом.

Геоторија је појам у коме се синтетишу територија, акваторија и аероторија.

Јединице геопростора. Издвајање различитих геопросторних јединица (таксонома) је методолошки инструменат неопходан, како при остварењу теоретских и географских истраживања, тако и при изради обичних завичајних радова у средњој школи. Приликом проучавања заједничких питања природних и друштвених наука, до тешкоћа долази при издвајању и проучавању различитих ареала (простора) - физичко-географског, геолошког, економског, етничког, конфесионалног, геополитичког, културно-цивилизацијског и других.

Један од најчешће употребљиваних појмова је **ареал** (од лат. речи *area* = простор, површина), у почетку се користи у биогеографији при истраживању биљног и животињског света, односно простора распрострањења појединих врста, родова итд, а касније се почео користити у областима појединих општин и економских наука. Појам ареал има конструктивну улогу у картографији, где се такозвана "метода ареала" примењује за обележавање предела, објеката и појава.

Зона (од грч. речи *зоне* = појас) има вишеструко значење, а понекад посредан однос са геопростором (тако је нпр. у акустици "зона без звука" - простор у коме се звук са удаљених и јаких извора не чује, а у исто време, на већој удаљености он се опет појављује. Сличан феномен можемо видети и у радиофизици. У кристалографији зона је свеукупност кристала, који се пресецају у паралелним линијама. Такође постоји и енергетска зона као основни појам зоналне теорије тврдих тела, а у војној области зона артиљеријске ватре итд.

У социо-економској географији, зона представља територију (геоторију), на простору који има *исти интензитет показатеља* (понекад интензитет може да варира у неком одређеном интервалу). На тај начин за издвајање ареала довољно је утврдити да ли на датој територији (геоторији) постоји одговарајућа појава, док је за идентификацију зоне потребно одредити интензитет појаве. Исти принцип лежи и у основи издвајања природних зона у физичкој географији - пространих ареала на површини Земље, који имају сличне услове (рељеф, климу, биљни свет, земљиште итд).

Провинција (лат. *provincia*) је многозначајни термин, а користио се још у Римском царству за новоосвојене територије. У данашње време у десетинама држава (Италија, Канада, Аргентина итд.) примењује се за обележавање административно-територијалних јединица, а исти значај имао је и у Русији у XVIII веку. Касније је прихваћен у биологији, физичкој географији, геологији итд. (нпр. нафтно-гасна провинција).

Област у руском језику првенствено асоцира на административно-територијалну целину. У исто време овај појам се користи у физичкој географији за ознаку једног степена регионизације, која се издваја на основу палеогеографије квартара и каснијих дешавања. Област је физичко-географски део државе, то јест одговарајуће територије коју обједињује историјски развој особито геолошке грађе. Али не треба заборавити да је држава у исто време геополитички, економски и социјални појам.

Полигон (грчки *polygonos* - *poly* = много, *gonia* = угао) је у геометрији обични вишеугаоник подељен на равни. У географији полигон је било која истражујућа територија независно од њеног таксономског нивоа. Веома често термин се користи у војсци, где полигон означава део копна или мора, који имају посебне апарате и технике за испитивање различитих врста оружја и бојне технике, а такође и за војне вежбе.

Енклава (фр. *enclave*) је термин који се понекад користи у регионалној економији, политичкој географији и геополитици. Означава територију или део територије државе, која се са свих страна граничи са територијама друге или других држава или неутралним копненим или воденим просторима. У односу на државу (државе) која (које) је окружује, таква територија зове се енклава. Тако Калињградска област Руске Федерације у односу на са Литванију и Пољску представља енклаву, а у односу на Русију је ексклава.

Овде ће бити поменуто још неколико разноликих јединица геопростора.

Ђелије су ситни, недељиви објекти простране анализе, из којих после настају ареали, зоне, региони итд.

Место је било који део територије (геоторије) који се карактерише географским положајем и сасвим другачијим карактеристикама од свих осталих површина на Земљи.

Постоји још читав низ других термина за јединица геопростора, које се користе у различитим гранама науке, као например "**хартленд**", "**римленд**", "**појас нестабилности**" у геополитици, "**жариште (извор) епидемије**", "**жариште епизоције**" у медицинској географији итд.

ПРИРОДНА СРЕДИНА КАО ФАКТОР РЕГИОНАЛИЗАЦИЈЕ

Географски омотач Земље (тј. Земљина кора, доњи делови атмосфере, хидросфере, земљиште, биљке и животињски свет) доста је разнолик. Та разноликост или регионална диференцијација образује компликовани систем природних комплекса различитих рангова, на које се географски омотач дели.

У грубој анализи таквих комплекса можемо издвојити континенте и океане, природне специфичности настале у процесу развитка планете; затим географске појасеве који су настали на континентима и океанима у зависности од географске ширине места и количине сунчевог зрачења.

У исто време процеси регионализације унутар континентата и океана, а такође унутар њихових географских појасева, зависе од бројних фактора, пре свега од геотекстурних и морфоструктурних разлика, од особине циркулације атмосфере итд.

ЗОНАЛНОСТ И АЗОНАЛНОСТ ПРИРОДЕ

На процесе просторне диференцијације природне средине утичу такве структурне особине географског (ландшафтног) омотача Земље као што су зоналност и азоналност.

Основни узроци зоналности су јасни - то је облик Земље и њен положај у односу на Сунце. Зонални распоред сунчеве енергије опредељује зоналност температура, испаравања и облачности, баричког рељефа, система ветрова, сланоће површинских слојева морске воде, нивоа засићења гасовима, климе, процеса проветравања и образовања тла, биљног и животињског света, хидросфере итд. Специјалисти такође бележе зоналност геохемијских особина ландшафта: гвожђе (метал) карактеристично за тундру и прашуму, калцијум - за степе и пустиње; натријум за пустиње; силицијум и алуминијум - за влажне тропе итд.

Велики допринос у развоју науке о зоналности дао је велики руски научник и педолог В. В. Докучајев. Управо је он на граници XIX и XX века предложио класификацију природних зона света (коју су касније проширили и продубили Л. С. Берг, С. В. Колесник, А. Г. Исаченко и др.), на бореалну зону (тундру), северну шумску, шумско-степску, степску, суву степену, аридну (пустиње) и суптропску зону.

Подразумева се да природне (ландшафтне) зоне нису идеални правилни ареали, који се поклапају са одређеним паралелама (природа, по речима Докучајева - није математика!).

Оне не прекривају нашу планету непрекидним појасевима и често су разједињене, што још једном указује на неуобичајену компликованост механизма географске зоналности.

У исто време, различити поремећаји широке зоналности (тј. пројављивање азоналности) не одрицају њен универзални значај. Обично пројављивање сваког природног закона тражи конкретне услове.

Ако би Земљина површина била идеално равна, истородна по грађи и да није саздана од смењујућих континенталних избочина и океанских удубљења, онда би природне зоне издужене са запада на исток смењивале једна другу.

Због великих разлика између физичких особина воде и тврдых материјала, интензивне топлотне размене морских дубина, различите сунчеве топлоте итд, настаје формирање различитих ваздушних маса - континенталних и морских. Образују се различити типови ваздушних токова, као например монсуни, који се лети усмеравају са океана на топлије копно, а зими обрнуто.

Азоналности доприноси велика висина планина и рељефна отвореност простора. Тако у Северној Америци иза Кордиљера, су често ландшафтне зоне издужене, не у правцу паралела, већ у меридијанском правцу. Познато је да у основи вертикалне зоналности лежи брзо смањење температуре идући ка врху (слично њеном смањењу од екватора према полу, али још брже). Ова појава рађа сличност између природних зона и вертикалне зоналности. Међутим, потпуне сличности нема и не може бити, јер се вертикални ландшафтни комплекси мењају другачије од хоризонталних, а често и у потпуно другом смеру. И, напослетку, практично свака планинска страна има специфичну вертикалну зоналност, што зависи од експозиције падина, дужине гребена, њиховог узајамног распореда итд. (Анализирати скице цртане на предавањима)

У географској литератури, користи се појам секторне или меридионалне зоналности, која одражава закониту промену биљних заједница, животињског света и земљишних типова у зависности од удаљености од океанских обала у унутрашњост континентата.

ГРАНИЦЕ РЕГИОНА

Једна од најмање проучених сфера регионализације остаје област граница између различитих типова региона у географским, историјским, социокултурним, економским, информацијским и другим просторима. Последњих година, повећана пажња научника који се баве регионализацијом у осмишљавању пограничне комуникације донела је добре резултате и показала већу перспективу овом научном правцу.

Филозофске основе пограничних стања први је изложио И. Кант, који је у себи ујединио филозофа и географа. Кантов проблем - то је проблем пограничног стања, које у принципу постоји само на граници. Проблем поља напрезања ствара се постојањем тих граница (Мамардашвили, 1992). Само велики научник, који је проучавао духовне и земаљске хоризонте, могао је формулисати представу о иманентном и трансцедентном свету, у којем се географски појмови спајају са филозофским. Мисли научника о вишесмерном комуникацијском простору, првенствено су прихватили представници социолошког крила у науци (М. Бахтин, В. Дергачев).

Приликом приказивања било којег дела земљине површине (односно региона) на карти, неопходно је њено сегментирање уз помоћ различитих ознака. Понекад је то доста тешко урадити, поготово када региони повезују појаве које немају континуирано простирање. У том случају тешкоће настају при одређивању периферних површина, које имају прелазни карактер. И обрнуто, ако региони одражавају различитости у интензитету непрекидног ширења, није тешко направити контуре граница.

Карактер линија граница зависи од тога о каквим територијама је реч - посебним или територијама непрекидног или прекидног ширења. Границе региона које су настале делатношћу људи, углавном су изразитије од природних. Класичне примере представљају политичке и административне границе, које имају линијски карактер. Мање-више јасне су границе културних ландшафта, у исто време границе природних геоботаничких региона не разликују се сасвим јасно. Тако тајга прелази у тундру, толико равномерно да се појављује неопходност издвајања шумо-тундре, а степе се често стапају са шумом, па се формира шумо-степа итд.

Међутим, постоје и изузеци. На пример, слојеви руда нагло избијају на површину, што се лако може видети на простору где се копа, иако је реч о природној граници коју је створила природа без помоћи човека. Са друге стране, границе социјално-културних региона у многим случајевима носе прелазни изразито маргинални карактер. Ову појаву можемо илустровано видети, не само у зонама утицаја амбуланти, средњих школа, вртића итд, но и у границама културно-историјских региона. Тако границе Лангедока у Француској или Пиемонта у Италији изгледају јасне пошто нису једна уз друге, али када се посматра из близа, запажа се низ мањих "типичних површина". Бесконачне су дискусије око појмова "Централна Европа", "Источна Европа", "Средњи Исток", "Централна Азија" итд.

Када се говори о границама региона, треба разликовати две чињенице: као прво - карактер граница које представљају јасну линију или "прелазну зону"; као друго - начин њиховог разграничења и приказивања на карти. Ако занемаримо димензије, дебљина црте коју картограф прави, може бити шири од реалне границе - зоне, коју приказује у стварности. При томе, граница региона издвојеног по једном обележју, веома тачно одговара приказаном на карти (под условом подударња дебљине црте на мапи са ширином прелазне зоне), а граница региона, који се идентификује по целокупности обележја иста је само под условом ако се све линије подударају.

КЛАСИФИКАЦИЈА ЛАНДШАФТНИХ (ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСКИХ) ЈЕДИНИЦА

У првом поглављу више је писано о фактичком одсуству општеприхваћене таксономске градације ландшафтних јединица, што јако отежава успостављање законитости пространог размештаја природних региона: зона, области, округа, провинција, царевина и сл.

Зоналне и а зоналне границе имају различиту природу и секу се у различитим правцима, а за одговарајуће ландшафтне регионе веома често није карактеристична подударност.

Али по речима познатог руског физичког географа с краја XX века, А.Г. Исаченка који сматра да "зонално и а зонално рејонирање није да не можемо сјединити у један систем, већ обрнуто, то је неопходно урадити због тога што сваки од њих појединачно не даје потпуну и комплексну представу о регионалним физичко-географским особинама и разликама" (Исаченко, 1979).

На специфичности **ландшафтног геосистема** (природно-територијалног комплекса - ПТК) утиче неколико природних компоненти, а то су: литосфера, атмосфера (ваздушне масе), хидросфера (природне воде), биљни и животињски свет и земљиште.

Међу компонентама постоје сталне везе:

- везе објеката (делова природе), енергетске и информационо-организационе;
- директене и повратне (реакције);
- потврдне (појачавају или стимулишу дејство једне компоненте на другу - температура - снег - алbedo - виша температура) и одричне (неутрализују првобитно дејство - лети при лепом времену температура пре подне нагло расте - испаравање - конвективне струје - облачност - смањење осунчаности - температурни режим се стабилизује).

Ландшафтне геосистеме или ПТК карактерише и одређена хиерархија:

- глобална,
- регионална и
- локална.

На диференцијацију ландшафта или ПТК делују бројни фактори и закономерности, а најважнији су:

- географска ширина - разлике на основу сунчеве радијације,
- азонална геолошко-геоморфолошка диференцијација,
- висинска,
- секторност (удаљеност од океана - степен континенталности),
- висинско-генетска слојевитост (денудациона и акумулативна; младе и старе, ниске, средње и високе планине),
- баријерност рељефа,
- експозициони хидротермички фактори,
- фактори диференцијације ландшафтних комплекса могу бити и различитост објеката природе, што се одражава локалне и мезорегионалне просторе.

Код ландшафтних геосистема или ПТК могу се издвојити различите **морфолошке структуре**:

- планетарни и регионални ландшафтни комплекси, на чије формирање највећи утицај имају космички и планетарни фактори,
- локални простори се највише развијају под дејством процеса унутрашњег развоја ландшафта.

Код ландшафтних геосистема издвајају се следећи рангови:

- ландшафт (или ПТК) површине 20-50 км² до неколико стотина км²,
- локални ранг који обједињује структурно-генетске и функционалне елементе, површине 5-50 км²,
- урочиште (елемент мезорељефа) површине од 0,5-3 км² до 10-20 км² и
- фација (елементарни природни геосистем који се формира на једном елементу урочишта, а карактеришу га једнородни геолошко-рељефни услови, један микроклимат, један хидротоп, један тип земљишта, једна биљна асоцијација и једна зооценоза) површине 10/20 м² до 1-3 км².

Поред морфолошких структура могу се издвојити и **парагенетски геосистеми**, који су формиран и обједињени на бази једноличне просторно-енергетске основе (на пример влажно мочварно подручје):

- ландшафтни катени (ланци) су типови који обухватају природне рељефне комплексе од вододелнице до локалних или регионалних база ерозије,
- ландшафтна геопоља настају као последица утицаја једних геосистема на друге (најтипичније уз обале).
- ландшафтни екотони се формирају на пограничним просторима где један геоконплекс прелази у други.

За развој и постојању ландшафтних комплекса (геосистема) веома је важна **динамика**, односно процес развоја и измена под дејством унутрашњих и спољних сила. У развоју се разликују:

- функционална динамика која подразумева процес размене унутрашње материје и енергије с вањском средином (ритмови, циклуси),

- развојна динамика одвија се у форми природних трендова и животних циклуса уз измене структуре и састава,
- еволуциона динамика је поступан, узрочан, сталан и неповратан процес,
- револуционарна динамика је нагла, скоковита неповратна измена структура и састава,
- антропогена динамика.

Природно-антропогени ландшафти (предели) представљају антропогено модификоване природне комплексе.

Антропогено дејство на природне комплексе одвија се од антике до данас, и то кроз крчење шума, разоравање, испашу коза ("после коза не остаје ништа, а када оне угину од глади, човек умире заједно са њима"), пренасељеност (недостатак хране, воде, простора, повећање производње, загађивање, ратови), повратно дејство природе.

Промене које настају као последица антропогених фактора изчава геоекологија.

У периоду од 40-тих до 60-тих година 20. века у географији је формирано учење о природно-антропогеним пределима и о антропогенизацији природних предела.

Разликују се:

- територијални природно-економски геоекосистеми и
- културни ландшафти или предели – подразумевају;
 - 1) историјски или просторно етно-културни склад, 2) архитектонско-уметнички склад, 3) културно-производне посебности привреде (Египат, Месопотамија, градски услови).

Простор на коме се дешавају промене под дејством људског разума и свести назива се и *ноосфера* - сфера разума, сфера духа, сфера људске културе и научне мисли (трећа природа).

Природно-антропогени предели се класификују:

- 1) по регионалном принципу - северни предели, планине, аридне зоне, влажне монсунске зоне, екваторијалне и субекваторијалне...
- 2) по типу привређивања - скупљачки, производни, услужни, природни,
- 3) по ресурсима - водопривредне, ратарске, сточарске, Шумска привреда, ловне, планинска производња,
- 4) еколошка класификација - по степену угрожености, по форми нарушености, по правцу обнове, по степену заштите,
- 5) по нивоу културне развијености - културне, делом културне, маргиналне, у дивљини,
- 6) по етно-културним особинама - приморске, континенталне, северно-ловне.

РЕГИОНАЛИЗАЦИЈА СВЕТског ОКЕАНА

Без обзира на релативну свежину физичко-хемијског састава океанских дубина, постоји мноштво других структурних саставних делова (како природних, тако и економских), који условљавају мозаичност океана у регионалном односу. Томе у знатној мери доприносе његови како вертикални, тако и хоризонтални слојеви.

У случају вертикалних слојева, углавном се издваја: површински слој, дубинска зона и океанско дно.

- 1) Површински слој који непосредно контактира са тропосфером, представља зону интензивне фотосинтезе измешане живе материје (или по речима познатог геохемијчара В. И. Вернадског, "густ живот"). Нижи делови контактне појас леже углавном на дубини 150-200 м.
- 2) Дубински (пелагични) слој Светског океана је са релативно слабо израженом хидродинамиком, одсуством светлости, сталном температуром и салинитетом, много мањим обимом биомасе итд.
- 3) Океанско дно то јест сфера подводног ландшафта, уз морско дно.

У случају хоризонталног распрострањења издвојени делови асоцирају на сферу подводних ландшафта, који се мењају са повећањем дубине.

- 1) Континентални шелф (литорални и сублиторални) је потопљен морем (уравњена периферија континента) који достиже дубину 150-200 м. Ту је сконцентрисано око 80% целокупне биомасе бентоса (тј. свеукупности свих организама који се налазе на Земљи и у Земљи) Светског океана.
- 2) Батијална област је зона која се продужава до дубине 2500-3000 м и карактерише се образовањем кристаличних минерала, потпуним одсуством биљака и наглим смањењем животињског света.
- 3) Абисалне области су најшири део океанског дна (до дубине 6000 м), углавном са доста иловаче и доста разређене биомасе.

4) Дубинске удолине (ултраабисал) се протежу од 6000 до 11000 м дубине.

Било је доста покушаја комплексне регионализације (између осталог и зонирања) Светског океана, са издвајањем специјалних зона, провинција, области. Њено остваривање повезано је са великим тешкоћама због одсуства "водених форми" рељефа и слабо изражених разлика код физичко-хемијских особина воде различитих акваторија.

Природно зонирање светског океана углавном се врши на основу показатеља као што су сумарно зрачење, радиациони биланс, турбулентна размена, унутрашња топлотна размена, биланс влаге итд.

У тексту који следи дат је пример поделе Светског океана на зоне (Калесник, 1970) у зависности од својства водене масе.

1) Зона Северних ледених мора обухвата Северни ледени океан. У Атлантику она је ограничена 70-тим, а у Тихом океану 60-тим упоредником. Клима ове зоне је сурова (поготово око Тајмира). Годишњи биланс зрачења износи мање од 20 kcal/cm², температура воде у Арктичком басену током читаве године креће се од -1 до -2°C; салинитет 30-32‰; Просечна температура најхладнијег месеца у овим водама износи од -2 до -40°C, а најтоплијег месеца од 0 до 10°C.

2) Северна умерена зона, понекад се назива "Арктичким опушком" у Атлантском океану. Простире се између 70° и 45° степена северне географске ширине (у Тихом океану између 60° и 50° северне географске ширине). Зона је доста разноврсна по структури, поготово у Атлантику, што је са једне стране повезано са утицајем топлотне атлантског тока, а са друге стране хладне Лабрадорске и Источно-гренландске морске струје. Годишњи биланс зрачења не прелази 40 kcal/cm², просечна температура ваздуха у најхладније доба године креће се од -5 до +10°C; воде 4-10°C, у току најтоплијег месеца -5° до 15° и од 10°-15°C; салинитет 33-35‰.

3) Зона циркулације северних пасатних токова у Атлантику има контуре од 45° до 8° северне географске ширине; у Тихом океану од 50° до 8° степена северне географске ширине; у Индијском океану представља провинцију мусона и мусонских токова. У пределима зоне доста је изражен атлантски "прстен" (Северна пасатска струја, Антилски, Голфска струја, "Делта" Голфске струје, крак који иде на исток, Канарска струја) и Тихоокеански (Северна пасатска струја; Курошио, Северно-тихоокеанска струја, Калифорнијска струја). Годишњи биланс зрачења је од 40 до 100 kcal/cm²; у најхладнијем месецу просечне температуре ваздуха и воде у овој зони крећу се од 7° до 25°C и од 5° до 25°C, а најтоплије од 15° до 25°C и од 16° до 25°C; салинитет је 33-37,5‰.

4) Зона коралних мора (царство коралних форми - архипелага, атола, баријерних и приобалних рифова) углавном подсећа на зону развијености међупасатних судара између 8° и 6° јужне географске ширине. Годишњи биланс зрачења износи више од 100 kcal/cm². Просечна температура ваздуха током читаве године износи преко 25°C; температура воде од 25 до 28°C; салинитет воде испод 35‰.

5) Зона циркулације јужних пасатних токова налази се између 6° и 40° јужне географске ширине и обухвата акваторију три "прстена": атлантски (Јужна пасатска струја, Бразилска, крак који иде на исток, Бенгалска струја); тихоокеански (Јужна пасатска струја, Источно-аустралијска струја, крак који иде на исток, Перуанска или Хумболтова струја) и индоокеански (Јужна пасатска струја, Мозамбичка, крак који иде на исток, Западно-аустралијска струја). Годишњи биланс зрачења износи од 100 до 60 kcal/cm². Просечне температуре ваздуха у најтоплијим месецима крећу се од 15 до 28°C; у најхладнијим месецима од -10 до 25°C. Салинитет, у зависности од рејона, варира од 34 до 37,5‰.

6) Зона морских прерија је између 40° и 50° степена јужне географске ширине. Главно и стално кретање воде је оно које изазивају Западни ветрови или Антарктичка струја, која је са југа и севера подложна интензивним мешањем морске воде. Годишњи биланс зрачења износи од 60 до 40 kcal/cm², раст температуре воде примећује се у северном правцу са 10° до 15°C, салинитет до 35‰. Температура ваздуха у најхладније доба, на различитим местима креће се од негативне до +12°C, а у најтоплије доба од 8° до 12°C.

7) Средња зона Јужног океана, која чини прелазну површину, простире се на југ до последње осме зоне - зоне јужних ледених мора. Годишњи биланс зрачења креће се од 40 до 20 kcal/cm². Температура воде повећава се са југа на север до 10°C, у том истом правцу повећава се и салинитет воде. Просечна температура у јануару није већа од 8°C, а у јулу је увек негативна.

8) Зона јужних ледених мора обухвата акваторију уз руб Антарктика. Северна граница зоне на простору наспрем Индијског и Атлантског океана је 60 паралела, а наспрем Тихог океана - поларни круг. Годишњи биланс зрачења мањи је од 20 kcal/cm². Температура воде је испод нуле,

како зими, тако и лети (сем неких акваторија). Салинитет воде креће се од 33 до 37‰. Просечна температура најтоплијег месеца мања је од +5°C, а најхладнијег месеца 10-25°C.

У литератури постоје многобројни покушаји природно-ресурсне и економске диференцијације Светског океана, са издвајањем рибарских, транспортних, нафтогасних, економско-еколошких и других региона.

Тако на основу количине уловљене рибе и морских плодова у Светском океану, издваја се неколико риболовних региона.

1) Југо-источни део Тихог океана; 2) Западни део централног дела Тихог океана; 3) Северо-источни део Атлантика; 4) Северо-источни део Тихог океана; 5) Централно-источни и југо-источни део Атлантика; 6) Северо-западни део Атлантика; 7) Антарктик.

Основни критеријуми код издвајања саобраћајних региона Светског океана су густина морских и ваздушних путева саобраћаја, обим робног и путничког превоза, концентрација саобраћајне и приобалне инфраструктуре. Међу најважније саобраћајне регионе света спадају:

- 1) Атлантски (између 60° северне и 30° јужне географске ширине);
- 2) Тихоокеански (између 40° северне и 50° јужне географске ширине)
- 3) Индијски (између 15° северне и 45° јужне географске ширине)
- 4) регион Персијског залива и Средоземног мора.

Свакако таква регионализација океана иако има тесну генетску везу са природном средином, базира се на привредним факторима и зато његова анализа превазилази оквири овог поглавља.

ОСНОВНЕ ЛАНДШАФТНЕ ЗОНЕ НА ЗЕМЉИ

Зауставимо се кратко на карактеристикама крупних природних региона на Земљи као што су ландшафтне природне зоне, које знатно мењају облик од екватора према полу.

Учење о ландшафтним зонама добило је опште признање. Међутим, тешко је знати колико у свету има ландшафтних природно-географских зона.

На граници XIX и XX века, В.В. Докучајев издвојио је 7 зона, Л. С. Берг средином XX века издвојио је већ 12 зона, а у савременим физичко-географским атласима света више их је од 50 (заједно са подзонама), што је последица детаљних ботаничких и климатских класификација.

Доста добру представу о 17 ландшафтних зона са исказаним појединим количинским карактеристикама дао је А.Г. Исаченко. Она даје специфичности то јест реалност ландшафтних зона. При томе, свака од њих није идентична ни геоботаничкој (иако називи зона углавном управо одражавају геоботаничке особине, што говори о великој улози биљног покривача - одећи ландшафта и врло осетљивог индикатора било којих промена природних услова), ни геохемијској, нити каквој другој зони.

Многе класификације ландшафтних зона северног хладног појаса почињу од зоне арктичких пустиња. Реч је о северном делу Канадског архипелага, Гренланду (без јужног дела), дела Шпицберга, острва руског Арктика: Визе, Ушакова, Де-Лонца, Земље Франца Јосифа, Северне Земље.

На другом "крају" планете на зону арктичких пустиња асоцира зона Антарктичке ледене пустиње, која обухвата Антарктиду без западног дела Антарктичког полуострва.

Зона тундре, заузима северне крајеве Европе, Азије, Северне Америке и поједине обале Гренланда. Ову зону не можемо читко оивичити паралелама, због тога што јужна граница има криви карактер и "мигрира" од 73 до 60 паралеле (на јужној хемисфери, као аналог ове зоне понекад се издваја тундро-шумска зона; њене границе имају испрекидани карактер, њени делови су на западу Антарктичког полуострва, на југу Огњене Земље и на Субантарктичким острвима.

Друга зона - **зона тајги**, прекривена је влажним и мрачним четинарским и четинарско-листопадним шумама, које пресецају територију Канаде, Феноскандије, Русије (често се између зоне тундре и тајги издваја самостална зона шумо-тундре и ретке шуме, као својеврсно уоквирене тундре са јужне стране).

Даље, А. Г. Исаченко идентификује такве ландшафтне зоне, као што су **субтајге и густе листопадне шуме**. Оне заузимају пространства на истоку Америке (територије припојене Апалачима, Великим језерима), западне Европе (сем Средоземног мора), средишњи део Руске Федерације, део притихоокеанског сектора Азије.

Без обзира на маргинални, тј. прелазни карактер **зоне шумо-степе** (од шумске зоне према степама), она је практично присутна у свим класификационим шемама ландшафтних зона света. Типични ландшафт шумо-степе представља смена делова шуме и шумо-степе.

Најизраженији део шумо-степе је у европском делу Русије и Сибира, а њени дисперзни ареали срећу се и на придунавским равницама, на југу Великог Кингана, на Америчком тлу итд.

Зона степа - отворених ландшафта са широким хоризонтима, лако се уочава у Русији (где се простире од Централно-черноземног рејона, Краснодарског и Ставропољског краја до предгорја Алтаја, пресеца Казахстан и улази у просторе између 45 и 35 степена северне географске ширине), у Монголији, западној Европи, Америци (у последњем случају зона има скоро меридијански смер, због деловања аazonалних фактора, пре свега Кордиљера). Иза зоне степа, следе зоне полупустиња и пустиња умереног појаса.

Прва - **пустињска степа** или сува степа има маргинални карактер. Она се такође лако уочава на територијама бившег СССР-а (где се простире од Волге према Иртишу и даље кроз територије држава средње Азије); у Северној Америци (западни део платоа прерија).

Познато је да је зона полупустиња у западној Европи потпуно одсутна (али зато у Ј. Америци заузима огроман простор у Патагонији).

Друга - **зона пустиња умереног појаса** пружа се на обе хемисфере. Она се простире широким делом кроз територију постсовјетског простора и обухвата при томе Монголију, Кину и неке друге државе, образујући ланац познатих пустиња: Каракорум, Кизилкум, Такла-Макан, Гоби, Бејшањ, Алашањ и др. Овде господаре специфичне форме рељефа: бархани, песковите дине, међудинске удолине, издувине, јарданге, такири, еродирани стени, јаруге (Сува Русла) итд. Пустињске зоне обухватају и широка пространства у Сев. Америци (Вел. басен).

Уз наведене класификације следе неке поделе унутар "суптропске макроzone".

Суптропска влажна шумска зона (или зона суптропских зимзелених и мешовитих шума), која углавном има "комадни" карактер (Колхида у Грузији; Ленкоран у Азербејџану; приморске равнице Кине и Јапана, источне обале САД-а, јужно од 36° с. г. ш.); при томе ландшафти ове зоне присутни су и на јужној хемисфери (југ Бразилског масива од 23° до 30° јужне географске ширине, плато Паране; обале Африке јужно од 30° јужне географске ширине; уски део источне обале Аустралије итд).

Средоземноморска суптропска зона, која се у летње доба налази под утицајем пасатних (тропских) ветрова, а у зимско-циклонској циркулацији умереног појаса.

Назив ове ландшафтне зоне је релативан, због тога што осим Средоземно морске обале (јужне Европе, западног дела Мале Азије, Либана, уски део дуж Атласких планина) можемо убројити и јужну обалу Крима, неке делове Северноамеричког приобаља, Калифорнију од 43° северне географске ширине до границе са САД.

На јужној хемисфери, ландшафти ове зоне су на југозападу Африке, југозападном делу Аустралије и средњем Чилеу (32-38° ј.г.ш.).

Зона суптропских пустиња као да затвара "суптропску макроzone" (неки аутори испред ње издвајају још зону тропских савана, делова у Тексасу или унутрашњим низијама Аустралије). На територији бившег СССР-а суптропске пустиње присутне су само на југу средње Азије (јужније од 40° степена с.г.ш.); у Африци - на либијско-египатском приобаљу, пустињи Намиб и платоу Нама; у Јужној Америци - пустињи Атакама; у Аустралији - на малим површинама јужније од 30° ј.г.ш.

Зона тропских пустиња присутна је у Африци (Сахара), Арабији, Индији (Тар). У Северној Америци она обухвата западне територије Мексика, низије Колорада, полуострво Калифорнија, на јужној полулопти присутна је у јужноамеричким централним Андима (15°-18° јужне географске ширине); и унутрашњим областима Аустралије.

Савана, по А. Г. Исаченку, подељена је на три ландшафтне зоне: пустињска савана, типична савана и влажна савана. Основ ове поделе веома је чврст - довољно је обратити пажњу само на годишњу количину падавина по зонама (од 200-500 мм у пустињској савани; од 1000-1500 мм у влажној савани). Ландшафти савана заузимају широке просторе Африке (Судан, Источна Африка, Плато вододелнице Конга и Замбезија и Замбезија - Лимпопа, део Калахарија); Јужне Америке (Бразилски масив, Гран-Чако, басен Оринока и део Гвајанског масива); Аустралије (предели на северу континента); у Хндустану (јужно од 22° северне географске ширине).

На крају имамо субекваторску повремено-влажну шумску зону и зону влажне екваторске шуме (или зона тропских кишних шума). У литератури, ове зоне се често обједињују под назив **влажне тропске шуме**. Оне представљају царство зимзелених и листовних зимзелених шума. Најбољи типични пример ових ландшафта су басени Амазона, Конга, Малајски архипелаг и Нова Гвинеја.

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИ ФАКТОРИ РЕГИОНАЛИЗАЦИЈЕ

У овом поглављу приказана су општа питања везана за развој процеса регионализма у природној средини. Изван поља разматрања, остали су доста важни аспекти природно-ресурсне регионализације света, које су истовремено повезане са географијом, геологијом, биологијом, са свим странама животне делатности људи.

Географске границе постојања човека проширивале су се сагласно размештају природних ресурса и карактера природних услова. Са временом, региони са топлотом и влажном климом, који су имали добре биолошке ресурсе, представљали су важан центар првобитних људи, а и данас територијална диференцијација природних ресурса и услова директно утиче на расељавање људи, на живот и културу, на ефективност економије итд.

Сваки класификациони тип природних ресурса има разрађене критеријуме и шеме регионализације. Тако на пример, земљишни ресурси, у зависности од резултата узајамног деловања организма и продукта њихове животне делатности, са планинско-шумским производима њиховог проветравања, диференцирају се на мноштво типова: земљишта тундри, подзоли, смеђи подзоли, браун и сива шумска земљишта, черноземи, ритско-мочварна, алувијална, тундро-шумско земљиште и др. Свакако, идентификација доста опширних земљишних региона претпоставља одређени степен генерализације локалних земљишних различитости, због тога што у пределима таквих ареала обавезно постоје спољни утицаји.

Аналогно томе, остварује се регионализација минералних, шумских и других типова ресурса. Доста познати су и покушаји комплексне или синтетичке природно-ресурсне регионализације држава и територија, понекад са економском оценом општег природно-ресурсног потенцијала.

ПОЈМОВИ РЕГИОНАЛНЕ СТРУКТУРЕ И ПРОЦЕСА У ТУРИЗМУ

Пошто је туристичка регија један систем и у њега нешто улази (инпут), а затим се унутар структуре одвија процес промена (трансформација), да би на крају систем имао и излаз (аутпут). Структуру система чине међусобно повезани елементи. У зависности од функција које су им намењене и ефеката које производи систем, различити системи имају различиту структуру. Структура је прилагођена процесима, с тим да већина процеса захтева специфичне посебно прилагођене структуре (наутички туризам луке и марине, друмски саобраћај путеве итд), мада је доста случајева када поједини елементи структуре мењају намену (замкови се претварају у хотеле, логори или затвори постају туристички локалитети, бродови постају хотели и ресторани итд). Систем функционише под дејством елемената у којима се одвијају одређени процеси.

Структура једне туристичке регије (система) обухвата скуп елемената и веза међу њима, односно сталне објекте (природне и створене) на простору који потпада под рецептивну регију, а на коме се одвијају туристички и други процеси, као и трансформација самог процеса. Створене структуре повратно делују на процесе, који се даље развијају и делују на структуре (процеси стварају структуре, а структуре процесе). То значи, да у дужем временском периоду, нестаје разлика између процеса и структуре, они чине једну целину (Чомић, Пјевач, 1997).

Пошто је процес промена сталан, то значи да се мења сваки локалитет, насеља и регије, а важно је разумети процесе који мењају структуру простора. У туристичкој регији најважнији су следећи процеси: 1) кретање туристичких токова, 2) боравак туриста и 3) активност туриста.

ТАЧКЕ И НОДОВИ

Туристичка регија је део географског простора, који се може посматрати као скуп *тачака* (пунктова). Људска насеља и други објекти начешће се јављају као тачке различитих величина и значаја, расуте по простору. Насеља и други објекти (тачке), као елементи просторног система, су носиоци трансформационих процеса, са сталним интеракцијама, а представљају исходишта и одредишта туристичких токова у некој регији.

Нодови или чворови представљају чворишта на којима се сједињују и укрштају саобраћајне мреже и активности, а то значи и туристички правци и туристичке активности. Чворови могу бити: велики градови, централна места, мањи градови па и села, а срећу се на свим нивоима регионалне организације (макрорегиони са великим градовима као нодовима или микрорегиони са селима као нодовима). У регији функционише и нодални систем (линеарни или укрштени) са одређеним

редом и рангом међу повезаним нодовима. Нодални ареал је простор око нода, који се због неких разлога везује за њега. Нодална регија је отворен систем састављен од различитих јединица са тесним међуодносима (стално кретање људи, роба и информација ради задовољавања потреба људи) (Шимуновић, 1986).

Нодови су основни елементи просторне структуре, која се још састоји од мрежа и површина, а истовремено су исходишта и одредишта бројних интеракција, па и туристичких. Пошто нодови нису исте величине и значаја, међу њима постоји одређена хијерархија, односно нодови вишег и нижег реда. Нодална регија се све ређе посматра као хомоген простор, а све чешће као поларизован простор, међусобно повезаних, функционално зависних и комплементарних нодова, међу којима се дешавају сталне интеракције. У анализи структуре туристичке регије, под туристичким нодом најчешће се подразумева туристичко место (носиоц развоја туризма, број туриста представља 50% сталног становништва, обухвата више туристичких вредности и објеката). Николић (1982) у структури туристичке регије издваја: 1) туристички пункт (најмања просторна јединица са одређеним туристичким објектом и пратећим садржајима), 2) туристички локлитет (основна просторна јединица туристичке регије, поседује одређену атрактивност и просторно функционалну индивидуалност, представља основу туристичке валоризације, може бити једно развијено насеље или група повезаних на простору сличних карактеристика), 3) туристички центри обухватају више туристичких локалитета са сложеном структуром (просторне целине са концентрацијом елемената туристичке понуде, носиоци туристичког промета и полови развоја рецептивних регија). Пунктови и локалитети су нодови нижег ранга, а туристички центри нодови вишег реда.

Често се поставља питање применљивости Кристалерове (Cristaller, 1966), теорије централних места на простор туристичке регије. По принципима ове теорије у туристичкој регији се могу издвојити: 1) туристички центри који опслужују околна подручја (нодови) - то значи да се развијају услужне делатности, а располажу највећим бројем туристичких функција и услуга; постоје туристички центри вишег и нижег реда, 2) туристичка места гравитирају ка туристичким центрима - више туристичких места се налази око центра који им пружа услуге и у који одлазе одређене групе туриста, 3) туристичка насеља и хотелски комплекси обухватају новоизграђена туристичка насеља и хотелске комплексе на обалама и планинама, која могу тежити туристичкој самодовољности или енклавности - туристи из ових насеља одлазе у туристичка места ради куповине, забаве, разгледања и др, 4) туристички објекти су углавном изоловани објекти (хотели, мотели, планинске куће, ресторани), који се налазе уз неку туристичку атрактивност коју експлоатишу - изолованост објекта последица изолованости атрактивног ресурса; у ове објекте туристи из туристичких центара, места и насеља долазе на излете или их посећују у транзиту, а из овог објекта туристи повремено одлазе у нодове вишег реда, 5) туристичке тачке - туристичке вредности (ресурси) које немају ни хотел ни ресторан, али су минимално уређени и опремљени за прихват туриста (видиковци) - само примају туристе, 6) неопремљене туристичке тачке саобраћајно приступачне али неуређене и неопремљене - неопремљени видиковци, увале погодне за купање итд.

Што се тиче процеса, за нодове се најчешће везују смештај и исхрана туриста, али и друге бројне активности, које су главни циљ доласка у рецептивну регију. Сваки туристички центар, места и други нодови треба да обезбеде оптималне просторне структуре и услове за туристичку активност. Атрактивност неког места, поред привлачности одређене вредности, чини и квалитет смештаја и услуге, могућност бављења разним активностима и др.

ВЕЗЕ И МРЕЖЕ

Као што је већ писано, у функционисању туристичке регије највећи значај имају интеракције међу елементима система, а у спровођењу тих интеракција потребне су везе између елемената. Формирање веза између нодова у туристичкој рецептивној регији подразумева мрежа комуникационих канала, односно путева којима ће се кретати туристичке активности (токови), добра и информације. Мрежа путева је подсистем веза међу нодовима, односно она се састоји од скупа нодова и веза између њих. Највећи број интеракција између нодова се не обавља слободно, већ се усмерава на неке канале. Све везе између парова нодова чине регионалну саобраћајну мрежу (материјална инфраструктура), која вишесмерно омогућава кретање и превоз људи, роба и информација. Путна мрежа може имати позитивна (повезивање што већег броја успутних насеља) или негативна (скретања због планина, језера, мочвара) одступања. Да би регија била што

функционалнија битан је облик, правац пружања и карактеристике целокупне саобраћајне мреже, што је најчешће везано са трошковима и зарадом. У туризму су често и трошкови и зарада везани са вредностима које повезује или заобилази саобраћајна мрежа.

Правац и интензитет туристичке активности у мрежи, зависи и од карактеристике нодова и путева, али и од површине којом се креће, као и од раздаљине. Утицај карактеристика нодова на правац и интензитет туристичких токова огледа се кроз: капацитет нода (број лежајева), туристичку атрактивност и централитет нода. Интензитет кретања је већи између ближих него удаљенијих нодова. На свом путу туристи радије бирају пут који пролази кроз атрактивне пределе. Да би се туриста определио за кретање одређеним путем веома су важне следеће одлике: квалитет и капацитет пута, положај пута у односу на међународне и међурегионалне правце. У одређеним регијама кретања могу имати карактер: транзитних, кружних, излетничких и осталих.

Сви наведени фактори омогућавају издвајање најважнијих међународних и националних туристичких путних коридора и правца. Интензитет промета на путевима може да упути и на интензитет туристичке активности у регији или туристичком простору.

ДОМЕНИ И ЗОНЕ

Уз саобраћајнице и нодове (скелет регије), те процесе у њима (кретање, боравак, активности), што представља мањи део простора, у регији је и површина која се налази између скелета, а може се поистоветити са телом. Ове делове регије (тело) Шулц (Shultz, 1975) назива доменима, а Чомић и Пјевач (1997) под њима подразумевају површине између путне мреже, могло би се додати и између нодова, које чине ткиво регије. Домени су базне површинске јединице у регији, а њих не пресецају саобраћајнице (иду њиховом ивицом), већ чине границу домена. Унутар домена могу постојати стазе за пешачење, које омогућавају кретање туриста у дубину простора. Ове стазе деле домене на микро домене.

У туристичкој регији није читава територија намењена ни подобна за развој туризма, а онај простор на коме треба да се развија туризам назива се зона. Свака зона састављена је од низа домена, али она није механички збир домена, већ представља квалитативно другачију целину. Зоне углавном имају хомогенију структуру него туристичка регија, али не могу се уравнотежено самостално развијати, па им је потребна комплементарност и симбиоза, које се постижу на нивоу туристичке регије. Намена, садржај и структура простора зоне одређују туристички карактер зоне, а он се јавља у облику специјализованих нодова, мрежа, домена и процеса међу њима. Спонтано или плански овај простор добија и свој гравитациони туристички центар, који је исходиште или чвориште за остале локалитете, или снабдевачки и комунални пункт или има туристичку атрактивност.

Очигледно је да просторна диференцираност туристичке регије захтева много пажње, али да мора представљати планску, сврсисходну и функционалну поделу регије на мање површине. Важно је да се раздвоје површине у којима доминира туризам од оних које га угрожавају (некомплементарне - туризам и прљава индустрија). Унутар туристичке регије могу се разликовати следеће зоне: 1) туристичке зоне које су због својих природних, естетских, рекреативних и других вредности намењене искључиво развоју туризма (туризам доминанта делатност) и као такве морају бити јасно дефинисане у просторном плану; 2) зоне у којима је туризам једна од функција, а да туризам није у просторној колизији са другим делатностима; 3) туризму комплементарне зоне у којима се не развија туризам (пољопривредне, сервисне и транзитне зоне), 4) заштићене зоне и 5) туризму некомплементарне зоне.

РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Мада су масовна туристичка кретања у свету новијег датума, појавних облика или чак кретања са нешто већим бројем људи било је још у античком свету. Најстарији видови туризма, летњег или зимског, углавном се могу везати за термализам и бањски туризам античког периода. Ипак овакав туризам упражњавали су углавном богатији слојеви. Можда је најбољи појавни облик туризам (спортски туризам) у античком периоду имао у грчким олимпијадама, које су од 776. године пре нове ере до 393. године одржаване у Олимпији на Пелопонезу (укинуо их римски цар Теодозије I). Олимпијске игре су трајале пет дана, такмичење се одвијало у неколико дисциплина, а учествовали су такмичари из читаве тадашње Грчке (Балканско полуострво, јужни део Апенинског полуострва, Блиски исток, обале Црног мора). Уз то, на Олимпијске игре стизао је велики број тренера, а било је и људи који су радили на орагнизацији или судили. По неким подацима на Олимпијадама је са свих страна Грчке стизало и до 40.000 посматрача. За њихове потребе у 4. веку пре нове ере подижу се први објекти који су имали карактеристике данашњих хотела. Кроз Средњи век мање се путовало, понегде због лековитих вода, религиозних потреба или прикупљања потребних сазнања о неким појавама и процесима. Развојем феудализма постепено се устаљују окупљања витезова на витешким турнирима, где је доминирало мачевање, лов, јахање, плес и забава, али је и више ходочасничких путовања. Због оваквих турнира путовало се и преко граница тадашњих држава, а чести су били проблеми током путовања (задржавање од стране граничних служби или проблеми са пљачкашима). Да би олакшао оваква путовања енглески краљ Ричард II године 1388. уводи неку врсту путне дозволе, која представља претходницу данашњег пасоша.

На развој туризма веома позитивно делују покретни хуманизам и ренесанса, током којих се постепено шири слободарски дух, а посебно повратак природи. Повратак природи и све присутнија духовност утичу и на развој књижевности и уметности, а посебно на чешћа и разноликија путовања, посебно на планинске просторе. Велики значај за даље упознавање планина има 1786. година, када су се жак Балмат (скупљач кристала из шамонија) и Мишел Пакард (лекар) попели на Мон Блан. Долази до развоја планинарења, алпинизма и зимских спортова, у чему учествује британска аристократија али и студент. Природа се популарише у многим делима. Мада су скије биле познате у северној Скандинавији и пре 4500 година, те у Кини почетком 7. века, а користили су их и скандинавски владари и војска од 12. до 18. века (прво такмичење у спусту одржано у норвешком граду Кристијанији 1770. године - данас Осло), ипак су оне у Алпе у Француску пренете тек 1878. Развој скијања у Алпима значајно је у правом смислу и развој туризма и упознавања готово читавих Алпа и освајање великог броја алпских врхова.

Неповољна клима на Британским острвима, утицала је да Британци први крену у туристичко и спортско упознавање Алпа, а они су и зачетници туризма на Азурној обали, крајем 18. века. У Ници граде насеље Британаца, првобито се и овде развија зимски туризам (климатизам) и Азурна обала постаје прва приморска туристичка регија. После Британаца на Азурну обалу стижу Французи, Руси, Немци, Италијани, Швајцарци и други. Године 1840. Енглец Самуел Конард успоставља прву паробродску линију између Британије и САД, а путовање преко Атлантика је трајало 15 дана. Половином 19. века Томас Кук оснива прву агенцију, која се бави организовањем и продајом туристичких аранжмана. Међутим, туризам тек после Првог светског рата постаје феномен, пропадањем аристократије, јача буржоазија и туристичка путовања постају бројнија и чешћа - туризам постаје масовна појава, а после Другог светског рата доживљава прави бум, што показују и подаци који следе.

ОБИМ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА У СВЕТУ И ПРИХОДИ ОД ТУРИЗМА

Пошто туризам доживљава бум после Другог светског рата, а од тада почињу прецизна бележења промена, због тога ће у наредном тексту бити дат детаљан приказ статистичких података, који ће добро приказати промене. (Подаци су само због опште слике и кимпарације).

Табела 1 показује да је од 1950. до 2006. (до сада максималан забележен број 846 милиона туриста), број туриста у свету порастао за 37,4 пута, што довољно говори о интензитету промена.

Табела 1. Кретање броја страних туриста (милиони) на Земљи од 1950. до 2008.

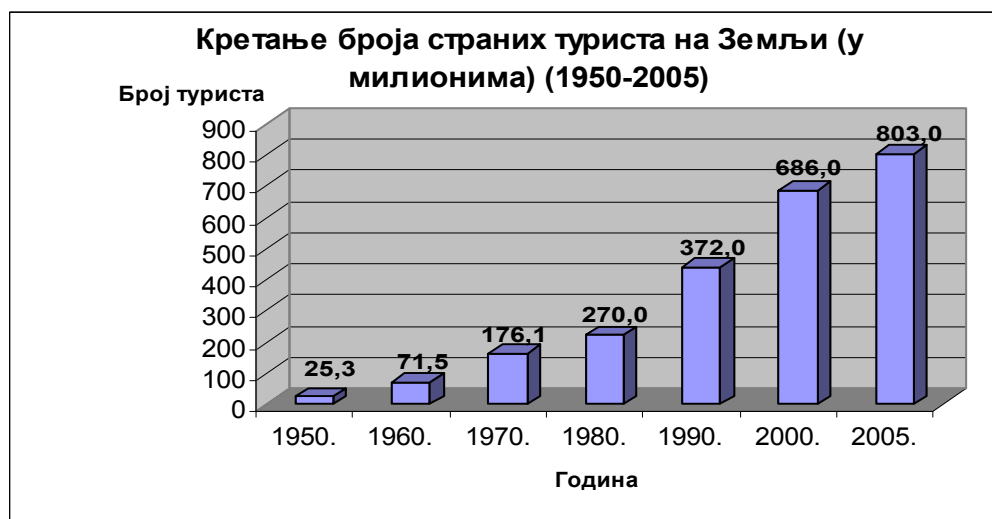
1950.	1960.	1970.	1980.	1990.	1995.	2000.	2002.	2004.	2005.	2006.	2008.
25,3	71,5	176,1	270,0	372,0	567,0	686,0	703,1	694,0	803,8	846,0	924,0

У 1983. години Европу је посетило 198,5 милиона страних туриста (70%), Азију 32,1 (11%), Африку 8,8 (3%), Северну и Јжну Америку 41,4 (15%) и Аустралију и Океанију 1,7 (1%). Новији подаци дати су у графикону и табели који следе. Године 1983. зарада од страног туризма у свету била је 96 милијарди америчких \$, до 1995. године порасла је до 372 милијарде, а 1999. године зарада је износила 555, те 2006. око 733 милијарде УС \$ (око 500 милијарде евра) и 2008. око 825 милијарди \$ (око 550 милијарди евра).

Табела 2. Расподела долазака туриста (у милионима) по континентима и регионима (1990-2006) (подаци за 2006. представљају процену WTO)

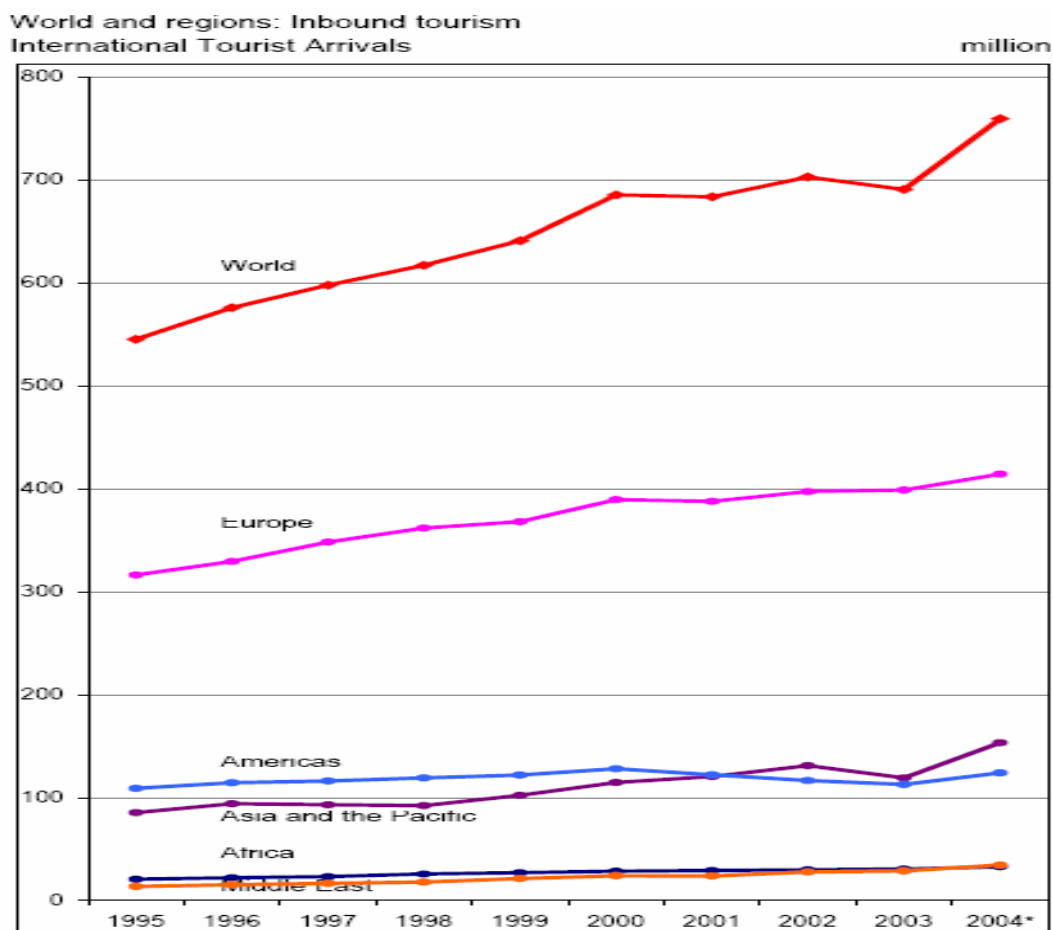
	International Tourist Arrivals (million)					Market share (%) 2006*	Change (%)		Average annual growth (%) '00-'06*
	1990	1995	2000	2005	2006*		05/04	06*/05	
World	436	536	684	803	846	100	5.5	5.4	3.6
Europe	262.3	310.8	392.5	438.7	460.8	54.4	4.3	5.0	2.7
Northern Europe	28.3	35.8	42.6	51.0	54.9	6.5	7.8	7.6	4.3
Western Europe	108.6	112.2	139.7	142.6	149.8	17.7	2.6	5.0	1.2
Central/Eastern Europe	31.5	60.0	69.4	87.8	91.2	10.8	2.2	3.9	4.7
Southern/Mediter. Europe	93.9	102.7	140.8	157.3	164.9	19.5	5.9	4.8	2.7
Asia and the Pacific	56.2	82.5	110.6	155.3	167.2	19.8	7.8	7.7	7.1
North-East Asia	26.4	41.3	58.3	87.5	94.0	11.1	10.3	7.4	8.3
South-East Asia	21.5	28.8	36.9	49.3	53.9	6.4	4.9	9.3	6.5
Oceania	5.2	8.1	9.2	10.5	10.5	1.2	3.7	0.4	2.2
South Asia	3.2	4.2	6.1	8.0	8.8	1.0	4.7	11.0	6.4
Americas	92.8	109.0	128.2	133.2	135.9	16.1	5.9	2.0	1.0
North America	71.7	80.7	91.5	89.9	90.7	10.7	4.7	0.9	-0.2
Caribbean	11.4	14.0	17.1	18.8	19.4	2.3	3.7	3.5	2.2
Central America	1.9	2.6	4.3	6.3	7.0	0.8	13.2	10.8	8.2
South America	7.7	11.7	15.3	18.2	18.8	2.2	11.9	3.0	3.5
Africa	15.2	20.1	27.9	37.3	40.7	4.8	8.8	9.2	6.5
North Africa	8.4	7.3	10.2	13.9	14.9	1.8	8.9	7.4	6.5
Subsaharan Africa	6.8	12.8	17.7	23.3	25.8	3.0	8.8	10.4	6.5
Middle East	9.6	13.7	24.5	38.3	41.8	4.9	5.9	8.9	9.3

По континентима зарада (у УС доларима) је 1983. изгледала овако: Европа 53,8 милијарди \$ (56%), Азија 14,9 милијарди \$ (15%), Африка 2,5 милијарди \$ (3%), Северна и Јужна Америка 23,3 милијарде \$ (24%) и Аустралија и Океанија 1,5 милијарди \$ (2%). Године 2006. Европи је од зарада остварених од страног туризма припало 51%, Азији 24,4%, Африци 3,2%, Сев. и Јужној Америци 21% и Аустралији 0,4%.

Карта 1. Удео појединих континенета (региона) у броју страних туриста у свету 2006. године

Source: World Tourism Organization (WTO) ©

Графикон 2. Кретање броја страних туриста (у милионима) у свету и по континентима (1995-2004)

Табела 3. Број страних туриста (у милионима) у 15 водећих земаља 2000. и 2001.
World's Top 15 Tourism Destinations

Rank		International Tourist Arrivals (million)		% Change 2001*/2000	Market share (%) 2001*
		2000	2001*		
1	France	75.6	76.5	1.2	11.0
2	Spain	47.9	49.5	3.4	7.1
3	United States	50.9	45.5	-10.6	6.6
4	Italy	41.2	39.0	-5.3	5.6
5	China	31.2	33.2	6.2	4.8
6	United Kingdom	25.2	23.4	-7.4	3.4
7	Russian Federation	21.2	-		
8	Mexico	20.6	19.8	-4.0	2.9
9	Canada	19.7	19.7	-0.1	2.8
10	Austria	18.0	18.2	1.1	2.6
11	Germany	19.0	17.9	-5.9	2.6
12	Hungary	15.6	15.3	-1.5	2.2
13	Poland	17.4	15.0	-13.8	2.2
14	Hong Kong (China)	13.1	13.7	5.1	2.0
15	Greece	13.1	-		

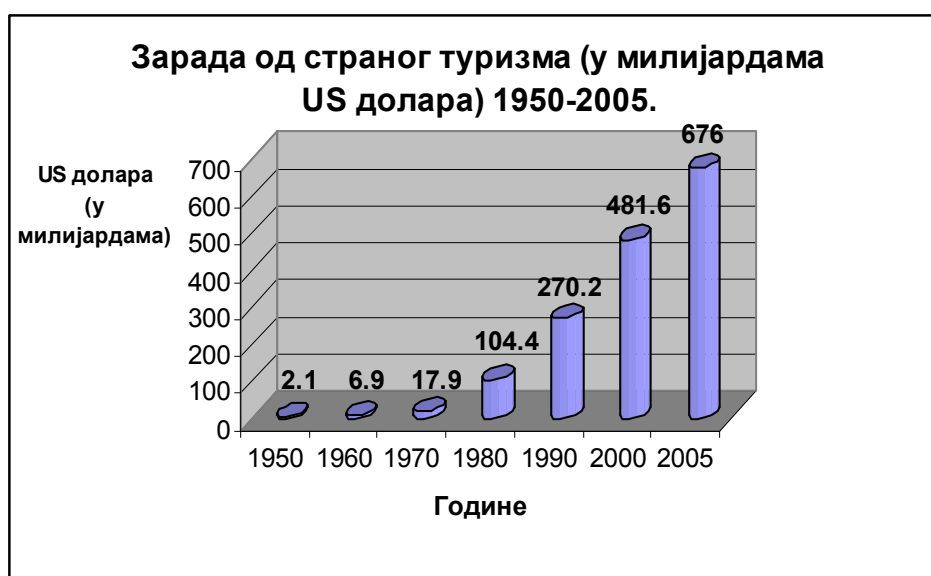
Source: World Tourism Organization (WTO) ©

(Data as collected by WTO June 2002)

Табела 4. Број страних туриста (милиона) у 2005. и 2006. години (првих 10 земаља)

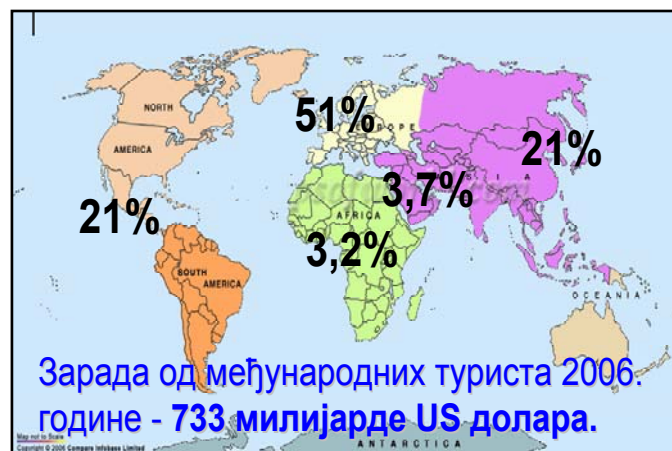
International Tourist Arrivals						
Rank	Series	million		Change (%)		
		2005	2006*	05/04	06*/05	
1	France	TF	75.9	79.1	1.0	4.2
2	Spain	TF	55.9	58.5	6.6	4.5
3	United States	TF	49.2	51.1	6.8	3.8
4	China	TF	46.8	49.6	12.1	6.0
5	Italy	TF	36.5	41.1	-1.5	12.4
6	United Kingdom	TF	28.0	30.7	9.2	9.3
7	Germany	TCE	21.5	23.6	6.8	9.6
8	Mexico	TF	21.9	21.4	6.3	-2.6
9	Austria	TCE	20.0	20.3	3.0	1.5
10	Russian Federation	TF	19.9	20.2	0.2	1.3

*Кина заузима 2. место јер WTO одвојено приказује податке за Хонг Конг (15,8) и Макао (10,6). Тајван има 3,5 милиона туриста.

Табела 5. Зарада од страног туризма (милијарди долара или евра) 2005. и 2006. у свету, по континентима и регионима те потрошња по туристи 2006. године

International Tourism Receipts	Change local currencies, constant prices (%)				Share (%)	US\$			Euro		
	03/02	04/03	05/04	06*/05		2006*	Receipts per arrival		Receipts (billion)		Receipts per arrival
							2006	2006*	2005	2006*	
World	-1.5	9.8	3.2	4.3	100	676		870	544	584	690
Europe	-1.5	3.1	2.5	3.7	51.1	348.8	374.5	810	280.4	298.3	650
Northern Europe	-2.2	6.0	7.8	7.6	8.2	53.9	59.9	1,090	43.3	47.7	870
Western Europe	-3.3	2.0	1.7	3.9	17.9	122.5	130.8	870	98.4	104.2	700
Central/Eastern Europe	-2.6	5.3	0.9	6.5	5.1	32.4	37.3	410	26.1	29.7	330
Southern/Mediterr. Europe	0.6	2.7	1.5	1.4	20.0	140.0	146.5	890	112.5	116.7	710
Asia and the Pacific	-8.7	25.1	4.0	8.9	20.8	134.5	152.6	910	108.1	121.5	730
North-East Asia	-10.7	33.3	8.0	10.6	10.1	65.4	74.3	790	52.5	59.1	630
South-East Asia	-16.8	26.1	-0.7	9.5	5.5	33.8	40.6	750	27.2	32.3	600
Oceania	2.9	7.7	0.9	1.7	3.6	25.6	26.3	2,500	20.6	20.9	1,990
South Asia	17.8	20.1	4.3	13.9	1.6	9.6	11.5	1,290	7.7	9.1	1,030
Americas	-2.1	11.6	4.3	1.8	21.0	145.2	154.0	1,130	116.7	122.6	900
North America	-4.7	12.9	4.5	0.8	15.4	107.4	112.5	1,240	86.3	89.6	990
Caribbean	5.5	5.0	3.5	3.9	3.0	20.8	22.1	1,140	16.7	17.6	910
Central America	13.2	10.1	12.3	10.5	0.7	4.6	5.4	770	3.7	4.3	610
South America	5.2	12.9	1.7	3.8	1.9	12.4	14.0	750	10.0	11.1	590
Africa	23.8	6.0	10.5	10.2	3.3	21.7	24.3	600	17.4	19.4	480
North Africa	-2.3	13.4	15.0	17.3	1.2	7.0	8.5	570	5.6	6.8	460
Subsaharan Africa	39.0	2.7	8.4	6.8	2.2	14.7	15.8	610	11.8	12.6	490
Middle East	27.5	25.3	-1.8	-1.4	3.7	26.3	27.3	650	21.1	21.8	520

Карта 2. Удео појединих континената (региона) у заради од туризма 2006. године

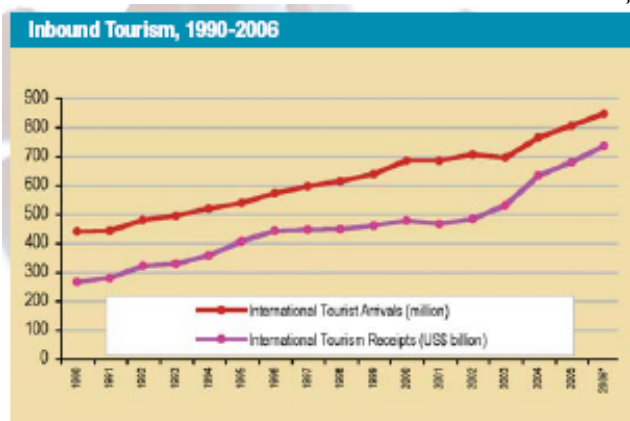
Табела 6. Зарада од страног туризма (милијарде долара) 2005. и 2006. године (првих 10 земаља)

Rank	Country	US\$		Change (%)		Local currencies	
		billion		Change (%)		Change (%)	
		2005	2006*	05/04	06*/05	05/04	06*/05
1	United States	81.8	85.7	9.7	4.8	9.7	4.8
2	Spain	48.0	51.1	6.0	6.6	6.0	5.6
3	France	42.3	42.9	3.5	1.5	3.5	0.6
4	Italy	35.4	38.1	-0.7	7.7	-0.7	6.7
5	China (55) 2. место	29.3	33.9	13.8	15.9	13.8	15.9
6	United Kingdom	30.7	33.7	8.7	9.8	9.5	8.5
7	Germany	29.2	32.8	5.4	12.3	5.4	11.3
8	Australia	16.9	17.8	11.0	5.8	6.9	7.3
9	Turkey	18.2	16.9	14.2	-7.2	14.2	-7.2
10	Austria	16.0	16.7	2.8	4.0	2.7	3.1

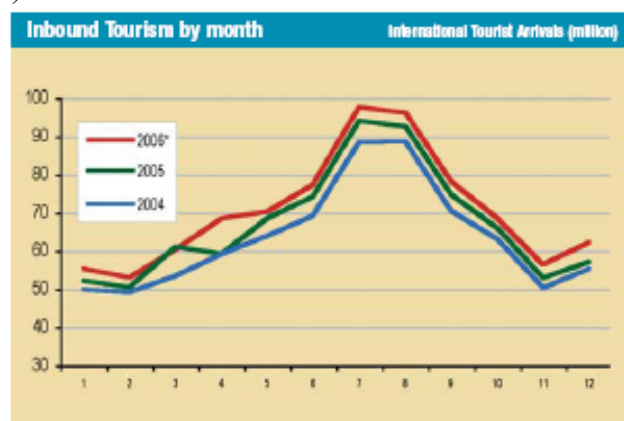
Табела 7. Издаци за међународна туристичка путовања (милијарди долара) у 2005. и 2006. години, број становника 2006. и потрошња по становнику (првих 10 земаља)

Rank	International Tourism Expenditure (US\$ billion)		Local currencies change (%)		Market share (%)	Population 2006	Expenditure per capita	
	2005	2006*	2005/2004	2006/2005	2006*	(million)	(US\$)	
World	676	733			100	6,526	112	
1	Germany	74.4	74.8	3.9	-0.3	10.2	82	908
2	United States	69.0	72.0	4.9	4.4	9.8	298	241
3	United Kingdom	59.6	63.1	6.2	4.6	8.6	61	1,037
4	France	31.2	32.2	8.9	2.2	4.4	61	529
5	Japan	27.3	26.9	..	3.8	3.7	127	211
6	China	21.8	24.3	13.6	11.8	3.3	1,314	19
7	Italy	22.4	23.1	9.0	2.2	3.2	58	397
8	Canada	18.2	20.5	6.3	5.7	2.8	33	621
9	Russian Federation	17.8	18.8	13.2	5.6	2.6	142	132
10	Korea, Republic of	15.4	18.2	24.7	18.4	2.5	49	1,373

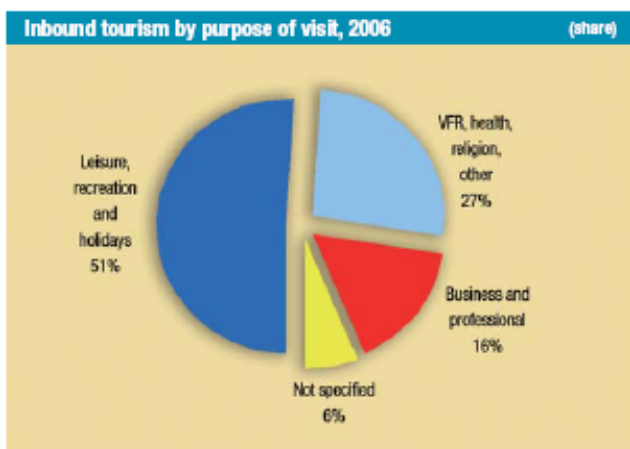
Графикони 4. и 5. Кретање броја (милиона) страних туриста и зараде (милијарди долара) од страног туризма у свету (1990-2006), те сезонски распоред туриста на Земљи 2004-2006. (по месецима)

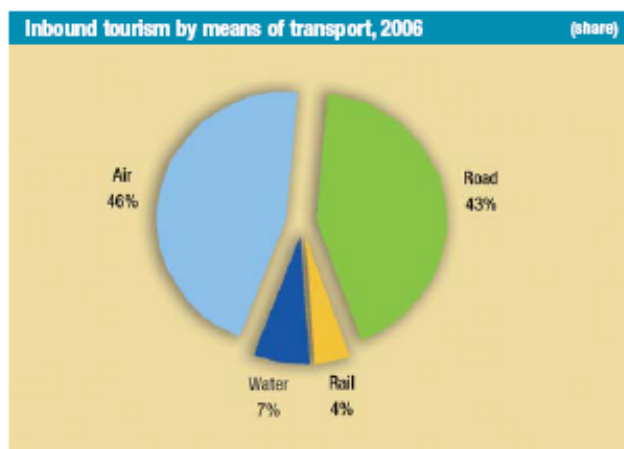
Source: World Tourism Organization (UNWTO) ©

Source: World Tourism Organization (UNWTO) ©

Source: World Tourism Organization (UNWTO) ©

Source: World Tourism Organization (UNWTO) ©

Графикони 6. и 7. Разлози путовања и начин превоза туриста у свету 2006. године

Табела 8. Број страних туриста (милиона) и зарада (милиона \$) од туризма у Европи 2005. и 2006.

Major destinations	Series ¹	International Tourist Arrivals				International Tourism Receipts			
		(1000)		Change (%)		(US\$ million)		Share (%)	
		2005	2006*	05/04	06*/05	2005	2006*	2006*	
Europe		438,743	460,835	4.3	5.0	100	348,803	374,514	100
Austria	TCE	19,952	20,261	3.0	1.5	4.4	16,012	16,658	4.4
Belgium	TCE	6,747	6,995	0.6	3.7	1.5	9,868	11,535	3.1
Bulgaria	TF	4,837	5,158	4.5	6.6	1.1	2,430	2,586	0.7
Croatia	TCE	8,467	8,659	7.0	2.3	1.9	7,463	7,902	2.1
Czech Rep	TCE	6,336	6,435	4.5	1.6	1.4	4,668	5,007	1.3
France	TF	75,908	79,083	1.0	4.2	17.2	42,276	42,910	11.5
Germany	TCE	21,500	23,569	6.8	9.6	5.1	29,173	32,760	8.7
Greece	TF	14,765	16,039	10.9	8.6	3.5	13,731	14,259	3.8
Hungary	TF	9,979	9,259	-18.3	-7.2	2.0	4,271	4,519	1.2
Ireland	TF	7,333	8,001	5.5	9.1	1.7	4,744	5,242	1.4
Italy	TF	36,513	41,058	-1.5	12.4	8.9	35,398	38,129	10.2
Netherlands	TCE	10,012	10,739	3.8	7.3	2.3	10,475	11,516	3.1
Norway	TF	3,824	3,945	5.4	3.2	0.9	3,495	3,760	1.0
Poland	TF	15,200	15,670	6.4	3.1	3.4	6,274	7,239	1.9
Portugal	TF	10,612	11,282	-0.3	6.3	2.4	7,712	8,349	2.2
Russian Federation	TF	19,940	20,199	0.2	1.3	4.4	5,564	7,025	1.9
Spain	TF	55,914	58,451	6.6	4.5	12.7	47,970	51,115	13.6
Switzerland	THS	7,229	7,863	..	8.8	1.7	11,040	11,843	3.2
Turkey	TF	20,273	18,916	20.5	-6.7	4.1	18,152	16,853	4.5
Ukraine	TF	17,631	18,936	12.8	7.4	4.1	3,125	3,485	0.9
United Kingdom	TF	28,039	30,654	9.2	9.3	6.7	30,675	33,695	9.0

Source: World Tourism Organization (UNWTO) ©

(Data as collected by UNWTO, 2007)

Табела 9. Број страних туриста (милиона) и зарада (милиона долара) од туризма у Азији и Океанији 2005. и 2006. године

Major destinations	Series ¹	International Tourist Arrivals				International Tourism Receipts			
		(1000)		Change (%)		(US\$ million)		Share (%)	
		2005	2006*	05/04	06*/05	2005	2006*	2006*	
Asia and the Pacific		155,272	167,228	7.8	7.7	100	134,473	152,615	100
Australia	TF	5,020	5,064	5.2	0.9	3.0	16,866	17,840	11.7
Cambodia	TF	1,422	1,700	34.7	19.6	1.0	840	963	0.6
China	TF	46,809	49,600	12.1	6.0	29.7	29,296	33,949	22.2
Fiji	TF	550	545	9.4	-0.9	0.3	434	433	0.3
Guam	TF	1,228	1,212	5.8	-1.3	0.7
Hong Kong (China)	TF	14,773	15,821	8.2	7.1	9.5	10,294	11,630	7.6
India	TF	3,919	4,447	13.3	13.5	2.7	7,524	8,885	5.8
Indonesia	TF	5,002	4,871	-6.0	-2.6	2.9	4,521	4,448	2.9
Japan	VF	6,728	7,334	9.6	9.0	4.4	6,630	8,469	5.5
Korea, Republic of	VF	6,023	6,155	3.5	2.2	3.7	5,806	5,323	3.5
Lao P.D.R.	TF	672	..	65.1	147
Macao (China)	TF	9,014	10,683	8.3	18.5	6.4	7,980	9,337	6.1
Malaysia	TF	16,431	17,547	4.6	6.8	10.5	8,543	9,630	6.3
New Zealand	VF	2,366	2,409	1.4	1.8	1.4	4,865	4,536	3.0
Philippines	TF	2,623	2,843	14.5	8.4	1.7	2,265	2,543	1.7
Singapore	TF	7,080	7,588	8.0	7.2	4.5	5,908	7,061	4.6
Taiwan (pr. of China)	VF	3,378	3,520	14.5	4.2	2.1	4,977	5,120	3.4
Thailand	TF	11,567	13,882	-1.4	20.0	8.3	9,591	12,423	8.1
Vietnam	VF	3,468	3,583	18.4	3.3	2.1	1,880	3,200	2.1

Source: World Tourism Organization (UNWTO) ©

(Data as collected by UNWTO, 2007)

¹ See note on the first page

Табела 10. Број страних туриста (милиона) и зарада (милиона долара) од туризма у Северној, Средњој и Јужној Америци 2005. и 2006. године

Major destinations	Series ¹	International Tourist Arrivals				International Tourism Receipts			
		(1000)		Change (%)		(US\$ million)		Share (%)	
		2005	2006*	05/04	06*/05	2005	2006*	2006*	
Americas		133,210	135,876	5.9	2.0	100	145,177	153,966	100
Argentina	TF	3,823	4,156	10.6	8.7	3.1	2,729	3,349	2.2
Aruba	TF	733	694	0.6	-5.2	0.5	1,094	1,076	0.7
Bahamas	TF	1,608	1,600	3.0	-0.5	1.2	2,069	2,069	1.3
Brazil	TF	5,358	5,019	11.8	-6.3	3.7	3,861	4,316	2.8
Canada	TF	18,771	18,265	-2.0	-2.7	13.4	13,760	14,632	9.5
Chile	TF	2,027	2,276	13.6	12.3	1.7	1,109	1,214	0.8
Colombia	VF	933	1,053	18.0	12.9	0.8	1,218	1,550	1.0
Costa Rica	TF	1,679	1,725	15.6	2.7	1.3	1,570	1,629	1.1
Cuba	TF	2,261	2,150	12.1	-4.9	1.6	2,150	2,138	1.4
Dominican Rp	TF	3,691	3,965	7.0	7.4	2.9	3,518	3,792	2.5
Ecuador	VF	860	841	5.0	-2.2	0.6	486	490	0.3
El Salvador	TF	969	1,138	19.5	17.4	0.8	533	780	0.5
Guatemala	TF	1,316	1,502	11.4	14.2	1.1	869	1,013	0.7
Honduras	TF	673	739	5.0	9.8	0.5	464	488	0.3
Jamaica	TF	1,479	1,679	4.5	13.5	1.2	1,545	1,887	1.2
Mexico	TF	21,915	21,353	6.3	-2.6	15.7	11,803	12,177	7.9
Nicaragua	TF	712	773	15.9	8.6	0.6	206	231	0.1
Panama	TF	702	843	13.0	20.1	0.6	780	960	0.6
Peru	TF	1,486	1,635	16.4	10.0	1.2	1,308	1,381	0.9
Puerto Rico	TF	3,686	3,722	4.1	1.0	2.7	3,239	3,369	2.2
United States	TF	49,206	51,063	6.8	3.8	37.6	81,799	85,694	55.7
Uruguay	TF	1,808	1,749	2.9	-3.2	1.3	594	597	0.4
Venezuela	TF	706	770	45.2	9.0	0.6	650	670	0.4

Source: World Tourism Organization (UNWTO) © (Data as collected by UNWTO, 2007)

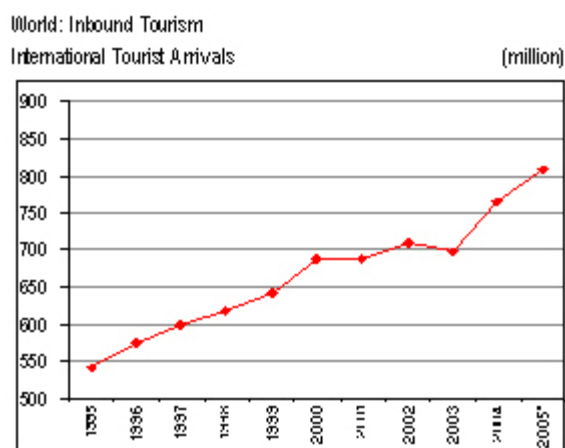
¹ See note on the first page

Табела 11. Број страних туриста (милиона) и зарада (милиона долара) од туризма у Африци 2005. и 2006.

Major destinations	Series ¹	International Tourist Arrivals				International Tourism Receipts			
		(1000)		Change (%)		(US\$ million)		Share (%)	
		2005	2006*	05/04	06*/05	2005	2006*	2006*	
Africa		37,259	40,699	8.8	9.2	100	21,679	24,329	100
Algeria	VF	1,443	..	17.0	184
Botswana	TF	1,675	..	10.0	562	537	2.2
Cape Verde	TF	198	242	26.0	22.3	0.6	127	228	0.9
Ghana	TF	429	442	-26.6	3.1	1.1	796
Kenya	TF	1,536	..	28.8	579	673	2.8
Lesotho	VF	304	357	0.0	17.6	0.9	30	28	0.1
Madagascar	TF	277	312	21.3	12.5	0.8	62
Mauritius	TF	761	788	5.9	3.6	1.9	871	1,007	4.1
Morocco	TF	5,843	6,558	6.7	12.2	16.1	4,621	5,967	24.5
Namibia	TF	778	348	384	1.6
Reunion	TF	409	279	-4.9	-31.8	0.7	442	309	1.3
Senegal	TF	769	..	15.3
Seychelles	TF	129	141	6.5	9.3	0.3	192	228	0.9
South Africa	TF	7,369	8,396	10.3	13.9	20.6	7,327	7,875	32.4
Sudan	TF	246	328	305.8	33.4	0.8	89	126	0.5
Swaziland	THS	839	873	82.8	4.1	2.1	78	74	0.3
Tanzania	TF	590	..	4.2	824	914	3.8
Tunisia	TF	6,378	6,550	6.3	2.7	16.1	2,124	2,227	9.2
Uganda	TF	468	539	-8.7	15.2	1.3	381	328	1.3
Zambia	TF	669	..	29.9	164
Zimbabwe	VF	1,559	2,287	-15.9	46.7	5.6	99	338	1.4

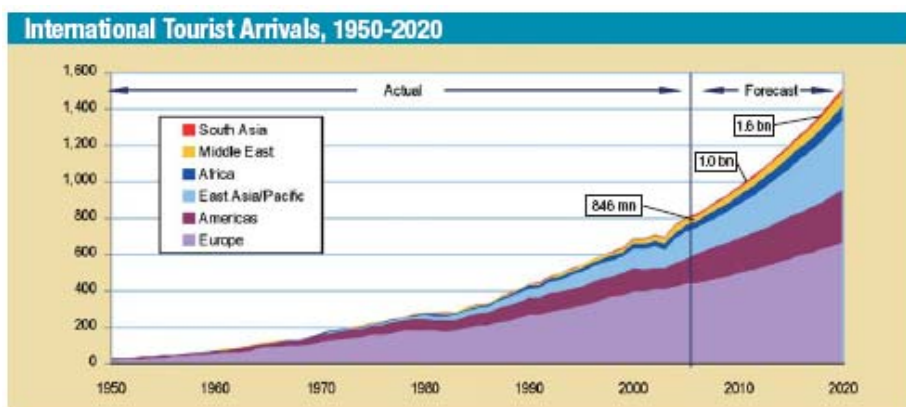
Source: World Tourism Organization (UNWTO) © (Data as collected by UNWTO, 2007)

¹ See note on the first page

Source: World Tourism Organization (WTO) ©

Графикони 8. Кретање броја страних туриста у свету од 1995. до 2005.

Source: World Tourism Organization (UNWTO) ©

Графикон 9. Кретање броја туриста (у милионима) у свету и по континентима (регионима) од 1950. до 2006. и прогнозе промена до 2020. године

Табела 12. Потрошња туриста у милионима америчких \$ - првих 25 земаља 2002-2004.

Rank	International Tourism Expenditure (US\$ billion)			Change (%)		Market share (%) 2004*	Population 2004 (million)	Expenditure per capita US\$	
	2002	2003	2004*	03/02	04*/03				
	World	487	533	633	9.4				18.8
1	Germany	52.5	64.7	71.0	23.3	9.7	11.2	82	861
2	United States	58.7	57.4	65.6	-2.2	14.3	10.4	293	224
3	United Kingdom	41.5	47.9	56.5	15.5	17.9	8.9	60	938
4	Japan	26.5	28.8	38.2	8.6	32.7	6.0	127	300
5	France	19.5	23.4	28.6	20.4	22.2	4.5	60	474
6	Italy	16.8	20.6	20.5	22.5	-0.4	3.2	58	354
7	China	15.4	15.2	19.1	-1.4	26.1	3.0	1,299	15
8	Netherlands	12.9	14.6	16.4	13.1	12.5	2.6	16	1,007
9	Canada	11.7	13.4	16.0	14.9	19.3	2.5	33	493
10	Russian Federation	11.3	12.9	15.7	14.1	22.1	2.5	144	109
11	Belgium	10.2	12.2	14.0	20.4	14.7	2.2	10	1,355
12	Hong Kong (China)	12.4	11.4	13.3	-7.8	15.9	2.1	7	1,936
13	Spain	7.3	9.1	12.2	24.7	34.2	1.9	40	302
14	Austria	9.4	11.8	11.9	25.3	1.4	1.9	8	1,459
15	Australia	6.1	7.2	10.3	19.0	42.2	1.6	20	517
16	Sweden	7.3	8.2	10.2	13.0	23.5	1.6	9	1,131
17	Korea, Republic of	9.0	8.2	9.9	-8.7	19.5	1.6	48	204
18	Singapore	8.2	8.0	9.6	-2.0	19.8	1.5	4	2,197
19	Switzerland	6.6	7.5	8.8	13.0	17.7	1.4	7	1,181
20	Norway	5.1	6.7	8.4	30.3	26.3	1.3	5	1,842
21	Taiwan (pr. of China)	7.0	6.5	8.2	-6.8	26.1	1.3	23	359
22	Denmark	5.8	6.7	7.3	14.2	10.0	1.2	5	1,352
23	Mexico	6.1	6.3	7.0	3.2	11.3	1.1	105	66
24	Ireland	3.7	4.7	5.2	27.1	9.8	0.8	4	1,310
25	India	3.0	3.6	5.1	19.9	41.6	0.8	1,065	5

Source: World Tourism Organization (UNWTO) ©

(Data as collected by UNWTO for TMT 2005 Edition)

Из табеле 12 види се да немачки туристи и даље највише троше (2004. године чак 71 милијарду УС \$), чак више него туристи из САД. Међу првих десет по потрошњи су и туристи из Кине (ако се Кина посматра заједно са Хон-Конгом, по потрошњи избија на четврто место) и Русије. Све већи је број држава са руба Пацифика, које повећавају своју туристичку потрошњу.

Табела 13. Кретање броја туриста (милиони) у свету и по континентима (регионима) од 1950. до 2005. године и промене у појединим периодима

International Tourist Arrivals, 1950-2005*													
	World	Africa	Americas	Asia and the Pacific	Europe	Middle East	World	Africa	Americas	Asia and the Pacific	Europe	Middle East	
	International Tourist Arrivals (million)						Change over previous year (%) ¹						
1950	25.3	0.5	7.5	0.2	16.8	0.2							
1960	69.3	0.8	16.7	0.9	50.4	0.6							
1965	112.9	1.4	23.2	2.1	83.7	2.4							
1970	165.8	2.4	42.3	6.2	113.0	1.9							
1975	222.3	4.7	50.0	10.2	153.9	3.5							
1980	278.1	7.2	62.3	23.0	178.5	7.1							
1981	278.6	8.1	62.5	24.9	175.5	7.6	0.2	13.2	0.3	8.0	-1.7	7.3	
1982	276.9	7.6	59.7	26.0	175.3	8.3	-0.6	-6.6	-4.5	4.5	-0.1	8.8	
1983	281.8	8.2	59.9	26.6	179.6	7.5	1.8	8.4	0.4	2.3	2.4	-9.5	
1984	306.8	8.9	67.4	29.5	193.4	7.7	8.9	7.5	12.5	10.8	7.7	2.3	
1985	320.1	9.7	65.1	32.9	204.3	8.1	4.3	9.2	-3.4	11.6	5.7	5.6	
1986	330.2	9.4	70.9	36.8	206.2	6.9	3.2	-3.1	8.9	12.1	0.9	-14.9	
1987	359.7	9.9	76.6	42.1	223.9	7.2	8.9	5.1	8.0	14.3	8.6	4.0	
1988	385.0	12.6	83.0	48.7	231.6	9.1	7.0	27.7	8.4	15.8	3.4	26.2	
1989	410.1	13.9	86.9	49.4	250.7	9.2	6.5	10.3	4.7	1.4	8.3	1.9	
1990	439.5	15.2	92.8	56.2	265.6	9.6	7.2	9.7	6.8	13.7	6.0	4.3	
1991	442.5	16.3	95.3	58.0	263.9	8.9	0.7	7.2	2.7	3.3	-0.7	-7.1	
1992	479.8	18.3	102.2	65.8	282.2	11.3	8.4	12.2	7.3	13.4	6.9	25.9	
1993	495.7	18.9	102.2	72.3	290.8	11.4	3.3	3.3	0.0	10.0	3.0	1.4	
1994	519.8	19.3	105.1	80.1	303.1	12.1	4.9	1.9	2.9	10.7	4.2	6.3	
1995	540.6	20.4	109.0	82.4	315.0	13.7	4.0	5.9	3.7	3.0	3.9	12.9	
1996	575.0	22.2	114.5	90.4	332.1	15.8	6.4	8.9	5.0	9.7	5.4	15.0	
1997	598.6	23.2	116.2	89.7	352.9	16.7	4.1	4.2	1.5	-0.8	6.3	5.8	
1998	616.7	25.6	119.1	89.4	364.6	18.0	3.0	10.4	2.5	-0.4	3.3	7.9	
1999	639.6	27.0	121.9	98.7	370.5	21.5	3.7	5.5	2.4	10.5	1.6	19.5	
2000	687.0	28.3	128.1	110.5	395.9	24.2	7.4	4.7	5.1	12.0	6.9	12.4	
2001	686.7	29.1	122.1	115.7	395.2	24.5	0.0	3.0	-4.7	4.7	-0.2	1.4	
2002	707.0	30.0	116.7	124.9	407.0	28.5	2.9	2.8	-4.4	7.9	3.0	16.1	
2003	694.6	31.6	113.1	113.3	407.1	29.5	-1.7	5.3	-3.1	-9.3	0.0	3.7	
2004	765.1	34.5	125.7	144.2	424.4	36.3	10.1	9.1	11.1	27.3	4.3	22.8	
2005*	806.8	37.3	133.5	155.4	441.5	39.0	5.5	8.3	6.2	7.8	4.0	7.6	
							Average annual growth (%)						
							1950-2000	6.8	8.3	5.8	13.1	6.5	10.1
							1950-2005*	6.5	8.1	5.4	12.5	6.1	10.1
							1950-1960	10.6	3.7	8.4	14.1	11.6	12.3
							1960-1970	9.1	12.4	9.7	21.6	8.4	11.5
							1970-1980	5.3	11.6	4.0	13.9	4.7	14.3
							1980-1990	4.7	7.8	4.1	9.3	4.1	3.1
							1980-1985	2.9	6.1	0.9	7.4	2.7	2.7
							1985-1990	6.5	9.5	7.3	11.3	5.4	3.5
							1990-2000	4.6	6.4	3.3	7.0	4.1	9.6
							1990-1995	4.2	6.1	3.3	8.0	3.5	7.3
							1995-2000	4.9	6.7	3.3	6.0	4.7	12.0
							2000-2005*	3.3	5.7	0.8	7.1	2.2	10.0

Source: World Tourism Organization (UNWTO) ©

(Data as collected in UNWTO database November 2006)

¹ Before 1995, data are simple aggregates of country results and are not corrected for changes in series, so changes on previous year might not be in all cases correct.

ЗЕМЉЕ ТУРИСТИЧКЕ ТРАЖЊЕ И ПОНУДЕ

Мада је туризам постао планетарни процес, ипак се може констатовати да још увек постоје простори и земље са или из којих се путује на мање или више удаљене територије, ради одмора, спортско-рекреативних туристичких активности или других облика туризма. Генерално би се могло констатовати да су развијене земље простори са којих крећу реке људи ка мање развијеним територијама, мада је та подела била далеко израженија до седамдесетих година 20. века. Тада је постојала велика разлика у туристичком развоју између земаља северно од Алпа и оних јужно од овог палнинског система. Током последње три деценије 20. века разлика у развијености између неких земаља Европе се смањила. То се превасходно односи на земље које су постале чланице Европске заједнице односно Европске уније, а припадају медитеранском подручју - Италија, Шпанија, Грчка, Португал, па чак и Турска. Ове земље (али и Тунис и Египат) су и кроз развој туризма направиле велики корак уз помоћ којег су се лакше прикључиле развијеном западу Европе.

Побољшање економског статуса становништва, уз доста слободног времена, али и уз изражену нехуману урбанизацију и отуђивање људи, проузроковао је интересовање и за просторе који раније нису били туристички интересанти. Урбанизација и отуђење пробудили су човеку исконску жељу да буде део неоштећене природе, а кроз то и кроз друге активности, дошло је до развоја бројних нових облика туризма, што је створило могућност ширења туристичке делатности и на неке просторе где је раније није било или је имала веома мали интензитет. Развој и ширење саобраћаја, значајно је повећао број путовања, а тај тренд је појачан великим бројем пословних путовања. Опет, развој саобраћаја и пословна путовања, углавном су везана за развијене земље, али и оне просторе земаља у развоју, који су показали значајнији економски напредак (југоисточна и источна Азија). Све ово је допринело да и неке развијене земље или њихови делови постану дестинације на које одлази велики број туриста. Ипак, климатске и неке друге природне разноликости, али и специфичне културно-историјске вредности, и даље утичу на постојање земаља тражње на једној страни и земаља понуде на другој страни. И даље су земље тражње развијене државе Западне и Северне Европе, али и оне које се налазе у Централној и Источној Европи. Без обзира на велику разноликост државе, становници САД се јављају као најчешћи путници, како на простору Северне и Јужне Америке, тако и у Европи, Азији, Африци и Аустралији. Мада Канада има далеко мање становника од САД, и њени житељи путују готово на све познате дестинације, а такође и Јапанци. Све већи број становника Југоисточне и Источне Азије обилази светске туристичке дестинације, иако су њихове земље мета бројних туриста из других држава. Може се констатовати да је Медитеран и даље регија у коју стиже највећи број туриста, мада се то данас односи и на афрички и азијски део овог простора. Мада у свету има и виших и дужих планина од Алпа, али због свог положаја, готово у срцу Европе, и бројних природних и културних атрактивности, ово је простор на који стиже велики број туриста из читавог света. Чињеница да Медитеран привлачи највећи број туриста, а да се до њега пролази и кроз Алпе, утицала је на формирање три основна туристичка правца, који као полазишта имају Западну, део Централне и Источне Европе, те Северну Европу. То су: 1) западни туристички правац, који за крајње одредиште има Пиринејско полуострво и земље Магреба, 2) централни туристички правац, који преко или поред Алпи води до Апенинског полуострва и околних острва, али и до Туниса и 3) источни туристички правац који за крајње одредиште има обалски простор Балкана и Блиски Исток. Током зиме највећи број туриста у Европи креће се према Алпама (око 50 милиона), а знатно мање према Карпатима у Словачкој и Пољској, те Пиринејима и другим планинама. За Европу (али и за поједине центре Азије и Америке) је карактеристична велика посећеност највећих градова (Лондон, Париз, Рим, Берлин, Москва, Кијев, Мадрид, Брисел, Санкт Петербург, Варшава, Атина, Истамбул, Лисабон, Беч, Будимпешта). Почетком 21. века Лондон годишње посећује преко 20 милиона страних туриста, па је он са домаћим туристима најпосећенији град света.

Током последњих десетак година (крај 20. и почетак 21. века) Кина (посебно источни део) постаје једна од најпосећенијих туристичких дестинација, а на овај простор надовезује се југоисточна Азија. На простору Северне Америке туристички су најактивнији суптропски предели Флориде и Калифорније, али и Апалачи, Велика језера и делови планинског запада, а такође и средишњи и јужни део Мексика и Карипска острва. У северној Америци најважнији туристички правац као исходиште има североисток и исток САД и подручје око Великих језера, као и Онтарио

и Квебек. Највећи број туриста креће ка југу и један правац завршава на Флориди и Карибима, а други у Калифорнији и Мексику.

Посебно због специфичне природне понуде у Африци су посећене Језерска висораван (Источна Африка) и Јужна Африка. Мада је велика удаљеност и даље фактор који може да одврати од туристичких путовања, ипак очигледан је пораст туриста у Аустралији, Новом Зеланду и тихоокеанским острвима, посебно Хаваји, те на неким просторима Бразила, Аргентине и Перуа.

Иако су Велика Британија и Немачка, међу првих десет земаља света по броју страних туриста, ипак далеко већи број њихових житеља отпутује у друге земље (2003. године из Немачке је било 65 милиона туристичких путовања, а из Велике Британије 48,5 милиона), те на због тога ове државе, уз још неке развијене, остварују велики туристички финансијски дефицит (табела 10). Немачки туристи су 2006. године у иностранству потрошили 74,8 милијарди долара, а затим по потрошњи следе туристи из САД и В. Британије (72 односно 63 милијарде долара).

СПЕЦИФИЧНОСТИ ТУРИСТИЧКЕ ТРАЖЊЕ НА РАЗМЕЊИ МИЛЕНИЈУМА

Убрзани развој света, посебно поспешен технолошким иновацијама, утиче и на специфичност туристичке тражње на размеђи 20. и 21. века. Већ током последње две деценије 20. века примећено је да у светском туризму учествује све више старијих соба, односно пензионера. То је боље ситуирана категорија пензионера из САД, Канаде, скандинавских земаља, Немачке, земаља Бенелукса, Француске и Велике Британије. Пензионери се најчешће опредељују за крстарење светским морима или за одлазак на планине (ван главне сезоне) и у бање. Иначе, запажа се, да последњих сезона, у планинским регијама расте број посетилаца лети.

Последње деценије запажено је неколико изузетно важних трендова, међу којима се истичу: подстицајна путовања (incentive travel), развој и побољшање понуде и организације тематских паркова, временски закуп смештајних капацитета (time sharing), те компјутерска, односно интернет резервација путовања и безготовинско електронско плаћање. Посебно су интересантна мотивациона путовања запослених, која имају циљ да мотивишу запослене да још боље и више раде. Вишедневним одмором, најчешће на егзотичним локацијама, углавном се награђују најбољи радници (са осталим радницима или могу повести и породицу). Као подстицајни и сигурносни фактор путовања обезбеђује се свеобухватна заштита потрошача, која се примењује у ситуацијама када се не испуњава уговор. Заштита потрошача је регулисана и законима Европске уније (на пример када смештај није адекватан уговору, туриста може захтевати повраћај средстава 5-50% од цене аранжмана). Многи туроператери и други учесници у туристичким кретањима, свесни су чињенице да је похвална прича туристе који се вратио са путовања најбоља реклама и да се на тај начин прави најбољи имих. За добару слику о себи, многи посредници у туризму, одвајају велика финансијска средства, којима граде свој имих, па макар он понекад био и негативан. Од имица у многоме зависи продаја аранжмана.

Многа истраживања показују да ће на продају будућих аранжмана утицати: њихова разноликост, оригиналност, квалитет, прихватљивост, њихова противредност у новцу, очуваност животне средине и људи. Интерес становништва ће опадати: за све облике масовног туризма и пакет аранжмане као најдоминантнији облик савременог масовног туризма, за дуготрајне организоване одморе, за пасивни одмор и за одлазак у кафе и дискотеке. Све анализе показују да се смањује интерес за дуге континуиране одморе, а да се све већи број туриста интересује за већи број краћих и разноликих одмора, који ће се организовати на различитим дестинацијама и који ће задовољити креативну тражњу туриста. Део слободног времена потенцијални туристи желе да потроше на: активне одморе (у Великој Британији око 30% туриста опредељује се за активне одморе, а на Карибима око 60% туриста бира активне одморе). Најпопуларније спорско-рекреативне активности су пешачење, трчање, пливање, возња чамаца и јахти, креативни одмори, путовања са јасним циљем, продуктивни одмори, облици здравог и руралног (зеленог) одмора, одмори на тешко приступачним и дивљим просторима, те одмори за упознавање локалне средине.

Како показују истраживања и Французи се све више опредељују за краће и активније годишње одморе (међу њима су и они који преферирају лов), али и даље сањају о удаљеним дестинацијама. Према резултатима анкете (обављена 20. и 21. јула 2000. године на узорку од 1002 особе старије од 15 година) 34% Француза сматра да је идеалан годишњи одмор од две недеље, а 29% сматра да су то три недеље, док је 24% изјавило да годишњи одмор треба да траје најмање месец дана. У Француској многи имају по најмање пет недеља плаћеног одмора. Око 41% Француза изјављује да је одмор прилика да се открију нове ствари, а за 34% је то добар провод,

док је 30% одмор користи да се више посвети породици. Око 47% Француза највише воли да изнајми кућу, 26% се изјаснило за камповање, а 25% за хотелски смштај. Да би годишњи одмор био "успешан" за већину испитаника (51%) главни фактор је лепота пејзажа, а за 42% добре временске прилике. Током одмора највише Француза (46%) као активност упражњава шетње, 32% сматра да је то прилика да се више води љубав него обично, а 23% да се више времена проведе са пријатељима (АФП).

Да би пратиле жеље потенцијалних туриста, агенције морају брзо и адекватно реаговати са одговарајућом понудом и валоризацијом. Свакако, значајно интересовање биће за тематске паркове, атрактивне верске објекте, историјске и уметнички вредне религијске објекте, музеје и галерије, те за до сада релативно слабо познате музеје који имају вредне експонате (овај тренд уочљив у мањим музејима Италије), те друге културно-историјске вредности.

УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ

Положај и опште карактеристике. Балканско полуострво је треће велико полуострво у јужном делу Европе. За разлику од Пиринејског, које залази у западни део и Апенинског у централном делу европског Медитерана, Балканско полуострво је по свом географском положају у источном делу европског Средоземља, а од Азије га раздвајају уски морски пролази Дарданели и Босфор, те Црно, Мраморно и Егејско море. Преко Пелопонеза и Егејског архипелага Балканско полуострво је у непосредном додиру са Левантом. Од Апенинског полуострва одвајају га Јадранско и Јонско море. Као природна средина Балканско полуострво је комплекснији простор од друга два поменута полуострва, наиме, може се рећи да Балканско полуострво има веома мозаичну физичко-географску структуру. Али, исто тако, оно је комплекснији простор и у погледу културног и историјског наслеђа и етногенезе балканске популације.

По обележјима природе, мада је део европског Средоземља, Балканско полуострво није изразита медитеранска природна средина. Медитеранска природна обележја има само уски приобални појас јадранског, егејског и црноморског приобаља и јужни делови Грчке. Остали, већи део његове површине је орографска зона отворена према Панонској и Влашкој низији. Зато је Балканско полуострво хладније од Пиринејског и Апенинског, што свакако умањује његове туристичке вредности.

За разлику од Пиринејског и Апенинског, Балканско полуострво нема јединствене планинске преграде која би га делила од европског трупa, а није ни етничка ни природна целина. Због тога је досад било много размимоилажења око северне границе полуострва. За северну границу најчешће се узима линија Дунав - Сава - Купа и даље до Ријечког залива. Ова граница чини се логичном, јер се подудара с рекама које теку претжено од запада према истоку, а у прошлости су чиниле значајну културну и политичку међу. Међутим, по неким географима са реке Саве граница прелази на Крку (Словенија), па преко Постојинских врата на долину Випаве и Сочом на Тршћански залив.

Назив Балканско полуострво први је у стручној литератури употребио немачки географ Цојне (Zeune) 1809, који је желио да и југоисточни простор европског копна, аналогно Пиринејском и Апенинском полуострву добије име по главном горју које се по њему простире. Назив Балкан преузео је од француског писца А. Боуеа, који је тако назвао Стару планину у Бугарској и Србији, иако се назив Балкан не односи на целу Стару планину.

Балканског полуострва јужно од линије Дунав - Сава - Крка - Постојинска врата - Випава - Соча обухвата око 500.000 km², а састоји се од два различита дела: северног и јужног. Северни дио припада заправо европском трупу, с којим се спаја на простору двеју природно-географских целина: Панонског и Влашког базена. Везе Алпе - Динариди и Карпати - Стара планина немају карактер правог граничног појаса ни у изгледу ни у географској функцији, јер управо ту постоје важне саобраћајнице север - југ (везе Трста и Ријеке са средњом Европом) и важан пут Темишвар - Оршава кроз Порта Ориенталис (511 m). Јужни део Балканског полуострва, стара Хелада с Пелопонезом, чини издвојену географску целину с наглашеним маритимним обележјима, насупрот континенталном блоку на северу.

Географске карактеристике северног дела полуострва одређене су у првом реду рељефом. Стрми планински бредм кречњачких Динарида и Шарско-Пиндских планина отежава продирање средоземних климатских, фитогеографских и антропогеографских утицаја дубље у копно, па се ти утицаји задржавају само у релативно уској зони обале и приморја. Унутрашњост, коју већим делом граде непропусне стене, са формираном нормалном речном мрежом, отворена је према Панонској низини, па због тога лакше продиру континентски утицаји с севера, који се одражавају на климу, вегетацију и антропогеографске одлике. Динарска планинска баријера отежава саобраћајне везе које су од најстаријих времена биле упућене на релативно малобројне превоје и прелазе. Савремене саобраћајнице изграђене су кроз Постојинска врата (603 m), Книнска врата (794 m, 672 m и 965 m) и преко Иван-седла (967 m), а у новије доба и преко планина Црне Горе (првој Црквине 1045 m), односно кроз Скадарска врата. Главна географска оријентација унутрашњег дела одређена је бројним речним долинама према северу и у мањој мери према северозападу и западу. Сви путеви, који се речним долинама спуштају у низију, вежу се на главну саобраћајну осу на северу у долини Саве. Савска саобраћајна оса са споредним везама, на западу има главно чвориште у Загребу а завршну претоварну станицу у Ријечи.

Средишњи или српско-македонски простор разликује се од западног другачијом грађом, изгледом и саобраћајном оријентацијом. Старије архајске стене и палеозојски шкриљци изграђују осамљене планинске масиве, између којих су простране котлине испуњене делимично мекшим и трошним језерским наслагама. Саобраћајно-географска оријентација изразито је меридијанска и веже се за моравско-вардарску удолину ибарском линијом која је недопуњује. Значење географског положаја Београда, како за средњи тако и за западни део балканског простора, заснива се управо на споју два главна саобраћајна правца: савске линије с одвојком за Ријеку и моравско-вардарске, уз које се непосредно или посредно (локалним и регионалним саобраћајним правцима) вежу главни простори демографске и економске концентрације. Јужни део или македонски простор био је у прошлости више изложен утицајима с југа, у вези с природном саобраћајном оријентацијом, долином Вардара и Струмице. Тим су се правцима ширили најпре утицаји старе Грчке и Византије, а касније турско-оријентални утицаји. Од 1913. тај простор је одвојен политичким границама од егејског приморја, које се све више не само политички, већ и етнички (иако вештачки), одваја од залеђа.

Источни део полуострва такође има значајне специфичности. У прошлости је овај простор углавном био оријентисан ка Константинополису (Цариград), а крајем XIX и у XX веку јачају везе према Црном мору и Дунаву. Граде се и железничке пруге до обале Црног мора (до Констанце у Румунији, до Варне и Бургаса у Бугарској) иако је мало погодних природних залива. Кроз долину Марице одувек су ишле најбоље везе према Босфору и Дарданелима.

Јужни део полуострва, јужно од линије Отрантска врата - Солунски залив, је под већим маритимним утицајима и знатно разуђенији, мада и источну јадранску обалу карактерише велика разуђеност. Међутим, и у овом делу полуострва могу се издвојити две различите целине: Епир на северу са израженијом континенталношћу и простор јужније од линије која спаја заливе Арта на западу и Волос на истоку. Јужнији део је био средиште развијене античке цивилизације, са бројним градовима и изузетним споменицима, од којих је велики број очуван до данас. Од античког периода до данас, источни део овог дела Балканског полуострва, са острвима у Егејском мору, има већи значај и преко њега се одвијала интензивна веза са Малом Азијом, Блиским истоком и Индијом. Иако мањег интензитета, стално су одржаване везе и са Апенинским полуострвом (чак и кад су Балканом владали Турци) и Африком (од југа Пелопонеза до Киринаике у Либији је свега око 400 km). Овај део полуострва, до данас је остао доминантно грчки, иако су у VI и VII веку Срби продрли до крајњег југа Пелопонеза, а Турци дуго владали овим простором. Северни део полуострва доминантно је Словенски, уз велики проценат шиптарске популације на простору Албаније и Косова и Метохије.

Природне вредности. Релјеф. Најстарији и највиши део Балканског полуострва чине *Родопи* (Рила, 2925 m). Родопска маса је формирана херцинском орогенезом у палеозооку, а протеже се од источне Тракије до југоисточног дела Панонске низије (Вршачке планине, 641 m), где се везивала за Панонско копно које је у мезозооку потонуло. Највеће пространство има између Марице и Вардара, где се огромна маса заобљених трупова и врхова јавља у неколико планина, а најдоминантније су Рила, Пирин (2915 m), Витоша (2290 m) и Осоговске планине (2252 m). На овим планинама подигнуто је неколико зимских спортских центра, а најзначајнији су на Рили. Родопска зона се сужава око тремеђе Бугарске, Македоније и Србије, и уским појасом наставља на север уз долину Ј. и Вел. Мораве. Према северу и висине се постепено снижавају (Бесна Кобила 1922 m, Кукавица 1441 m, Јастребац 1492 m, Јухор 773 m итд).

Остала планинска подручја Балкана припадају млађим веначним планинама и јављају се у облику северног и јужног лука. Већ од средине мезозоика почиње померање земљине коре на овом простору, а у терцијару снажни тектонски покрети са дна Тетиса издижу наталожене седименте и формирају млађе веначне планине. Јужни лук ових планина на Балканском полуострву чине Динариди и Шарско-Пиндске планине. Ови планински гребени, изграђени претежно од карбонатних стена, најчешће имају стрме стране и оштре врхове, мада има сектора и у старијим стенама са блажим падинама. Посматране са Јадранског и Јонског мора ове планине изгледају као непрелазан гребен, мада на неколико локалитета постоје погодни превоји преко којих су изграђене саобраћајнице.

Својим карактеристичним правцем пружања (северозапад - југоисток) *Динариди* раздвајају басен Јадранског мора од Панонског басена. Може се сматрати да овај планински систем почиње јужно од Љубљане, односно од Нотрањско-Долењског краса, где се јавља изразити крашки терен (Крас), а највиши део чине планине Трновски Гозд (1495 m) и Нанос (1313 m). Простор Нотрањског и Долењског има крашке карактеристике, где су крашке површи рашчлањене, мањим

кањонима и клисурама, бројним увалама и крашким пољима (Кочевско, Лошко, Церкнишко, Постојна и Планина поље). Најнижи делови поља периодично су плавлени, а површи су безводне. У унутрашњости крша (карбонатне стене) бројни су подземни крашки облици - јаме и пећине, а туристички су добро познате Постојинска (укупна дужина канала 16 km, а за посете уређено 5200 m, кроз доње канале протиче понорница Пивка) и Шкоцијанска (дуга 5088 m, кроз њу протиче понорница Река) пећина.

Према југоистоку Динариди се сужавају (Снежник 1796 m, Рисњак 1528 m) и у Горском Котару имају најмању ширину. Ту се простор Црноморског слива највише приближава Јадранском мору - извор Купе удаљен је свега 26 km од Јадрана. Даље на југоисток Динариди се шире преко Лике, Кордуна, Баније, Далмације, западне и средишње Босне, западне и источне Херцеговине, све до Црне Горе, југозападне Србије и северне Албаније. Ланац Динарида, на овом простору, чини велики број планина, а својим димензијама и изгледом истичу се: Велика Капела (1533 m), Велебит (1758 m) - најдужа динарска планина (145 km), Пљешевица (1657 m), Динара (1913 m), Луњевача (1961 m), Виторг (1907 m), Цинцар (2005 m), Радушa (1956 m), Чврсница (2225 m), Прењ (2103 m), Бјелашница (2066 m), Трескавица (2086 m), Зеленгора (2032 m), Маглић (2386 m), Дурмитор (2522 m), Оријен (1896 m), Ловћен (1749 m), Бјеласица (2139 m), Комови (2487 m), Проклетије (2656 m) и др.

Горски котар заузима простор између Нотрањског и дубоко усечене кањонске долине Купе и Личке висије, док је на североистоку Карловачка котлина, а према југозападу Ријечки залив. Са висоравни Горског котара издижу се планине Рисњак и Бијела Лисица (1533 m) између којих је неколико мањих крашких поља (Јасеничко, Дрежничко, Мокро, Делничко, Локварско и Лич поље). Ово је један од најшумовитијих (четинари) делова Блакана, али јављају се и понорнице. Ради регулације водотока подигнуте је и неколико акумулација, а најзначајније су Омладинско и Бајер језеро, која се користе и у спортско-рекреативне сврхе.

Личка висораван се протеже од линије Огулин - Цриквеница до горњих токова Зрмање, Крке и Уне. Окружена је планинама - Велебит, Велика и Мала Капела, Пљешевица. Бројне специфичности, посебно климатске, последица су чињенице да овај простор од мора одваја гребен Велебита, чија је приморска падина стрма и углавном оголићена, а унутрашња страна је под шумом. Велебит према унутрашњости постепено прелази у изразито крашку Личку висораван (око 750 m). Ова висораван је рашчлањена бројним крашким увалама и пољима (Гацко, Личко, Крбавско, Кореничко, Грачачко, Лапачко). Лика има бројне понорнице, те се највећи део подземно одводњава према Јадранском мору, где се у Велебитском каналу јављају бројне вруље. Део вода јужне Лике понире, пролази кроз јужни Велебит и јавља се на врелима уз горњу и средњу Зрмању. Највеће вруље настајале су од вода понорница Лике и Гацке, које су прегрђене и воде из ових акумулација се одводе на хидроелектрану "Сењ". Неколико акумулација (Гусића, Швичко, Крушћичко језеро и Штикада), поред хидроенергетског значаја, обогаћују пејзажне вредности, а могу се искористити и као спортско-рекреативне површине. Без сумње највећу туристичку вредност ипак има национални парк Плитвичка језера (у горњем делу тока Коране, 195 km², 16 мањих језера, између којих је велики број брзака и водопада, а око њих је шума букве и јеле, под заштитом UNESCO-а), али нису занемарљиви ни потенцијали које имају планине посебно Велебит (на југозападној падини је и национални парк Пакленица) и Пљешевица. Туристичку валоризацију очекују и бројни крашко-спелеолошки локалитети (јаме и пећине), међу којима доминирају већ познате Церовачке пећине на југоисточној страни Велебита (састоје се од неколико хоризоната, истражена дужина је 3300 m). У буковим и четинарским шумама, али и на пространом подручју папрати, има доста птица грабљивица и дивљачи (медведи, вукови, лисице, срне, јелени и друго), те је ово и значајно ловно подручје.

Део западне Босне и западна Херцеговина, односно простор између горње Уне и средње Неретве и од Цетине до горњег Врбаса и Сане, назива се и Била и поља. Овај простор уоквирују планине Пљешевица, Динара, Чврсница, Радушa, Виторг, Срнетица и Грмеч, које имају доста сектора погодних за планинарење, те за алпинизам, зимске спортове и лов. Између планинских гребена је неколико крашких поља (Граховско, Ливањско са Бушким блатом, Дувањско, Гламочко, Купрешко, Имотско, Дуго поље, Мостарско блато итд) у којима се јављају понорнице. Систем понора и подземних токова је изузетно компликован, па се воде које понире у Купрешком пољу јављају на врелима у Гламочком пољу, а подземни водотоци из овог поља одводе воде у Ливањско поље, из кога воде настављају кроз унутрашњост Динаре и јављају се на снажним врелима у изворишним челенкама Цетине. Воде које понире у Граховском пољу јављају се на врелима изворишног дела Крке. На овим планинама има и трагова глацијације, па и мањих глацијалних

језера (Шаторско на истоименој планини), али и спелеолошких објеката, а и композитна долина Унца представља значајан туристички потенцијал.

Од Кордуна и Баније, где су ниске планине Петрова (512 m) и Зрињска (616 m) гора, према југоситоку, све до западне Србије је зона рудно-флишних планина, које поред карбонатних наслага граде и кристаласти шкриљци и вулканске стене. Углавном се ради о планинама са блажим нагибима (осим у појасу према зони Била и поља) које су под већим шумским комплексима и веома погодне за планинарење (Козара - национални парк - 976 m, Мањача 1236 m, Борја 1078 m, Озрен 915 m, Коњух 1326 m, Мајевица 915 m, Медведник 1244 m, Повлен 1347 m итд). У појасу према Билима и пољима планине су више и са већим учешћем кречњака (Грмеч 1603 m, Срнетица 1378 m, Димитор 1483 m, Лисина 1335 m, Радаљ 1368 m, Ранча 1478 m, Комар 1510 m, Влашић 1933 m, Крушчица 1650 m и друге) те су на појединим секторима реке изградиле изузетно атрактивне кањоне и клисуре - уз Врбас, горњу Сану, Пливу, Угар и др.

Источно од ове зоне - до Саве и Дунава на северу, Западне Мораве на југу и Велике Мораве на истоку - протежу се шумадијске планине, које чине и прелазну кречњачку зону, у чијем језгру су палеозојске стене, које су на више локалитета пробили еруптиви (посебно Рудник 1132 m са купом Островица 758 m). Од Рудника који је највиши врх Шумадије, према северу висине планина постепено опадају (Венчац 659 m, Букуља 696 m, Космај 626 m, Авала 506 m). Близина Београда и других околних градова, утицала је на то да ове питоме планине постану значајно излетничко и викенд подручје са бројним приватним објектима за одмор. У кречњачким зонама (посебно лелићки крас код Ваљева) има и дубоких речних долина (Градац), али и подземних крашких облика - јама и пећина (Петничка пећина).

Зона која се протеже од средишњег дела Босне, односно од Сарајевске котлине до Ибра и Косовске котлине на истоку и од Ђетиње и Западне Мораве на северу до високих Брда и површи на југу, често се назива Старовлашке планине. У рељефу овог подручја истичу се простране висоравни и површи, са којих се издижу оштри врхови - површ Романије (пећина Орловача) са врхом Велики Лупоглав (1652 m) и Јахорина 1913 m, које се преко Гласиначког поља повезују са Јавором (1537 m) и Деветком (1417 m). Уз десну долинску страну Дрине су висоравни које су рашчлањене долинама Ђетиње, Моравице, Лима и Увца. Са ових висоравни издижу се Тара са Звездом (1675 m), Златибор (1496 m) и Чемерно (1439 m). Југоисточније је Пештерска висораван са Сјеничком котлином, коју уоквирују шумовите планине Гиљева (1617 m), Златар (1625 m), Јавор (1519 m) и Голија (1833 m), а у продужетку Новопазарски басен са много природних и културно-историјских вредности. Око Ђехотине и горњег Лима такође се простиру површи са којих се издижу планине Љубишња (2238 m), Бјеласица (2139 m) и друге, на којима се јављају и крашки облици (Ушачки пећински систем у кањону Увца недалеко од Сјенице дуг 6185 m). Лим, Ђеотина, Увац, горњи Ибар и други водотоци изградиле су прекрасне композитне долине, а у неким деловима подигнуте су и акумулације (Увац).

Посебно се издваја копаоничка група планина у којој су Копаоник, Жељин (1784 m), Равна планина (1542 m), Гоч (1127 m) и Столови (1375 m). Поред изузетних културно-историјских вредности (центар средњовековне Србије), овај крај има погодности за планинарење, а на Копаонику се развио највећи центар зимског туризма у Србији и један од највећих на Балкану.

Од средњег дела тока Неретве до Метохијске и Скадарске котлине, а између приморског појаса Хумина и Старовлашке висије, протежу се херцеговачко-црногорске планине. То је појас Рудина и Површи и брда. Рудине се протежу од Неретве до Скадарског језера, а карактеришу их високе површи са којих се издижу планински гребени (Бјелашница 1867 m, Сњијежница 1262 m, Видуша 1328 m, Бјелица 1310 m итд). Између планина и површи су крашка поља: Невесињско (900 m), Гатачко (950 m), Дабарско (510 m), Цетињско (670 m) и Никшићко (640 m). Рудине, као и Хумине, су подручје љутог крша са бројним површинским и подземним крашким облицима, а амбијент употпуњују и вештачка језера (Билећко, Клиње, Крупац, Слано).

Површи и брда спадају у највиши део динарског крша, а уз то представљају тешко проходан и добро очуван крај. У овом величанственом делу Динарида издвајају се површи (1300-1600 m), са којих се издижу оштри назупчени планински врхови и купаста брда, са очуваним траговима глацијације. Између планинских гребена и површи реке Пива, Тара и Морача изградиле су импозантне кањоне. Ова зона од северозапада почиње планинама Прењом (2103 m) и Вележом (1967 m) изнад Неретве и Бјелашницом (2067 m) изнад Сарајевске котлине. Према истоку се ређају Трескавица (2086 m), Лелија (2032 m), Зеленгора (2014 m), Волујак (2336 m), Маглић (2386 m), Лебршник (1985 m), Биоч (2397 m), Пивска планина (2094 m), Дурмитор (2522 m), Сињајевина (2277 m), Љубишња, Бјеласица, Голија (1942 m), Војник (1997 m), Маганик (2138 m) и друге.

Изузетне рељефне вредности допуњују бројна крашка врела, брзаци, водопади, изузетне реке, речице и потоци, али и релативно велики број ледничких језера (горске очи), посебно на Дурмитору. Значајне туристичке потенцијале имају и Проклетије и околне планине, које се пружају између Скадарског басена, Метохијске котлине и горњих токова Таре, Ибра и Лима. Проклетије (2656 m) представљају највиши део Динарида, а карактерише их велики број стрмих врхова, крашки терени, али и површине под шумом, много извора и водотока, леднички облици, ледничка језера (најпознатије Плавско), тешка проходност, али и изузетна очуваност природне средине, која је веома погодна за планинарење и алпинизам. Уз Проклетије, велики потенцијал имају и Комови (2487 m), Жијево (2184 m), Виситор (2211 m), Мокра планина (2003 m), Хаила (2403 m) и Жљеб (2331 m). Поред прекрасних долина Таре, Ибра и Лима, треба поменути и клисурасте долине Пећке и Лећанске Бистрице, које теку према Метохији.

На југу Метохије Динариди повијају на југоисток уз границу Србије, Македоније и Албаније и прелазе у *Шарски систем*, такође млађе веначне планине, које поред кречњака граде и кристаласти шкриљци, а понегде и магматске стене. Северно од овог гребена је Косовско-Метохијска, а јужно су Скопска и Полошка котлина. Шарске планине се протежу и кроз западу Македонију прелазе на територију Албаније и Грчке, где се везују на систем Пинда, па се често називају Шарско-Пиндски систем. Шарске планине се могу поделити на источне и западне. Источну група почиње билом Шаре (дуга 80 km), са кога се издиже велики број горостасних планинских врхова - најзначајнији Титов врх, (2748), Црни врх (2640 m) и Љуботен (2499 m) - између којих је 16 глацијалних језера (један део масива је Национални парк Шара). Јужно од Шаре су претежно кречњачке планине Бистра (2163 m), Стогово (2288 m) и Кара Орман (2240 m). Планина Галичица (2288 m) раздваја Охридску и Преспанску котлину, односно истоимена тектонска језера, а источно од Преспанског језера, према Пелагонијској котлини је масив Баба са врхом Пелистер (2601 m). Западна група шарских планина протеже се од јужне Метохије и уз македонско-албанску границу. Најзначајнији гребени су: Коритник (2394 m), Паштрик (1987 m), Кораб (2764 m), Дешат (2373 m) и Јабланица (2256 m).

На исток од Шарског система, према долини Вардара је простор *пелагонијских планина и котлина*, које имају сличности са Родопима, али по новијим истраживањима сврставају се у унутрашње Динариде. Пелагонијску котлину (Битољско и Прилепско поље) окружују Баба са Пелистером, Плакенска планина (1998 m), Бушева (1788 m), Песјак (1917 m), Даутица (2178 m) Јакупица (2538 m), Бабуна (1745 m), Селечка (1471 m) и Ница (2520 m).

Вардарска удолина раздваја Пелагонијски простор од Родопских планина. Ова удолина има композитни карактер. Из Полошке котлине, горњи ток Вардара улази у Дервенску (Жеденску) клисуру, затим у Скопску котлину, па даље тече кроз Таорску клисуру, Велешко проширење, Велешку клисуру, Тиквешко проширење, Демир капију, Ђевђелијску котлину, Циганску котлину, да би на крају преко Солунске низије (Кампање) стигао до Егејског мора. Од Моравске удолине на северу Вардар одваја Скопска Црна гора, а са запада су планине Жеден, Водно, Килка, Голешница, Јакупица, Клепа, Кожуф (2166 m). Уз источну долинску страну су планине: Градиштанска, Конечка, Градешка и Плауш.

Кроз јужну Албанију, западну и јужну Грчку најзначајније Пиндске планине су: Томорит (2416 m), Грамос (2523 m), Смоликас (2633 m), Вермион (2061 m), Олимп (2918 m), Пинд (2392 m), Гиона (2510 m), Парнас (2459 m), на Пелопонезу су Килини (2376 m), Тајетос (2404 m), Парнон (1938 m) и др., те на Криту гребени Левка (2452 m), Иди (2456 m) и Дикти (2155 m).

Поред Вардарске удолине, у овом делу Балканског полуострва, има више интересантних речних долина, клисурастог, кањонског или композитног карактера. Истичу се долине Дрима (настаје од Црног и Белог), Треске, Радике, Црне реке, Алиактона, Аватоса, Воидноматиса итд.

Динариди се по С. Вукашиновићу и М. Зеремском деле на унутрашње, средишње и спољашње. Унутрашњи обухватају подручје од Солунског залива према северу између Пелагоније и Вардара, преко источног Косова (са Копаоником, 2017 m) преко средишњег (Ибарски крај и Шумадија) и северозападног дела Србије, те рубне планине Босне, Фрушку гору и Славонске планине и јужну Словенију. Средишњи Динариди обухватају планинске делове југоисточне Словеније, Кордуна, Баније, делове западне и средишње Босне, северне и источне Црне Горе и југозападне Србије, источне Албаније и западне Македоније и средишњег дела западне Грчке. Спољашњи Динариди обухватају југозападну Словенију, Лику, Далмацију, део западне Босне, западну и источну Херцеговину, те југозападну Црну Гору, западну Албанију и приобални простор западне Грчке.

Северно орогено стабло, које укључује алпске гребене у северној Словенији, тоне под Бечки басен и поново се јавља у Словачкој, те преко ове земље, јужне Пољске, западне Украјине и средишње Румуније, као Карпати, на сектору Ђердапа, прелази у нашу земљу, где чини источну зону млађих веначних планина или *Карпато-Балканиде*. Источно од Ниша, као Стара планина (врх Миџор 2169 m) прелазе у Бугарску, те настављају према истоку преко читавог низа гребена (највиши делови Златишко-Тетевенска планина 2198 m и Калоферска планина са 2376 m). Планински масив Старе (Балкан) планине има дужину 350 km, а дели се на Западни, Средњи и Источни део. Средишњи део је најдужи (260 km) и највиши (Ботев врх 2376 m). Овај планински систем добро је пошумљен. Између планинских гребена у Бугарској истиче се неколико котлина: Ђустендилска, Дупничка, Подбалканска, Софијска и Самоковска.

Карпато-Балканске планине граде стене различите старости, а доминирају мезозојски кречњаци, силурско-девонски шкриљци, пешчари и конгломерати, црвени пермско-мезозојски пешчари, а дуж дислокационих линија вршени су изливи и ињектоване вулканске масе. Крашки облици рељефа, који припадају прелазном типу јуре (мада има појава холо и мерокраса), дају посебну вредност овом простору, а најзаступљенији су на Бељаници (1339 m), Кучају (1284 m), Озрену (1174 m), Девици (1187 m) и Сувој планини (1809 m), мада су ови облици бројни и на Дели Јовану (1141 m), Великом (1148 m) и Малом (929 m) кршу, Хомољским планинама (1043 m), Ртњу (1565 m), Тупижници (1160 m), Понору (1479 m), Големој планини (1687 m), Колоферској планини и другима. Овај простор нема крашких поља, осим Одоровског у Видличу, али има доста увала и скаршћених површи, те велики број јама и пећина. Најпознатије пећине су: Боговинска (у селу Боговина код Бољевца, дуга 5020 m), Рајкова (код Мајданпека, дуга 2304 m), Ресавска (25 km источно од Деспотовца, дуга 850 m), Злотска (24 југозападно од Бора, дуга 1592 m) и Верњикица (у долини Лазарева реке 1,5 km узводно од Злотске, дуга 1015 m).

Поред наведених облика у рељефу планинског дела Балкана истичу се друге бројне крашке, глацијалне, флувијалне, вулканске еолске форме. За обод некадашњих морско-језерских басена (Панонски, Егејски, Понтијски) карактеристичне су абразио-флувијално-денудационе површи (јужни обод Панонског, северни обод Егејског и југозападни обод Понтијског басена). Специфичне су корозивно-флувијалне површи, посебно у динарској зони (Истарска, Каставска, Личка, Северно-Далматинска или Кистањска, Бротињско-Дубравска и друге). Интересантни вулкански облици (купе, кратери, плоче, вулканске бомбе) најчешће се јављају у западној, централној и источној Србији, западној Бугарској, источној Македонији.

Планински простор Балкана пресецају бројне реке, које често граде прекрасне долине у различитим стенама и различитих димензија, почевши од бројних понорница у јужној Словенији, Лици, Херцеговини и Источној Србији, преко мањих или већих кањона и клисура у свим млађим планинским секторима, до дугих и пространих композитних долина. Из великог броја прекрасних, тешко је издвојити најинтересантније. Свакако треба поменути долине: Купе, Коране, Уне, Унца, Сане, Зрмање, Крке, Цетине, Пливе, Угра, Врбаса, Неретве, Требишњице, Дрине са Таром и Пивом, Увца, Лима, Ибра, Мораче, Дрима, Западне и Јужне Мораве, Вардара, Нишаве, Дунава (Ђердап), Марице и Струме.

Поред планинског простора знатан део Балкана заузимају низије. Преко средишњег и западног дела унутрашњости Балкана пружа се јужни ободни део *Панонске низије*, која се уз речне токове завлачи дубоко у планински простор - на западу уз Купу, Уну, Врбас и Босну, а у средишњем делу уз Дрину и Мораву. У источном делу Балкана, између Дунава и Старе планине, протеже се јужни део *Влашко-Понтијске низије*, која према југу прелази у више заравњене просторе, испресецане бројним токовима меридијанског правца. У средишњем делу Бугарске је Тракијска долина, чији најнижи део, уз Марицу, има карактер низије. Уз доњи ток Марице (Турска - Грчка) и њене притоке Ергене, такође је равничарски рељеф. Пространији равнице налазе се у Западној Тракији (североисточна Грчка) и уз Струму, затим уз Солунски залив (Солунска Кампања), уз доњи ток река Шкумбини, Сумани и Дрим у Албанији, уз Бојану и Скадарско језеро (Зета), уз доњи ток Неретве, те Равни Котари у Северној Далмацији.

За летњи купалишни туризам већи значај има приморски појас, односно источно-јадранско, источно јонско, западно и северно егејско, западно мраморно и западно црноморско приморје. Ова приморја се у неким елементима разликују. Јадранско, Јонско и Егејско море су топлија, а Мраморно и Црно хладнија. Источнојадранска и егејска обала спадају у најразуђеније у свету. Укупна дужина јадранске обале која је припадала бившој СФРЈ је 6516 km (континентална обала 2092 km - најкраћа дужина је 628 km, острва 4424 km - 1233 острва и хриди) па је којефицијент разуђености 9,9. Ако се посматра само далматинска обала, онда је којефицијент

разуђености око 12. Слична је разуђеност и грчке обале. Грчка има преко 3100 острва (210 насељено), која заузимају око 15% површине земље. Острва су груписана у неколико скупина: Киклади и јужно од њих Крит и Китора, Јужни Споради (са Додеканезом), Северни Споради, Тракијска и Јонска острва. Уз источну јадранску обалу су острвске скупине: Западно-Истарска, Кварнерска и Далматинска (Севернодалматинска, Средњедалматинска, Јужнодалматинска). Тектонски процеси и абразија (на мањим површинама речна акумулација) изградили су атрактивну обалу (у Далмацији ријаског типа), са бројним заливима, затонима, увалама, клифовима, ртовима, полуострвима, песковитим и каменитим плажама, интересантним подводним рељефом и пећинама (Модра шпиља на Бишеву). Чињеница да се уз добар део обале (посебно источнојадранска и грчка) стрмо издижу кречњачке планине (Велебит, Козјак, Мосор, Биоково, Орјен, Ловћен, Кикеш, Оса, Дирфис, Тајетос, Парнон, Левка итд) даје додатне специфичности, а крашко залеђе привлачи и природним и антропогеним вредностима.

Клима. Пошто се изнад већег дела приморја Балкана издижу планински масиви, то је утицало на велике разлике у клими обалског и унутрашњег дела полуострва. На климатске разлике утиче и нешто севернији положај унутрашњости полуострва, а још више његова отвореност (преко Панонске и Влашко-Понтијске низије), према централној и источној Европи. Типична медитеранска клима је заступљена уз уско приморје источне јадранске и јонске, те уз егејске обале. Карактеришу је кратке и благе зиме, а дуга и топла лета, која уз Егејско море могу бити жарка. Током лета падавине су ретке (пљусковите), а сушни периоди су дуготрајни. Највећи део падавина излучи се током јесени. У унутрашњости, већи утицај медитеранске климе осећа се у средишњој, јужној и источној Грчкој, а са ове територије продире и на север (у део Македоније и Бугарске) и уз долине Вардара, Струме и Марице. Због севернијег и континенталног положаја Црног мора и његове отворености према копну источне Европе, оно и околни простор имају за 4-6°C нижу средњу годишњу температуру, па источни и средишњи део Бугарске има измењену медитеранску климу. Стара планина својим положајем спречава продирање хладних маса са севера, па северна Бугарска има умерено-континенталну климу, као и највећи део средишњег и западног дела унутрашњости Балкана. Континенталну (панонску) климу карактеришу топла лета са недовољно влаге, док су зиме релативно дуге и хладне. Јесени и пролећа су умерена и кратка. Више делове Балкана карактерише планинска клима, која се разликује од запада према истоку и од севера ка југу, а има доста разлика, чак и на различитим странама исте планине.

На источној обали Јадранског мора доминантни ветрови су бура и југо. Бура је углавном хладан и сув северни или североисточни ветар и чешће дува у хладнијем делу године, када је над унутрашњим делом полуострва ниска температура и висок ваздушни притисак. Југо је ветар јужног или југоисточног правца, који чешће дува у хладнијем делу године (мада може да дува и лети) када доноси кишу. Доминантнији је у јужном делу Јадрана.

На северном делу Јадрана већу частину има западни ветар, који струји и преко западног дела полуострва и најчешће доноси кишу, а ако захлади могуће су и снежне падавине. У хладнијем делу године, у средишњем делу полуострва, значајну частину имају хладни ветрови - северац и кошава (југоисточни или источни ветар), који могу донети ниске температуре, али и снежне падавине. Током хладнијег дела године са простора Македоније према северном делу Егејског мора дува вардарац, а у прелазним добима (јесен и пролеће) са Егеја према унутрашњости дува југо.

Табела ... Средње јануарске, јулске и годишње температуре (°C), просечна годишња осунчаност (сати) и просечна годишња количина падавина (mm)

насеље	ср. јан. темп.	ср. јул. темп.	ср. год. темп.	осунчаност	падавине
Хвар	8,3	24,9	16,1	2750	689
Книн	3,5	22,3	12,8	2350	1148
Солун	3,3	25,8	15,6	2560	373
Ираклион	11,5	25,7	18,7	2700	497
Софија	0,6	20,1	9,8	2050	617
Несебар	2,0	22,0	12,0	2150	520
Београд	-0,2	22,7	11,6	2180	685
Демир Капија	2,3	26,0	14,4	2500	539
Бјелашница	-6,1	10,0	0,9	1521	1742

Воде. За развој купалишног туризма велики значај има чињеница да Балканско полуострво заплјускују воде шест мора - Јадранско, Јонско, Средоземно, Егејско, Мраморно, Црно. Услови за

развој туризма најповољнији су у Јадранском и Егејском мору. Јадранско море има дужину 783 km, а просечно је широко 177 km (највећа ширина 210 km), док му је површина 138.595 km². У Тршћанском заливу дубоко је до 23 m, у Јабучкој потолини 277 m, а у јужном делу достиже највећу дубину од 1330 m. Отрантска врата, широка 72 km спајају Јадранско и Јонско море. Највеће таласе у Јадранском мору изазивају бура и југо. Бура је јак и слаповит ветар, али због бројних острва не може да развије своју снагу и формира високе таласе. Ови таласи имају висину 2-3,5 m, али су кратки и стрми те могу бити опасни. Југо изазива таласе високе 3-5 m, који могу бити дуги преко 30 m. Разбијају се на спољним острвском и континенталним обалама. При разбијању таласа о обалу у ваздуху је неколико пута више јода и озона, знатно више кисеоника, те је у тим ситуацијама корисно ходати уз обалу. Струје Јадранског мора су део система медитеранских струја, које се под утицајем Земљине ротације обрнуто од смера казаљке на сату. Улазећи као топла кроз Отрантска врата, она се креће уз источну јадранску обалу, а уз италијанску се враћа као хладна. Уз источну обалу има просечну брзину 7 km на дан. Плима уз источну обалу има висину од 20 до 166 cm, те разлика између плимског таласа и осеке може достићи и три метра. Температура воде у зимском делу године креће се између 7-8°C у северном Јадрану (било је случајева замрзавања морске воде) и 14-15°C на југу. Лети је температура површинског слоја воде 24-26°C. Јадранско море спада у провиднија, а провидност се креће између 40 и 50 m (максимум 56 m) у јужном делу отвореног мора, око 30 m са спољашње стране севернодалматинских острва и око 20 m у северном делу Јадрана. Са 38-39‰ салинитета Јадранско море спада у најсланија на свету, мада се у Тршћанском заливу салинитет спушта до 31‰, а уз ушћа неких река и до 20‰.

Јонско море је у средишњем делу Средоземља, између Балканског и Апенинског полуострва, те острва Сицилије и Крита. Већ је писано да га Отрантска врата деле од Јадранског мора, док га са Тиренским морем повезује Месински пролаз, а широко је отворено према централном делу Средоземног мора и према Егеју. Матапански јарак је најдубљи део (4594 m) Јонског мора и читавог Медитерана. Температура површинског слоја воде у фебруару је око 14°C, а у аугусту око 25,5°C, док је просечан салинитет 38‰. Обале Јонског мора су разуђене, а испред грчке обале је група Јонских острва (2307 km²), међу којима су највећи и туристички најзначајнији Крф, Левкас, Кефалонија и Закинтос.

Егејско море се налази између Балканског полуострва (Грчка) на западу, острва Крит на југу и Мале Азије (Турске) на истоку и обухвата површину од око 179.000 km². Преко Дарданела, Мраморног мора и Босфора повезано је са Црним морем. Највећа дубина мора (3411 m) је у близини Крита (Критска завала), а средњи и северни део знатно су плићи. У оквиру мора су бројна Егејска острва, остатак потонулог Егејског копна. Овде је била снажна и вулканска активност што потврђује и активни вулкан - острво Санторин. Обала Егејског мора спада у најразуђеније на свету, што је уз бројне плаже и друге природне вредности, као и уз богато културно-историјско наслеђе, веома значајно и за развој туризма. У типичној средоземној седини, море је изузетно погодно за купалишни туризам - просечна температура површинског слоја воде зими 12-16°C, а лети 23-26°C. Салинитет је 37-39‰, а провидност је око 40 m.

Мраморно море се налази између југоисточног дела Баканског полуострва и северозападне обале Мале Азије. Од Црног мора раздваја га мореуз Босфор, а од Егејског Дарданели. Море има површину 11.472 km², а највећа дубина му је 1355 m. Салинитет површинског слоја воде је 26‰, док је температура воде зими 9°C, а лети 29°C. У античком периоду називано је Пропонтис, а данашње име је по острву Мармара (тур. мармара - бели мермер или мрамор). Осим Мармара, у овом мору је и острво Имрали, те острвске групе Пашалимани и Принчева острва. Море има изузетан саобраћајни значај.

Црно море представља североисточни део Средоземног мора, које се пружа између дела југоисточне и источне Европе и северозападне Азије и има површину око 453.000 km². На југозападу је, преко Босфора повезано са Мраморним морем, а на северу, преко Керчких врата са Азовским морем. Уз ниску северозападну обалу је велики број лимана, који су последица рада мора и нагомилавања речних наноса. Ова обала има широк (до 190 km) континентални праг (шелф), чија дубина не прелази 200 m. Уз северну обалу шелф је ужи (8-16 km) и укључује Азовско море, а уз остали део обале је још ужи. Шелф се врло стрмо спушта у 2245 m дубоку потолину, чије дно је готово равно и засуто тамном глином. Због свог положаја, затворености и релативно великог дотицања површинске воде, Црно море има нижу температуру од јужнијих делова Средоземног мора. Температура површинског слоја воде током зиме креће се између 0°C (често и замрзне) на северу до 11°C на југоистоку, док се лети вода загреје до 22-24°C.

Најхладнији слој воде (8,8-8,9°C) је на дубини око 200 m, испод тог слоја температура веома лагано расте и није подложна годишњим променама. Због велике количине слатке воде коју доносе велике реке Дунав, Дњестар, Дњепар, Дон и друге, као и због континенталног карактера и севернијег положаја мора и салинитет је знатно нижи. Око ушћа река је свега 3-9‰, у централном делу је око 19‰, а на југу и југозападу око 21‰. У дубинама испод 200 m, Црно море добија слану воду која кроз Босфор притиче из Средоземља, те тај слој има салинитет 22-23‰. Сталне разлике у температури и салинитету појединих слојева воде проузрокују и разлике у густини, а као последица тога веома слаба је (или је нема) вертикална циркулација воде, те нема ни аерације, односно преношења кисеоника у дубину. Због тога слој воде на дубини 180-200 m, углавном представља границу услова погодних за живот. Недостатак кисеоника у дубини утиче на стварање сумпор-водоника (на дну га има 5-7 cm³ у литру воде). Море има слабу провидност, што је последица велике количине суспендованих честица које доносе реке. У овом мору постоје два круга морских струја, са смером који је супротан кретању казаљке на сату. Из Егејског мора, на дубини испод 200 m, притиче струја која се креће кроз источни део Црног мора, а кроз Босфор истиче површинска струја према Мраморном мору и даље ка Егеју. Црно море има релативно доста рибљих вета, а од тога броја 18 су глацијални реликти, а остале врсте су пристигле из Средоземног мора.

По атрактивности и условима за развој купалишног туризма нека језера не заостају за морима, мада су по површини углавном мања од већине мора. С обзиром на природне разноликости и деловање човека Балканско полуострво има велики број разноликох језера. Језера су разнолика по постанку, изгледу, димензијама, намени и друго, а на Балкану су бројна ледничкам, речна, крашка, тектонска, приморска и вештачка, а има и другачијих. Многа језера су детаљно истражена, описана и картирана, а има и оних која су туристички веома добро валоризована (Охридско, Преспанско, Дојранско, Скадарско, Ђердапско, Плитвичка, Јањинско, Островско и др). Међутим, туристички потенцијали језера Балкана су знатно већи и сигурно ће у будућности бити значајније искоришћени. Језера се налазе на свим рељефним облицима и има их у великом броју у свим балканским државама. Овде неће детаљније бити приказивана језера Србије и Црне Горе јер се обрађују у другом наставном предмету.

Последњих година Румунија настоји да туристички активира делту Дунава (резерват природе), у којој се истичу три рукавца - Килија, Сулина и Свети Ђорђе и 35 мањих и већих језера. Дунав једна од највећих европских река, дуга 2850 km, доноси у Црно море просечно 7000 m³/s воде, односно минимално 2000 m³/s, а максимално 20000 m³/s, па је амплитуда водостаја до 6 m. У таквим условима, у делти на око 4300 km², формирао се простор са великом количином воде, односно са мочварама и барском вегетацијом, где свраћа велики број птица. Само три језера су у Украјини (Јалпук, Кугурлуј, Катлабух), а најпознатија на румунској страни су: Разељм, Бабадаг, Дранов, Пошу, Горгова, Мархеј Маре, Лумина, Исаков, Фуртуна, Матица, Пују и др. Највеће по површини је језеро Разељм, које је јужније од рукавца Св. Ђорђе уз ниску песковиту обалу Црног мора. При високим водама Дунава у пролеће, површина језера је 710 km², па је у том периоду највеће на Балкану. Просечна дубина језера је 3,3 m. За Румунију и Србију туристички је значајно вештачко Ђердапско језеро у истоименој дунавској клисури, која је проглашена за међународни национални парк. Ђердапска клисура (дуга 100 km, најужа сектору Казан 170 m, најшира у Доњомилановачкој котлини 2000 m, пре изградње језера Дунав је овде имао дубину и 82 m - једна од највећих дубина у свету) представља највећу пробојницу у Европи (пробија карпатску планинску баријеру), а уједно је и композитна долина са четири клисуре (Горња, Госпођин вир, Велики и Мали казан и Сипска) и три котлине (Љупковска, Доњомилановачка и Оршавска). Ђердап је прво усецала морска, па језерска отока, те Дунав. Ова клисура је пример разних типова долине: клисурасте, кањонске (Казан), антецедентне, полигенетске, полифазне и др. Ђердапско језеро има ниво на око 70 m, дуго је око 140 km, дубоко до 130 m, а површина му је 172 km. Поред природних вредности, туристичку атрактивност има и брана хидроелектране "Ђердап" I (висока 54 m, широка 36 m, дугачка 760 m), преко које води и савремени друм између овог дела Србије и Румуније, затим бројне културно-историјске (Лепенски вир, археолошки локалитет Жуто брдо из бронзаног доба, римска утврђења Пинцум, Каструм Диана, Мора Вагеи и остаци утврђења код Кладова, Трајанова табла, трагови Трајановог моста, утврђени градови Рам, Голубац и Фетислам итд), те етно-фолклорне и друге вредности. Очигледно Ђердап и Ђердапско језеро спадају у најатрактивнија подручја Балкана, што потврђује и податак да овај простор годишње посети преко 350.000 лица (укупно Србија и Румунија).

Иако нису највећа по површини и запремини језера највиших бугарских планина, представљају праву туристичку атракцију. Планина Рила је током плеистоцена била захваћена интензивном глацијацијом. Пошто је углавном изграђена од вододрживих стена, то је, уз релативно велику количину падавина, омогућило формирање бројних језера на вишим планинским просторима, која уз атралтивне рељефне облике и вегетацију, представљају изузетно привлачан простор (од 1956. највиши врх Мусала и околина су резерват природе). У неким изворима се наводи да на Рили има 233 језера, од чега је 189 ледничких.

Табела ... Највећа природна језера на Балканском полуострву

Име језера	Земља	Површина km^2	Висина m	Дубина m
Скадарско	СЦГ-Албанија	369,7	6	44
Охридско	Макед.-Албанија	348,9	695	286
Преспанско	Макед.-Грч.-Алб.	274,0	853	54
Трихонско	Грчка	98,3	18	58
Островско	Грчка	73,8	528	61
Бешичко	Грчка	69,2	73	22
Ајвасилско	Грчка	50,8	92	8
Каравастасе	Албанија	48,0	0	2
Дојранско	Макед.-Грчка	42,7	148	10
Нартес	Албанија	42,0	0	2
Вранско	Хрватска	31,7	0	4
Бургаско	Бугарска	28,0	0	1
Костурско	Грчка	27,8	870	10
Варненско	Бугарска	19,0	0	19
Атанасовско	Бугарска	16,9	0	1
Бутринит	Албанија	16,0	0	2
Вулкариско	Грчка	15,8	0	4
Лизимахиско	Грчка	13,4	16	9
Јањинско	Грчка	13,0	500	10
Амваркиско	Грчка	12,9	16	9
Озерско	Грчка	11,7	16	8
Белославско	Бугарска	10,0	0	13
Поморијско	Бугарска	7,0	0	1
Врана	Хрватска	5,7	12	74
Вранчинско	Грчка	4,3	589	4

Извор: Станковић, С., (1999), *Језера Балканског полуострва*

Трагове глацијације на Рили први је утврдио Ј. Цвијић крајем XIX века (1896). Цвијић је први истраживао и ледничка језера на Рили. Он је картирао неколико скупина циркова са пет, 10 и 19 језера. Може се рећи да су језера малих димензија, дубине најчешће 5-6 m, ређе 10 или 15 m, а налазе се на великим надморским висинама. Посебно се истиче Бозлу ђол на 2709 m, као једно од највиших на Балкану. Скупина језера Седмите (Горње, Око, Бубрег, Близанци, Тролисно, Рибље, Чанакол и Харамја), која се налазе на око 2300 m, спада у најинтересантније. Интересантна су и Рибља језера (Горње и Доње) у централном делу Риле, а такође и језера у изворишту Горње леве реке и Доње леве реке, затим Маришка језера, Лопушка, Еленска, Грнчарска, Водничалска, Урдена, те језера Канарско и Мртво. Ова језера најчешће посећују планинари, па су ту подигнути и планинарски домови, на пример код Седмитих (100 лежаја), код Рибљих (180 лежаја).

Планина Пирин (дуга 80 km, широка 40 km, површина 2585 m^2), такође део Родопа, са стеновитим врховима, свега 11 m нижа од највишег врха Балкана, а од 1976. део планине је проглашен за национални парк. Ова планина такође је у плеистоцену била захваћена глацијацијом и има велики број бистрих, зеленкастих, прозачних језера, која су углавном груписана у некадашњим цирковима и често престављају изворишта потока и река. Међу најинтересантније спада скупина од 13 Белимецких језера, а највише и највеће је Тамно језеро, које окружују високи стеновити врхови - изузетни видиковци. Истиче се још неколико скупина језера: Бендерешка (13 сталних и два периодска, највеће Рибље), Ваљавишка (12 сталних), Василашка (10 језера), Спанополска (8), Чаирска (5), Кременска (5), Плешка (4) и друга. Сва језера су на великим висинама, углавном изнад 2500 m и 2600 m. Највише на Балкану је Полежанско језеро на 2710 m. Бугарска има и велики број вештачких језера (преко 300), која се користе за наводњавање, водоснабдевање, регулацију водостаја и поплавних таласа, производњу електричне енергије,

риболов, локалну пловидбу, спорт и туризам. Преграђивањем Криве реке (1946-1951), у западном делу Родопа, формирано је једно од најстаријих вештачких језера у Бугарској. Са језером Батак на реци Митници у сливу Марице, чини јединствен хидросистем. На реци Искр, на почетку Панчаревске клисуре, 21 km југоисточно од Софије, је истоимено језеро дуго 15 km, широко 7 km, површине 30 km². На реци Тунци је језеро Копринка; на реци Арди притоци Марице су три језера, на горњем току Струме је језеро Студена.

Грчка језера такође могу привући пажњу љубитеља природе и вода, а доминирају тектонско-реликтна. Ова језера су привукла пажњу Ј. Цвијића крајем XIX и почетком XX века, а као резултат његових истраживања 1902. године објављен је атлас "Језера Македоније, Старе Србије и Епира". Поред карата у боји у атласу су дате и старе дилувијалне границе, профили, графикони и читав низ допунских садржаја. То су, до данас, најдетаљнија истраживања језера једног дела Балкана. Највећи број тектонско-реликтних језера је у северозападном делу Грчке и на граници са БЈР Македонијом и Албанијом, док у источној Грчкој и на острвима готово нема језера. Јањинско језеро (поред истоименог града) је у истоименој котлини, на 500 m надморске висине, а тектонског је порекла (дуго 8,5 km, широко 3 km, површина 13 km², највећа дубина 10,5 m). Правоугаоног је облика, слабо разуђено, а у језеру је острво Нисија. При вишем водостају из северног дела истиче река Диорикис, која тече у Јонско море, а та веза у језеро доводи јегуљу. Језеро се за хладних зима заледи, а лети се вода загреје до 27°C, па је погодно за купање. Островско језеро се налази јужније од Нице, Кожуфа и Кајмакчалана у Еордејској котлини. Језеро је на 528 m, дуго 17 km, широко 8 km, површине 73,8 km², док је највећа дубина 61,7 m. Зими се леди, а лети температура воде прелази и 22°C. Еордејска котлина (дуга 55,4 km, широка 25 km, површина 1026 km²) је тектонског порекла, у првој фази је била сува, у другој била испуњена водом, а у трћој се формирају два језера - Стари ђол и Островско, потом се Стари ђол претвара у две одвојене водене целине - Рудничко језеро на југу и Петрско на северу). Услед тектонских поремећаја прво је нестало, а друго је опстало до данас. Уз Островско и Петрско постоје и Врпчинско и језеро Зезерци. Петрско језеро је 4 km западно од југозападног краја Островског. Елипсастиг је облика, а налази се на висини 574 m, дуго 4 km, широко 1,1 km, са површином 4,1 km². Костурско језеро је у истоименој котлини у северозападној Грчкој. Језеро је елипсастиг облика, а тај изглед ремети само полуострво Горица. Налази се на 870 m дуго 7,5 km, широко 4,8 km, дубоко 10,3 m, а површина му је 27,9 km². Ајвасилско језеро је 10,5 km североисточно од Солуна, представља остатак некада пространог Халкидикског језера и са оближњим Бешичким некада је чинило једну целину. И ово језеро је елипсастиг, налази се на висини 92 m, дуго 12 km, широко 4,8 km, највећа дубина 8,4 m, а површина је 50,9 km². Лети се вода загреје и преко 25°C, па је веома погодно за купање, а уз то богато је рибом. Бешичко језеро је 10 km источно од Ајвасилског, а некада су била повезана реком Паша Азмак, чије су корито засуле Крива и Сарајска река. Језеро има облик издужене елипсе, а налази се на 73 m висине. Дуго је 23,5 km, широко до 4,6 km, дубоко 22,3 m, док му је површина 69,3 km². Пошто се вода лети загреје и преко 25°C погодно је за купање. Уз Јонско море је покрајина Етолија, у којој је неколико интересантних језера. Најинтересантније је Трихонско, које је облика елипсе, на надморској висини од 18 m, дуго 18,5 km, широко 5 km, највећа дубина 58 m (криптодепресија), а површина му је 98,3 km² (највеће у Грчкој). Западно од Трихонског су четири језера - Вулкариско (15,8 km²), Лизимахиско (13,4 km²), Амвракиско (12,9 km²) и Озерско (11,7 km²). Као и Трихонско и ова су настала у тектонском удубљењу, а за еволуцију језера значајан је и крашки процес, као и акумулација морског и речног материјала. У Грчкој су значајна и вештачка језера, посебно она на реци Ахелос и њеним притокама Мегдовдас и Кроколитикос, док је највеће на реци Алакмон.

Највиши делови Албаније у плеистоцену су такође били под ледницима, а на то указују сликовита језера у цирковима и преиздубљеним деловима неких валова. Сасвим су другачија плитка, понегде и замочварена језера у приморском делу Албаније. Трећу групу чине тектонска, а четврту вештачка језера. Међу ледничким истичу се неколико група мањих језера, а најинтересантнија су она западно од врха Ђеравица и код врха Зезе (2.433 m), која леже на висини 2.100 и 2.200 m. Треба поменути и неколико малих језера у сливу Ључе (притока Плавског језера), затим језера на истоку Албаније између врхова Крештес (2.101 m) и Мицеки (2.102 m), те језера око врха Деија (2.246 m), врха Каци (1.999 m) и врха Чума (2.135 m). Од приморских језера треба поменути: Љунерс источно од ушћа Бојане (дуго 3 km, широко 0,5 km); Какарикит језеро - мочвара налази се у плитком тектонском рову као и Шаско северно од Улциња; Сали Лукејве између ушћа Дрима и Мати; Каратастс северно од ушћа реке Семани; Нарисес јужно од ушћа реке Вјосе и Кукес северно од ушћа реке Павла. Ова језера су познате орнитолошке станице, те су

делом заштићена. Мада је уз њих медитеранска клима и доста могућности за развој туризма, она су слабо валоризована. Најзначајнија вештачка језера су подигнута на реци Дрим. То су језера Фиерзе (код града Кукес, дуго 38 km) и Ли Ваут те Дејс низводно од претходног (дуго 22,5 km). Треће интересно језеро је Улзес на реци Мати (дуго 10 km, широко до 3 km).

Тектонска језера Албанија дели са околним земљама. Скадарско (тектонско-крашко) дели са Ц.Гором, Охридско са Македонијом, а Преспанско са Македонијом и Грчком. *Скадарско језеро* је по површини највеће на Балкану (од 369,7 km² при средњем водостају до 540 km² за високог водостаја), а око 2/3 припада Црној Гори. Поред интересантне околине (Ријека Црнојевића, Зетска равница, долина Бојане, Крајина, средњовековне утврде, планински предели итд) у језеру је преко 50 острва, на којима је неколико манастира, те релативно разуђена обала (лети је дуга 207 km, у Црној Гори 149,5 km, у Албанији 57,5 km). Језеро је дуго 44 km, широко до 14 km, средња дубина је око 5 m, а најдубљи део је у вртаци Радушко око у коме се помињу дубине 44 m и 60 m. Језеро је богато биљним и животињским светом, посебно плитки замочварени делови, који су и значајне орнитолошке станице. Током јуна, јула (24,4°C) и августа просечна температура површинског слоја воде Скадарског језера је изнад 22°C, што омогућава купање. На језеру су могуће разноврсне туристичко-рекреативне активности.

Охридско језеро је једно од највећих, али и најинтересантнијих на Балкану. Површина му је 348,8 km², од чега је 229,9 km² у Македонији, а 118,9 km² у Албанији. Језеро је елипсастиг облика, а издужено у правцу север југ - 30 km, највећа ширина је до 14,5 km, док највећа дубина досеже 285,7 m. Просечна дубина језера је 145 m, по чему је оно једно од најдубљих на Балкану, али и у Европи. Горњи ниво воде је на надморској висини од 695 m. Обалска линија има дужину 86,1 km, од чега Македонији припада 50,4 km, а Албанији 35,7 km. Око 63 km обале чине стрми одсеци, а 23 km су ниски песковити и замочварени терени. Обалу карактерише ситна разуђеност - заливи, ртови и полуострва. Језеро је проточно, јер прима велики број мањих притока (52), а из њега истиче Црни Дрим (код насеља Струга). Туристички су интересантни извори уз саму обалу, међу којима су посебно познати Биљанини (Охридски) извори или Студенчишта. Интересно је да сливу Охридског језера припада и Преспанско, чије воде пониру (понор Звир на западној обали) протичу кроз планину Галичицу и јављају се на обали Охридског језера или на његовом дну. Охридско језеро има богату флору и фауну, са доста ендемичних врста. Посебну вредност дају му рибље врсте, нарочито пастрмка. У Охридском језеру је и станиште јегуље, чија појава и животни пут су збуњивали човека од античких дана до данас. Вековима се није знало како она настаје и нестаје, док није утврђен њен животни пут. Одрасле јегуље живе само у језерима која су отокама повезана са морима. Када наступи време размножавања оне одлазе у море, прецизније у Саргашко море наспрам обала Флориде и Кубе, где полажу икру и угибају. Из икре се излегу ларве и брзо се преобрате у пљоснате провидне јегуље, које се, вођене инстинктом, враћају у језера где су живели њихови родитељи. Поред природних вредности уз језеро су интересантне урбане целине, градови Охрид и Струга, али и неколико цркава и манастира, но и интересантни археолошки локалитети. Археолошка истраживања су утврдила да је на простору данашње Струге постојало насеље у раздобљу између XII и IV века пре Христа. Ту је било седиште илирске покрајине Десаретије, али и Филипа и Александра Македонског (тадашње насеље Лихнидос). Овим простром валадала је Византија, али и Словени (Самуило, цар Душан) и прослављени Бугари. Овде су боравили и ширили писменост Климент и Наум (крај IX и почетак X века) ученици Ћирила и Методија. Због надморске висине Охридско језеро има нижу средњу температуру (јул 21,2°C, август 22,4°C) од Скадарског и погодности за купање током јула, августа и септембра. Охридско језеро својим карактеристикама привлачи велики број туриста и представља једно од најважнијих туристичких подручја Македоније. Смештајни капацитети су у Охриду, Струги, Пештанима, на Горици и на локалитету Калишта. Током 1990. овде је боравило око 220.000 домаћих и 40.000 страних гостију који су укупно остварили око 1.530.000 ноћења.

Преспанско језеро је на висини од 853 m у истоименој котлини (1.030 km²), између планина Пелистер, Бигла, Петрина, Галичица, Ореовска, Иван, Горбес, Нередска и Баба. Језеро има неправилан облик, а површина му је 274 km², од чега Македонији припада 176,8 km², Албанији 49,4 km² и Грчкој 47,8 km². Издвајају се два дела - Голема Преспа севернији део и Мала Преспа (припада Грчкој и проглашена је националним парком) јужнији део. Голема Преспа је дуга 28,6 km, широка до 16,9 km, а највећа дубина је 54,2 m. Источни део обале има и песковите плаже, док је западни више каменит, понегде са стрмим одсецима (30-40 m). У источном делу језера је Њивички залив у коме је острво Мал град (дуго 250 m, широко 150 m), док је на западу залив Завир са острвом Голем град (дуго 800 m, широко 500 m). Мало језеро је дуго 19,8 km,

широко 2 до 6,6 km, са највећом дужином од 7,5 m. Мало језеро има острва Видринец и Аил. Преспанско језеро добија воду од сталних (најпознатије Наколичка, Кранска, Преторска, Голема река и Исток) и повремених водотока, али и од падавина и подјезерских (сублакустријских) извора. Већ је напоменуто да највећу количину воде губи кроз понор Завир, али и испаравањем. Ово језеро има мање рибе него Охридско (доминира пастрмка), а уз њега је мањи број смештајних капацитета (одмаралишта, кампови, шатори), који су и лошијег квалитета. Само током јула (20,5°C) и августа (21,4°C) просечна температура воде је изнад 20°C, те је језеро непогодније за купање него Охридско. Годишње овде борави око 12.000 туриста.

Дојранско језеро је такође тектонско и подељено је између Македоније и Грчке. Језеро се налази на висини од 148 m, округластог је облика, површине 42,6 km², од чега Македонији припада 27 km². Басен језера има облик плитког тањира, са плитким и делом замочвареним приобаљем. Дугачко је 8,9 km, док је највећа ширина 7,1 km, а дубина достиже 10 m. Храни се водом притока (Топлец, Сурловска и Голема река), али и падавинама и сублакустријским изворима. На јужној - грчкој страни из језера истиче водоток Голаја. Током летњих месеци температура воде се креће око 25°C и 26°C, а може да достигне и 27°C, па је са тог аспекта погода за купање, мада се лако замућује. Ово језеро обилује биљним и животињским светом (око 180 kg рибе по хектару), а има 17 врста риба, међу којима су најпознатије: црвенперка, шаран, сом, јегуља, белвица и перкија. Риболов је значајна делатност још од античког периода (Херодот помиње рибаре и сојеничко насеље Пеони), а важан је и данас. Начин рибарења (стационарани, риболов мрежама и удицама) је специфичан и јединствен у Европи, те има и туристичку привлачност. За стационарани риболов користе се преграде од трске (локални назив мандара). Под јесен, када крене главна риболовна сезона, делови језера се ограђују са три стране (1 до 2 ha) и када у ограђени простор уђе већа количина рибе, затвара се и четврта страна. Затим се затворена површина дели на 5-6 мањих, а у њих се пуштају птице (гаро, креја, кукуљача, нор), које нагоне рибу из прве преграде у следећу, па тако редом, док се риба не пресели у последњи одељак (котец или амбар), где чамцима прилазе рибари и мрежама ваде рибу. За риболов се користе и кружне ограде. Поред спорадичног туристичког коришћења у античком периоду, језерску воду су користили богатији Турци (лов, риболов, одмор, разонода), а савремени туризам се почиње развијати 1954. године (приватне куће), док је први хотел подигнут 1961. Мада, данас у хотелима има око 600 лежаја, а још толико је у одмаралиштима и приватним викендицама, туризам није на завидном нивоу и поред близине саобраћајно важне долине Вардара.

Македонија има релативно доста вештачких језера (17), од којих су нека туристички атрактивна. Најинтересантија језера су: Тиквеш (дуго 26 km, широко 500 m, дубоко 90 m, површина 14 km²) на Црној реци, притоци Вардара; Мавровско (дуго 9 km, широко 1,3 km, дубоко 50 m, дубина 13,7 km²) на Мавровској реци, притоци Радике, које окружују високи планински гребени; Шпиље (дуго 22 km, широко 600 m, дубоко 94 m, површина 13,2 km²) на Црном Дриму; Мантово (дуго 5,5 km, широко 300 m, дубоко 37 m, површина 5 km²) на реци Лакавици, притоци Брегалнице; Калиманци (дуго 11 km, широко 360 m, дубоко 73 m, површина 4,2 km²) на реци Брегалници; Стрежево (дуго 7 km, широко 800 m, дубоко 72 m, површина 3,8 km²) на реци Шемници, притоци Црне реке; Глобочица (дуго 12 km, широко 220 m, дубоко 81 m, површина 2,7 km²) на Црном Дриму итд.

Највиши део Македоније је уз њене границе, а на неким планинама глацијација је оставила значајног трага. Највећа и најзначајнија ледничка језера су на пограничној Шар планини. На овој планини за време СФРЈ проглашен је национални парк, а пошто је он данас у две државе (Србија и Македонија) има интернационални карактер. Шар планина, уз Рилу и Дурмитор има највећи број глацијалних језера, мада је тешко прецизирати број јер неке водене површине су веома мале. Бовинско језеро је највеће (66.880 m², надморска висина 1960 m, дуго 40 m, широко 225 m, дубоко 2,2 m), а налази се у валову између гребена Буставеца и Мале смреке. Ливадско језеро је у близини врха Љуботен (2.499 m), а налази се на висини 2.173 m (дуго 230 m, широко 120 m, дубина 7,3 m, површина 20.750 m²). Треба поменути и Големи ђол (2.180 m), Мали ђол (2.290 m), Велико Јажиначко језеро (2.128 m), Кривошијско (2.250 m), Ђиниводно (2.260 m), Мало Јажиначко (2.200 m), Горњи мали вир (2.195 m) итд.

У Босни и Херцеговини су интересатна планинска језера, али и она настала преграђвањем појединих водотока, па и нека која се користе као рибњази. Међу најинтересантија спадају Мало и Велико језеро на доњем делу тока реке Пливе, притоке Врбаса. Велико језеро је на 424 m, дуго 3.300 m, широко до 650 m, дубоко до 36,2 m, површине 2,6 km². Језерска вода је веома бистра и лети се може загрејати до 20°C, те је могуће и купање. Отицање

воде ка Малом језеру регулисано је браном високом 26 m (ХЕ Јајце II), преко које се прелива леп водопад. Мало језеро је дуго 1.100 m, широко до 350 m, дубоко 16 m, површине 0,38 km². Језера су позната по квалитетној пастрмки, те као риболовно подручје, али и као рекреативна површина (веслање, кајак). На овом простору, највећим делом у Јајцу где је већина смештајних капацитета боравило је и 75.000 туриста (1978), а остварено је и 94.000 ноћења (1980). Године 1987, боравило је највише странаца, односно 21.500, који су остварили 32.600 ноћења. За све туристе, поред ових језера, права атракција су водотоци Врбас, Плива, Угар и Јањ, делом заштићени. На Врбасу је хидроакумулација Бочац (20 km дуго језеро), која се може користити у различите сврхе.

Између планина Чврнице и Вран, у горњем делу слива реке Дољанке (притока Неретве) је релативно пространо и плитко Блудиње језеро. То је природна акумулација на висини 1.193 m, дуга 2,5 km, широка до 1,7 km, дубока 3 m, површине 2,5 km². Борачко природно језеро је на североисточној страни Прења, у долини Борачког потока. Дуго је 760 m, широко 410 m, дубоко 13,8 m, површине 240.880 m².

У кршовитој Херцеговини богатој понорницама, неколико је интересантних и сликовитих вештачких језера. Језеро Клиње је северно од Гатачког поља (од Гацког удаљено 8 km), а настало је преграђивањем реке Мушнице, на надморској висини 1.030 m. Билећко језеро је јужно од насеља Билећа, односно 17 km узводно од Требиња. Преграђено је браном висине 123 m, а дужине 439 m. Језеро је дуго 18 km, ширина је до 4,5 km, највећа дубина 104 m (пошто је около крш велико је колебање нивоа, чак и за 52 m), а површина 27,6 km². Током лета температура воде достиже вредности 23-26°C, те је веома погодна за купање, али развоју туризма на овом језеру готово да није посвећена пажња. Језеро Горица је на Требишњици 3 km узводно од Требиња. Дуго је 10 km, а може да се развије у требињску спортско-рекреативну зону. У близини Тузле је језеро Модрац, које је настало преграђивањем реке Спрече, притоке Босне. Језеро са околином је добро посећена излетничка зона. Преграђивањем дела горњег тока Неретве код места Јабланица формирано је истоимено језеро. Јабланичко језеро има површину 13,3 km², дуго је 31 km, широко од 300 до 2.500 m, док је максимална дубина 70 m. Уз део долине Неретве потопило је доњи део долине Раме. Карактеристике га ситна разуђеност и углавном стрме обале, па уз хладну воду највећу вредност има пејзажно-амбијентална компонента. Рамско језеро је на истоименој реци, притоци Неретве у сликовитом брдовито-планинском амбијенту. Уз границу са Србијом су Зворничко (дуго 25 km, широко до 5 km, дубоко до 40 m, површине 13,5 km²) и Перуђачко (дуго до 50 km, широко до 300 m, дубоко 65 m) језеро, која се интензивно засипају. Узводно од Вишеграда је истоимена акумулација, којом су делом ујезерене и воде доњег дела Лима. У западној Херцеговини је акумулација Бушко блато површине 54 km². То је стално плавлени југоисточни део Ливањског поља. Знатно већи туристички значај могу имати и рибњаци Прњавор (код истоименог града), Бардача (у близини ушћа Врбаса) и Саничани (код Приједора).

На планинама Босне и Херцеговине има већи број привлачних језера. Зеленгору красе Штиринско (дуго 630 m, широко 300 m, дубоко 4,5 m), Котланичко (на 1528 m, дуго 480 m, широко 340 m, дубоко 11 m), Доње баре (дуго 250 m, широко 130 m, дубоко 4,5 m), Орловачко (дуго 390 m, широко 100 m, дубоко до 5 m), Кладопољско (дуго 250 m, широко 65 m, дубоко до 9 m), те Црно, Горње баре и Бијело језеро. На оближњој планини Црвањ је Улошко језеро (дуго 510 m, широко 280 m, дубоко 14 m). Планина Трескавица има четири језера, а највеће је Велико (на 1550 m, дуго 300 m, широко 120m, дубоко 5 m), док су виша али по површини мања Црно (на 1675 m), Бијело (на 1897 m) и Платно (на 1580 m). Блатачко језеро (на 1150 m, дуго 430 m, широко 170 m, дубоко 5 m) је на Бјелашници, а на Враници је Прокошко језеро (дуго 430 m, широко 190 m, дубоко до 13 m). Кукавичко (дуго 240 m, широко 150 m, дубоко 12,5 m), Растичевско, Турјача и Идовачко језеро су на планини Радуши. Шаторско језеро (на 1490 m, дуго 280 m, широко 175 m, дубоко 2,5 m), ледничког порекла је на планини Шатор, уз северозападни руб Ливањског поља.

Кречњачко-кршевита планински и панонско-перипанонски простор Хрватске има разнолика природна и вештачка језера. Перипанонско-панонски простор карактерише велики број рибњака, али и замочварених површина у реке. Но, свакако најзначајнији језерски и хидрографски објекат у Хрватској представљају Плитвичка језера. Ова језера, национални парк, бисер светске заштићене природе, налазе се на горњем току реке Коране, десне притоке Купе. Ово је ивични кречњачки простор Лике, где се сучељавају гребени Пљешевце и Мале Капеле. Плитвичка језера чини група од 16 мањих степеничasto пореданих, чистих и бистрих, језерских базена, који су повезани прекрасним брзацима и водопадима.

На брзацима и водопадима наталожена је велика количина бигра. Језера окружује добро очувана букова и храстова шума. Плитвичка језера представљају један од најпосећенијих

природних објеката на простору бивше СФРЈ. Посебно је интересантно да је ова језера посећивало 3-4 пута више страних него домаћих туриста. Највише посетилаца на Плитвичким језерима било је почетком 80-их година XX века, - преко 130.000 страних (око 250.000 ноћења) и око 45.000 домаћих (око 65.000 ноћења).

У централном делу кречњачко-доломитичног острва Цреса, у Кварнерском заливу, налази се слатководно Вранско језеро, елипсастиг облика, издужено у правцу северозапад-југоисток. Налази се на надморској висини 12,3 m, дугачко је 5,5 km, широко до 1,6 km, највећа дубина је 77,5 m (криптодепресија), а површина је 5,8 km². Језеро истог имена налази се у близини севернодалматинске обале код града Биограда. Ово језеро испуњава део Вранског крашког поља, и има динарски правац пружања. Дугачко је 14 km, широко 4,5 km, а има површину 31,7 km². Ниво језера је 70 cm изнад површине мора, а дубина је 4 m (криптодепресија). Плитак водени басен, релативно високе температуре, погодују расту вегетације, а у језеру је доста рибе. Ово језеро је значајна орнитолошка станица. Вештачким каналаом (Просик) повезано је са морем. На реци Крки, у северној Далмацији, формирало се неколико ујезерених сектора - Прокљанско (пред ушћем), Висовачко (изнад водопада Скрадински бук) и језеро Брљан (неколико km низводно од Книна). Преграђивањем реке Цетине у њеном горњем делу, формирано је вештачко језеро Перуча, дуго 21 km, широко до 3,5 km, са највећом дужином око 60 m (код бране), а површина је 13 km². Језеро је било оштећено у ратним сукобима у првој половини 90-их година XX века. У кречњачком окружењу, између Динаре и Свилаје, чисте и хладне воде овог језера погодују расту пастрмки, клена и других риба, те је веома подесно за развој спортског риболова, али могуће је развити и друге спортско-рекреативне активности.

Табела ... Морфометријске карактеристике Плитвичких језера

Језеро	Висина m	Површина m ²	Дужина m	Ширина m	Дубина m
Прошћанско	636	682.700	2.700	450	37,4
Цигановац	620	75.800	460	350	11,1
Округљак	613	41.320	270	200	15,3
Батиновац	610	15.800	200	80	5,5
Велико	607	16.920	220	90	8,1
Мало	605	10.420	160	70	10,0
Вир	598	6.000	90	90	4,4
Галовац	584	124.540	580	350	24,4
Мирино	576	1.300	100	90	10,0
Градинско	553	80.940	450	220	10,0
Бук	545	6.700	100	80	4,4
Козјак	535	815.060	2.500	600	46,4
Милановац	523	32.520	450	70	18,4
Гавановац	519	6.560	180	70	10,2
Калуђеровац	505	21.000	270	80	13,4
Новаковића брод	503	4.040	140	80	3,8

Унутрашњост Далмације обилује крашким облицима, крашким пољима, вртачама, јамама и др. Неке вртаче су послужиле за формирање језерских басена. Тако су, код Имотског, у вртачама стеновитих страна формирана Црвено и Модро језеро. Црвено језеро је на надморској висини 294 m, пречник му је око 200 m, а највећа дубина при високом водостају је 275 m. Модро језеро је такође у бунарастој вртачи, на висини 345 m, дубоко 87 m. Поред Имотског, у удубљењу које је настало обурвавањем кречњачких стена формирано је језеро Галиповац, дубоко 50 m. Западно од Имотског је Пролошко језеро, које је формирано у затрпаном понорском удубљењу реке Ричине. Језеро је на висини 271 m, дуго 1,8 km, површине 4 km². Најчешће дубине су 3-4 m, а највећа дубина је 41 m у вртачастом удубљењу. Уз десну долинску стрну Неретве, у близини ушћа, налази се неколико дубоких левкастих и тањирастих вртача, неке су испуњене водом и међусобно повезане, те чине скупину интересантних Баћинских језера (криптодепресије). Југозападније од делте Неретве на ниском мочварном земљишту налази се језеро Кути. Језера Лике и Горског Котара помињана су код приказа рељефа.

Хидрографско богатство Балкана употпуњује велики број водотока, а неки од њих већ су помињани у приказу осталих природних туристичких вредности Балкана. Разнолик геолошки састав (палеозојски шкриљци, пешчари, карбонатне и друге седиментне стене, метаморфити, вулканске творевине и др), дисецираност рељефа, често изражен ерозивни процес, количина и

хемијски састав воде и друго, утицали су на то да је велики број водотока, посебно у планинском простору, изградио импресивне и атрактивне долине. Многе реке красе бројни брзаци и водопади, али и ујезерени делови тока. Неке од река имају национални карактер, а друге пролазе кроз више држава. Свакако да као једну од најважнијих прво треба поменути Дунав, велики међународни пловни пут, а на делу сектора Балкана са великим хидроенергетским потенцијалом. Дунав пружа могућност за развој различитих видова спортско-рекреативних туристичких активности (саобраћај, наутички туризам, фото сафари, лов, риболов, спортови на води и др), а посебну вредност и привлачност на овом простору даје му сектор клисуре Ђердап и делта. Река Сава (945 km) наикада национална река СФРЈ, привлачи својим планинско-котлинским горњим током у Словенији, али и бројним меандрима и уз њих мртвајама у средњем и доњем току, кроз Хрватску, БиХ и Србију. Бројне десне притоке Дунава и Саве одводњавају највећи део Балкана и спајају планински и равничарски простор овог полуострва. Бројни меандри и мртваје уз Велику Мораву (118 km, некада 245 km), те композитне долине Западне (210 km, са Моравицом 318 km) и Јужне (470 km) Мораве и вештачке акумулације у њима привлаче пажњу посетилаца. Сливу Мораве гравитирају бројни водотоци средишњег дела Балкана. Импресивна је долина Ибра и бројни брзаци на овој реци, али и Ђетина, Рзав и Скрапеж, Нишава и Власина и друге притоке. За Дрину и њене притоке често се каже да поседују највећи хидропотенцијал на Балкану. Али томе треба додати да и туристичка вредност овог слива сигурно представља највреднији део Балкана. Вредности које имају кањони и клисуре Дрине, Таре (најдубљи кањон у Европи), Пиве, Лима, Увца и других мањих водотока, јединствене су у Европи. Горњи и средњи делови тока Босне и Врбаса такође имају значајне туристичке потенцијале, почевши од Врела Босне и њених притока Лашве, Криваје, Усоре и др, преко клисуре и кањона средњег Врбаса, до кањона његове притоке Угра, брзака, језера и водопада Пиве или бистрих вода и брзака Врбање и Јања. За многе Уна је "једна једина", са Врелом, али и са пенушавим током уз границу Хрватске и БиХ, са водопадом Штрбачки бук (24 m), са брзацима и бистрим водама Унца, Сане, Крупе и др. Можда је од Коране, притоке Купе сасвим довољно што је изградила Плитвичка језера, али и остали део њеног тока, кроз кречњачке површи, привлачи пажњу, као и бројне околне понорнице. Горњи ток Купе, надомак Јадранског мора привлачи својом дивљином и околним шумама. Словеначки Крас красе бројне понорнице: Река, Пивка, Уница, Раша и др., а улепшавају прелепи токови Випаве и Соचे. Реке Истре, поред бројних кривина, посебно красе потопљењни доњи делови - драге, изузетно погодне за разне спортске активности, али и за градњу марина. Кречњачка грађа Лике и Далмације погодовала је формирању бројних понорница - Гацка, Лика, Ричица, Крбава и др., али и прекрасних кањона Зрмање, Крке и Цетине, са бројним, врелима, брзацима, водопадима и језерима. Својом зеленкастом, прозачном и брзом водом, која се пробија кроз сурову кречњачку околину, привлачи импресивна клисурасто-кањонска долина горњег и средњег тока Неретве, али и мочварно и ниско подручје неретљанске делте. За многе, Требишњица - највећа европска понорница (98 km, са подземним токовима 187 km), представља прави изазов. Вероватно не постоји путник који је прошао кањоном Мораче, а посебно њеним најужим делом - Платије, а да није остао усхићен. Сличан ужитак (посебно у време великог водостаја) пружа ток Зете и у Никшићком пољу, са вештачким акумулацијама (Крупачко, Сланско), али и у Бјелопавлићкој равници. Бојана, отока Скадарског језера, иако кратког тока, формирала је интересантну делту уз највећу плажу источног дела Јадрана. Врлетна унутрашњост Албаније може се лепо упознати крећући се уз водотоке Дрим (настаје од Белог и Црног Дрима), Мати и Шкумбини, али и уз њихове, бистре и брзе планинске притоке, које залазе у највише делове Проклетија и Шарских планина. Иако можда са нешто мање атрактивности него далматински, херцеговачки или црногорски водотоци, река Вардар и њене притоке: Треска, Лепенац, Пчиња, Брегалница, Црна и друге, имају много тога да понуде посетиоцима (врела, клисуре, језера итд). Веома привлачан је горњи средњи део тока реке Алакмон у северној Грчкој, али и горњи токови река Тиамис, Арахос, Ахелос итд. Са планине Вермион, према Солунској равници спушта се неколико мањих река, које граде прекрасне водопаде, а привлачни водопади су и на реци Лудијас, узводно од града Едеса. На највишем дела Балкана (Рила и Пирин) је извориште неколико река, које теку кроз Бугарску, Грчку и европски део Турске. Из ледничких језера овог простора истичу изворишни краци Струме, Марице, Месте и Искара. Осим бистре и чисте воде у горњим токовима, која се прелива бројним брзацима и преко неколико водопада, на овим водотокима је подигнуто више акумулација вишенаменског карактера.

Поред изузетних вредности мора, језера и река, велики туристички значај на Балканском полуострву имају и термоминералне воде и бројни бањски комплекси (на простору бивше СФРЈ

преко 100 бања, у јужној Бугарској преко 250 термоминералних извора). Све термоминералне воде, по температури се могу поделити на: ледено-студене (до 5°C), врло студене (5-10°C), умерено-студене (10-15°C), хладне (20-25°C), млаке (25-30°C), млако-топле (30-35°C), топле (35-39°C), вреле (38-42°C) и врло вреле (преко 42°C). Честа је и подела на: хладне (до 20°C), хипотермалне (температура између 20°C и 34°C), хомеотермалне (34°C-38°C) и хипертермалне (преко 38°C - најтоплије Бањско код Струмице 75°C, Сијеринска 78°C, Јошаничка 78°C, Врањска 92°C). Термоминералне воде имају веома разнолик хемијски састав и најчешће се деле на: хидрокарбонатне, сулфатне и хлоридне. Према садржају растворених минералних материја термоминералне воде на простору Балкана сврставају се у више група. Најзначајније групе су: алкалне, алкално-муријатичне, земно-алкалне, муријатично-карбонатне, супоровите, јодне, радиоактивне итд. По функцијама термоминералне воде се могу поделити на: здравствено-лечилишне, рекреативно-туристичке, експортно-експлоатационе и практично-примењене (гајење поврћа, цвећа, садница лозе, спортски базени, загревање и др). Међу најпознатије бање на Балкану спадају: у Србији - Врњачка, Буковичка, Ковиљача, Матарушка, Соко бања, Нишка, Врањска, Сијеринска, Бујановачка; у Црној Гори - Игало; у Македонији - Катлановска, Кочанска, Дебарска; у Грчкој - Лутраки код Коринтског канала, бања на Самосу, Сила на Еубеји; у Бугарској - Велинград, Девин, Нарчен; у Босни и Херцеговин - Козлук, Губер, Кисељак (код Сарајева), ИлиХа, Лакташи; у Хрватској - Топуско, Истарске Топлице; у Словенији - Чатешке и Долењске Топлице.

Биогеографске вредности. *Вегетација.* По великом броју биљних врста Балканско полуострво приближава се најбогатијим суптропским крајевима света. Ипак је највећи значај флоре је у ендемичним врстама и балканским флорним елементима који су задржали само на Балканском полуострву или у његовој близини. Велики дио тих ендемичних балканских врста изразито је реликатног значаја (Србија има око 2500 аутохтоних врста, а Далмација око 2300). *Degenia velebitica*, *Siberea stoatica* и бројни други родови, који имају сроднике тек у далеким крајевима источне Азије и Северне Америке, упућују на везе у старијим геолошким епохама.

Балканско полуострво истиче се и као простор на коме се сусрећу четири холарктичка биогеографска подручја: *медитеранско*, *евросибирско-северноамеричко*, *ирано-туранско* и *алпско-високогордијско*, са већим или мањим површинама.

У вези с рељефном рашчлањеношћу, разноликим петрографским саставом подлоге и великим климатским разликама између топлих приморских крајева и хладних, унутарњих дијелова Балканског полуотока и вегетацијски покров показује знатну хоризонталну и вертикалну рашчлањеност.

Од Пелопонеза према северу разликује се неколико појасева, који су састављени од зимзелених и листопадних храстових шума или од степа у северном делу полуострва. Јадранска, јонска и егејска обала с острвима припадају средоземном подручју у ужем смислу, значајном по зимзеленој, тврдолисној вегетацији, која само у Грчкој продире дубље у унутрашњост и пење се до већих висина. На зимзелену вегетацију надовезује се, према унутрашњости, субмедитеранска листопадна вегетација ксерофилних шума и шикара различитих храстова, јасена и белога граба. Северно од динарских ланаца, у Босни и северној Хрватској, расту на нижим брдима и у низијама, изван дохвата поплава, шуме храста китњака и обичнога граба, богате илирским врстама. Према Подунављу мењају се климатске прилике и с тим у вези и вегетација. Због смањене количине падавина и већих температурних екстрема шуме нестају, или расту само на влажнијим местима, а на сувим пристранцима развијају се степске заједнице. Степском подручју припадају низије Подунавља од Срема до Добруце. Природна је вегетација ту претежно настала на рачун пољопривредних култура, које обухватају велике просторе. Највеће површине изнад подручја храста на полуострву запрема појас букве и јеле који се протеже од Снежника, на граници Словеније и Хрватске, до источних обронака Старе планине у Бугарској и до северних планина Грчке. На неким планинама тај је појас широк 600-800 m и обухвата подручја највреднијих шума. Континенталне планине имају изнад појаса шума још појас клековине бора (*Pinetum muthi*), чија је горња граница 2200-2600 m. Изнад појаса клековине на високим планинама Црне Горе, Србије, Босне и Херцеговине, северне Албаније, Македоније и Бугарске налази се посебан појас планинске травне вегетације. Под утицајем човека настале су у вегетацији Балканског полуострва велике промене, нарочито у најнижем, храстовом подручју гдје су главна насеља и пољопривредна средишта. Велике површине у низијама искрчене су и култивисане већ у Старом веку. Касније су исушене велике површине мочварних терена и створени услови за развитак цивилизације. Напротив, потискивање шума, посебно у средоземним крајевима, довело је до

тешких последица. На многим местима нестала је првобитна вегетација, а тло је еродирано, те је на површину избио голи камен.

Голет хрватског, црногорског и грчког крша, пустош македонских и трачких поља и дебеле наслаге тла које су прекриле некадашња културна средишта антике, сведоче о тешким последицама које су настале због уништавања шума. Но, уз обалу, у медитеранском појасу, култивисане су неке површине и засађене смоквама, маслинама, виновом лозом и агрумима. Такође под утицајем човека, настале су велике промене и у највишим појасевима, где је он миленијумима потискивао клековину и шуму да прошири планинске пашњаке. Уништавање шумске вегетације виших појасева омогућило је стварање бујица и развој ерозивног процеса, који и у низијама угрожава пољопривредне културе. Због тога је брза обнова шума на Балканском полуотоку један од приоритета.

Животињски свет. Рељефна, климатска, хидрографска и вегетацијаска разноликост утицали су и на богатство животињског света Балканског полуострва. Пошто се на Балкану додирују биогеографске области Европе и Азије, јављају се животињске врсте карактеристичне за те регије, а њихова станишта су копно, копнене воде и море. Копнени свет Балкана је најбогатији у Европи. Од 144 сисара која живе у Европи, на Балкану се јавља око 100 врста, а од 666 птица, на Балканском полуострву је преко 500 врста. Иако је животињски свет покретљив и често се меша, ипак се на Балкану могу издвојити три регије: медитеранска, планинска и панонско-влашка. Разноврсност животињског света у очуваној природној средини, посебно погодује развоју ловног туризма, мада, због угрожености одређеног броја врста и борбе за заштиту животиња, све више на значају добија фото-сафари. Ловно-риболовни терени Балканског полуострва спадају у најцењеније у Европи. Велику вредност имају ловни терени и у низијским и у планинским просторима. Срна и јелени су веома цењена ловна дивљач, која се среће и у планинским и у равничарским просторима. На планинским просторима лове се и дивокозе, медведи, вукови, дивље свиње и др, а за љубитеље птица изузетну атракцију представља посматрање заштићених и ретких врста (на пример белоглави суп). Од ниске дивљачи за лов су најинтересантнији зечеви, фазани, јаребице, препелице и разне птице мочварице. Да би ловни, али и фото-сафари добили на значају, мора се већа пажња посветити, оранизацији, маркетиншком наступу, контроли лова, вештачком размножавању и узгоју појединих врста итд. Квалитетни ловни терени срећу се од регије Долењско у Словенији, преко Горског Котара, Лике и Кордуна у Хрватској, високих динарских, шарско-пиндских, карпато-балканских и родопских планина, до ниских простора уз доње токове већих река и мочварних терена (на пример делта Дунава, Скадарско језеро, приобалне мочваре Албаније, делте Месте и Евроса у Грчкој итд).

Историјско-културни и етнографски елементи. Балканског полуострва су добрим делом последица његовог географског положаја. Вековима је оно вршило и данас врши функцију “моста” преко којег су се кретале сеобе народа, освајачи, културна добра између Леванта и Предње Азије, с једне, и Европе, с друге стране. Повољан положај и природне погодности омогућили су да вероватно и прецима човека (Хомо еректус и Неандерталац) населе ово полуострво, као и значајан део Европе, можда пре око 250000 година - локалитет Петралона уз југозападни обод Солунског залива. Поузданији су трагови живљења ловачких скупина на Балкану пре 20000-30000 година, које су овде у још већем броју крајем палеолита (налазишта Јеринино брдо код Крагујевца, Рисовача код Аранђеловца). У мезолиту, уз ловачко-риболовачку привреду, развија се и ратарска делатност, те поједине цивилизације достижу виши ниво развијености. Једна од најразвијених у Европи из тог периода је култура Лепенског вира, која се развијала у Ђердапу 6700-5500. година пре нове ере. Уз Лепенски вир позната налазишта из мезолита и неолита су: Винча код Београда, Бутмир код Сарајева, Црвена стијена код Никшића, Смилчић код Задра, Аргиса код Ларисе у Грчкој, Караново код Старе Загоре у Бугарској итд. У трећем и другом миленијуму пре рођења Христа, на Балкан проваљују индоевропски народи Трачани, Илири, Грци, који потискују и асимилију праиндоевропско становништво, Пелазге и друге. Већ од трећег миленијума пре Христа на простору данашње јужне Грчке (Пелопонез, Крит, нека егејска острва) и у Малој Азији, снажно се развија предхеленска Критско-Микенска цивилизација, која нагло пропада средином другог миленијума. Ова цивилизација је била основ развоја Хеленске цивилизације, коју је касније наследило Римско царство. Популацијска мешања утицала су и на културно наслеђе и етногенезу популације на полуострву. Јер Балканско полуострво је било поприште утицаја Трачана, Илира, Грка, Келта и Римљана пре Христа и у првим вековима после његовог рођења. Просторима Балкана, током Велике сеобе народа (V-VII век) прошли су бројни народи, било да су стизали преко Мале Азије или да су долазили преко

Влашке и Панонске низије из Европе. Како добар део историографије пише, међу тим народима стигли су и Словени, који су постали доминантан фактор развоја Балкана (има доста извора који тврде да су Словени аутохтони у Панонској низији, у којој су живели можда и три миленијума пре рођења Христа, а да су се током Велике сеобе народа само у већем броју преселили јужно од Саве и Дунава). Затим, скоро један миленијум на Балкану је ширила снажан утицај Византија (од 476. до 1453), а у источни део у VII веку стижу Бугари, народ из татарске скупине, који је славенизиран. Неколико векова значајан утицај на део Балкана има и Угарска (Угари у Панонску низију стижу у IX веку, а имали су утицаја на западни и средишњи део полуострва) и Аустрија (велики утицај у западном делу Балкана од почетка XVI века до краја Првог светског рата, али повремено и у средишњем појасу полуострва), односно Аустро-Угарска. Већ у XI веку, на источној јадранској обали повремено се појављује Млетачка република, а њен утицај се шири од XIV века, дој је долазак Наполеонове војске (крај XVIII и почетак XIX века) значио крај млетачке власти. Провалом Турака из Мале Азије (XIV век), који су управо користили положај Балкана као мост за продор у средњу Европу, скоро цело полуострво потпада под источњачко-исламске културне утицаје, што је снажно деловало на етногенезу балканске популације и на јачање сукоба на овом простору. Постепеним потискивањем Турске империје, јача утицај Аустро-Угарске монархије и Балканско полуострво поново долази у сферу различитих империјалних утицаја. Поново географски положај Балкана има пресудну улогу у немачком Дранг нацх Остен, који као “Источно питање” у европској дипломатији и стратегији великих европских сила остаје актуелно све до краја Другог светског рата, али на жалост активира се крајем XX и почетком XXI века. Све је то утицало на померања (миграције - метанастазичка кретања становништва Балканског полуострва), на мешање популација, на религиозне деобе и, у крајњем исходишту, све се то одразило на велико етничко шаренило на Балкану и на етногенезу народа тога простора. Такав етнички амалгам рефлектовао се опет на културне кругове, тако да Балкан пружа слику грчко-византијске православне, турско-источњачке и западно-католичке културе које су до те мере изукрштане да им је тешко повући јасне границе. У том погледу Балканско полуострво је јединствен пример у Европи. Све то наглашавамо због тога што је амалгам балканско-словенске, исламско-оријенталне, средњоевропске и западноевропске културе на Балкану својеврсни фундамент за туристичко валоризовање балканско простора. Примера ради, нигде на територији Европе не налазимо тако видљиве трагове исламске цивилизације као у појединим деловима Балканског полуострва (европска Турска, Бугарска, Грчка, Албанија, Македонија, Косово и Метохија, Босна и Херцеговина), градови са уским и кривудајим сокацима, приземне куће са пространим “авлијама”, џамије са високим минаретима, шедрвани који протичу кроз оријенталну чаршију на којој се још увек износи роба на ћепенке. Све је то балканска специфичност културно-историјског реда, која је за средњоевропског и западноевропског туристу својеврсни доживљај. Очигледно је реч о амбијенту који се може успешно туристички валоризовати. Исти је случај и са јадранско-средоземним амбијентом са високим кућама од камена, уским улицама пројектованим само за пешачки саобраћај, тим пре што је улица често у облику степеништа - “скалина”. На егејско-грчким обалама наилазимо на сличности, али и разлике, у односу на јадранско-средоземни простор. Овим елементима материјалне културе Балканског полуострва треба додати богати разноврсни фолклор, знатно разноврснији од фолклора на Пиринејском и Апенинском полуострву. Његова разноврсност произилази из разнолике етничке структуре, а закаснала урбанизација балканских простора у односу на Европу чини га свежијим и аутентичнијим.

И поред свега реченог, о туристичким вредностима Балканског полуострва, остаје чињеница да је туризам као делатност на овом простору новијег датума. Балканске земље су свесне комплементарних маритимних, планинских и терминалних туристичких вредности свога географског простора, па су у другој половини XX века учиниле доста на развоју туризма. То се посебно односи на Грчку и бившу Југославију. Последњих година значајан напредак у развоју туризма урадила је и Бугарска. Међутим, оне нису у туристичким активностима достигле ниво изразито туристичких земаља као што су Италија, Шпанија или Француска. Чини се да тек долази време интезивног туристичког активирања балканских земаља, односно њихових туристичких регија (што показује пример Хрватске на почетку XXI века).

ТУРИЗАМ И РЕГИОНАЛИЗАЦИЈА АЛПА

Положај. Алпе (од келтске речи Alb – планина) простиру се између 5° и 15° источне географске дужине и 43°50' и 48° северне географске ширине. Од Азурно-Лигуријске обале до Бечког басена Алпе су извијене полулучно (1.200 km). Ширина им се креће од 135 до 260 km, а имају површину око 220.000 km².

Представљају климатску, хидрографску, флористичку и етничку границу између средње и јужне Европе. Пружају се у великом луку од Лигуријског мора на југозападу, до Бечке котлине на североистоку, те Панонске низије на истоку. У неку руку, они чине границу између Средње и Јужне Европе. Својим пространством Алпе залазе на територију следећих држава: Француска, Швајцарска, Италија, Лихтенштајн, Немачка, Аустрија, Словенија. Из наведеног се може закључити да су Алпе лако доступне из јужне, западне, средње и источне Европе.

Иако се у први мах доимају као непремостиви масив, са гребенима високим преко 4.000 m (Мон Блан 4.807 m, Монте Роза 4.633 m, Матерхорн 4.478 m, Веисхорн 4.506 m, Југфрау 4.159 m, Алечхорн 4.195 m и други) ипак Алпе су релативно лако проходне, а то омогућава велики број превоја и речних долина, а у новије време и неколико новоизграђених тунела. Најзначајнији превоји су: Женевре (1.854 m) и Фрежис (2.037 m) западно од Торина, Велики превој Свети Бернард (2.469 m) у Пенинским Алпима, Симплон (2.005 m), Свети Готард (2.112 m), Свети Бернардино (2.066 m) и Бернин 2.330 m) уз границу Италије и Швајцарске, те Бренер (1.372 m) и Руфредо (1.544 m) уз границу Италије и Аустрије и Љубељ (1.370 m) између Словеније и Аустрије и други. Без обзира на релативно велики број погодних превоја, често се ради о висинама изнад 2.000 m, па се зими, услед снежних наноса и ветра могу јавити проблеми у саобраћају. Да би се то превазишло изграђено је неколико тунела импозантних димензија, који су обично око 1.000 m нижи од превоја. Најзначајнији тунели су: Симплон (дуг 19,8 km), Фрежис (12,5 km), Мон Блан (11,6 km), Свети Готард (15 km), Тауерн (8,6 km), тунел кроз Караванке (5,7 km), Фелбертауерн (5,2 km) и други.

Погодност положаја Алпа употпуњују речне долине које се протежу уз обод ових планина или делом залазе у њих. Северно, североисточно и источно је долина Дунава, северозападно је долина Рајне, западно и југозападно је Рона, на југу По и на југоистоку Сава.

Природне вредности Алпа. Грађа, постанак и рељеф. Многе географске (нарочито физичко-географске) појаве у Алпима су најтипичније изражене а и најпотпуније проучене; стога су ушле у светску научну литературу као стручни термини: алпски рељеф, алпска тектоника, алпски биљни свет, алпска клима, алпска језера итд. Алпи представљају сложену високопланинску регију са масивима на једној, и венцима на другој страни; они су одвојени уздужним и попречним долинама, а местимично и само унеколико повезани високим превојима.

- Језгро Алпа - средишњи део изграђен од кристаласте масе - Праалпе из архаика.
- Источни и западни део раздваја линија Боденско - Комо језеро), а између њих постоје разлике:
 - у источним северно и јужно од централне зоне јавља се по један кречњачки појас, док у западним Алпама кречњачка зона постоји само у северном делу,
 - на истоку ове кречњачке зоне од средишње зоне одвајају реке, а на западу не.
- Прво набирање у средњем карбону уз магматске изливе.
- Прво јаче набирање средином креде.
- Компликована грађа настала тектонским покретима (Алпска орогенеза) у терцијару. Бројне су навлаке, боре и шаржажи.
- Садашњи облик у време глацијације.

Према грађи и положају Алпе се деле у веће планинске скупине. Најопштија подела је на источне и западне, које раздваја линија на правцу Боденско језеро – Комо језеро. На овом правцу Алпе су подељене дубоким попречним долинама и удолинама (западни и источни). Ова два дела унеколико се разликују међу собом, нарочито у погледу рељефа. *Западни Алпи* су изразито засвођени и асиметричног су рељефа, са широким и релативно благим падинама на француској и стрмим на италијанској страни. Два дела изражена и по правцу пружања: јужни, са венцима меридијанског пружања, а код северних се венци и гребени издужују у правцу запад - исток. Око Мон Блана ова два дела Западних Алпа се додирују. Горњим токовима Роне и Рајне упореднички део Западних Алпа је раздвојен, па северно од долина ових река остају гребени Бернских и

Гларијских, а јужно Пенинских и Лепонтијских Алпа. Управо овај упореднички део Алпа, који се назва и Швајцарским Алпама, спада у ред највиших после Мон Блана. Они су изразито заглачани, а имају и најтипичније облике високопланинског рељефа.

- *Западне Алпе* - Лигуријске, Приморске, Провансанске, Готијске, Грајске, Савојске (Монт Блан), Пенинске или Валишке, Лепотиске, Бернске и Глариске.

Источне Алпе су ниже од Западних. У њиховим средишњим деловима јавља се спонгребена са алпским рељефом, који у Високом Тауерну достижу највећу висину (Гросглокнер, 3.798 m). Северно и јужно од тога снопа гребена протежу се широке површи Предалпа, махом средње висине, који се одликују флувијалним и крашким елементима рељефа. Предгорја и подгорине Источних Алпа (али и Предалпа у Француској и Швајцарској) су од флишних стена и стога имају још блаже облике рељефа него Предалпи.

- *Источне Алпе: северне* кречњачке - Ретијске, Баварске, Салцбуршке, Горњоаустријске и Доњоаустријске; *средишње* - Минстерталске, Есталске, Високе Туре, Ниске Туре, Норичке, Похорје, Козјак; *јужне* - Бергамске, Доломити, Гаилске (Зилске), Карнске, Јулијске и Караванке.

Као што је већ напоменуто, Алпе припадају младим набраним планинама, које су се образовале за време алпске орогенезе средином терцијара. Наравно, за њихов рељеф су од значаја и езогени процеси. Флувијална и глацијална ерозија квартарног периода биле су особито значајне. Фосилни глацијални рељеф нарочито се добро очувао у средишњој кристаластој зони: то су бројни циркови предвојени оштрим шиљцима и пирамидастим врховима, дубоке долине стрмих страна, са висећим споредним долинама из којих се реке водопадима уливају у главне реке, са терминалним басенима испуњеним језерима итд. Утицај стена различите отпорне моћи на образовање разних облика рељефа био је велики. Литолошке зоне некако су издужене; у источном делу Алпа пружа се тако зона старих стена састављена од кристаластих шкриљаца и уопште метаморфних стена палеозојске и мезозојске старости - гнајса, гранита, сијенита итд. Јужно и северно од ње симетрично су распоређене: граувачка зона, затим зона тријаских кречњака и доломита, зона кретацејских и терцијерних флишних стена и наслага моласе. Граувачка зона је позната по металним рудама (гвозденим, рудама бакра и магнезита), нарочито на територији Аустрије. Местимично се срећу полиметалне руде, затим уран, боксит и угаљ.

Клима. На простору Алпа осећају се различити климатски утицаји. Са југа медитерански, са запада атлантски, са севера и истока континентални.

Пошто леже близу Атлантског океана и Средоземног мора и имају знатну надморску висину, Алпи добијају доста падавина. Наравно, зими свуда пада снег који образује дуготрајан снежни покривач - утолико дужи уколико је већа надморска висина; отприлике изнад 2.500 m у Западним и изнад 3.200 m у Источним Алпама одржава се вечити снег. Запажено је да се зими на сваких 100 m висине снизи температура ваздуха за 0,3°C до 0,5°C, а лети за 0,6°C до 0,7°C. Отуда вертикална климатска зоналност, односно промене климе од суптропско-средоземне у предгорју Приморских Алпа, преко умерене, умеренохладне до високопланинске климе са вечитим снегом и ледницима нивалног појаса. На Алпама има 1.200 долинских и циркних ледника чија укупна површина износи 4.140 km². Од тога је 2.690 km² у Западним и 1.450 km² у Источним Алпама. Највећи ледник је Алеч, са фирнском масом дуг 26,8 km и са укупном површином леда од 160 km². Познат је и ледник Мер д Глас, са површином од 42 km². У климатском погледу постоји знатна разлика између високих гребена који примају 1.000-3.000 mm падавина, и унутрашњих долина које су релативно суве јер примају 600-800 mm талога.

Табела ... Надморска висина (m), средње јануарске, јулске и годишње температуре ваздуха (°C) и просечна сума падавина (mm) у неким местима у Алпима

Насеље	надм. висина	јануар	јул	сред. год.	сума падавина
Цирих	569	3,6	17,8	8,9	1216
Давос	1592	-2,0	12,0	3,6	1650
Базел	317	4,7	19,0	9,8	802
Инсбрук	577	-1,4	19,4	9,2	793
Сонблик	3105	-10,9	3,3	-5,1	1468
Салцбург	430	-3,2	19,6	9,1	1148
Торино	238	-2,0	24,1	11,9	577
Блед	501	-1,8	18,5	8,9	1565

Једна од климатских особености ове високе регије су долински и фенски ветрови. Фенски ветрови, могу зими да пређу планинске гребене, да се адијабатски загревају и доведу до наглог пораста температуре и отапања снега или покретања лавина, што може проузроковати велике проблеме.

У хладнијем делу године, при мирном и стабилном времену у котлинама и долинама, честе су температурне инверзије, што ствара могућност бављења зимским спортовима и на нижим висинама, а такође утиче и на обрнуту висинску зоналност вегетације (на нижим висинама четинари, а на вишим листопадна шума). У исто време виши планински простори могу бити обасјани сунцем са изузетно чистом и прозрачном природом, те могу бити изузетна климатска опоравилишта или лечилишта.

Воде. Под утицајем велике надморске висине, знатне количине падавина и присуства снежно-ледничке масе, Алпе представљају највећи хидрографски чвор Европе. Речна мрежа је врло густа. Реке, отичући клисурастим или кањонским долинама, имају неусаглашене падове, а велике количине воде, те су као значајани енергетски извори послужиле за изградњу бројних хидроцентрала. Најбогатије водом и хидроенергијом су Рона, Рајна, По, Адије и десне притоке Дунава. Ово водно богатство допуњују многобројна језера образована у плеистоценским цирковима или у терминалним басенима.

Реке претежно имају нивални режим (отапање снега и леда) са максималним протицајем у пролеће и лето, изузетак су реке на јужним пространима, где су високи водостаји у време равнодневица, када падају обилне кише. Речне долине често представљају подручја погодна за разне спортско-рекреативне активности, а уз то неретко су то изузетне пејзажне и амбијенталне целине. Њихове благе или стрме падине, вертикални одсеци, котлинско-долинска проширења или кањони и клисуре, брзаци (сплаварење, вожња кајака и кануа) и водопади, ујезерени делови, шумски или травнати комплекси, привлаче бројне љубитеље природе. Неке долине су послужиле као изузетна природна предиспозиција за градњу саобраћајница и на тај начин учиниле Алпе још доступнијим, односно отварају их према емитивним просторима. Рона и Савона, са својим притокама чине веома лако доступне Западне Алпе, Рајна и њене притоке отварају северна пространа, Ин, Драва и Сава источни део, а леве притоке реке По омогућавају лак приступ јужним и крајњим југозападним пределима.

Планински простор Алпа, у леденим добима, имао је велике површине под леденим покривачем, а на вишим пределима, лед и снег и данас се одржавају током читаве године. Ова снежно-ледена пространа, изазов су за планинаре и алпинисте, а последњих двадесетак година, ледници током лета привлаче све већи број скијаша. Ледници су створили бројне облике - циркови, валови, висеће долине, ледничка рамена, морене итд, који такође привлаче пажњу бројних туриста. У неким од ледничких удолина, у вишим планинским пространима или у подгорини Алпа, формирана су ледничка језера (од минијатурних - горске очи, до оних која имају површину од неколико десетина km²). Поред Женевског тектонског језера, најпознатија ледничка су: Гарда, Мађоре, Комо, Лугано, Изео, Нојшател, Тунерс, Фирвалдштатско, Циришко, Боденско језеро итд. На рекама је подигнут и већи број вештачких акумулација, које поред енергетске имају и спортско-рекреативну функцију и лети (на неким и купање, вожња разним пловилима, риболов итд) и зими (клизање).

У развоју туризма Алпа значајно место имају термоминерални извори око којих је формирано неколико познатих бања.

Вегетација такође представља вредност која привлачи одређене категорије туриста. Мада су у Алпима искрчене велике шумске површине, но на срећу још има пространих шумских комплекса под четинарима, храстом, грабом и буквом. Планинске травне површине у близини снежне границе, поред тога што омогућавају испашу, представљају појас изузетно погодан за скијашке терене, али и за шетње.

Површине под шумама у нормалним условима (на просторима где температурне инверзије нису редовна појава) смењују се са висином. Тако се на висини од 800 m до 1700 m (1800 m) јављају листопане шуме, а изнад 1700 m четинари.

Вертикална биљна зоналност у Алпама састоји се од пет појасева или катова. Подгорински кат је до 800 m надморске висине са средоземним климатским утицајима у Приморским Алпама и на јужним падинама италијанских Алпа, са ретком храстовом шумом, виноградима, житом и сталним насељима; на западним и северним странама овај кат има умерена климатска обележја. Планински кат је до 1.800 m, има умерену и умерено хладну а влажну климу, са лишћарима (буквом и дубом) и четинарима (јела, бор, смрча), где се још могу срести лисице, вукови,

средњоевропски јелен и друге животиње; овде се земљорадничке површине пењу до 1.300 или 1.400 m (висине нису исте у свим деловима Алпа), а сточарско-пашњачке до још већих висина. Субалпски појас је распрострањен до 2.300 m, има хладну планинску климу, дуг снежни покривач, јаке ветрове, стрме стране, високопланинске пашњаке са последњим шумарцима и жбуњем. Највиша граница трава иде до висине од 4.270 m. Алпски појас, као високопланински, допире највише до границе вечног снега; има доста сурову, суву климу, јако камениту површину терена, велико распрострањене глацијалних елемената рељефа, проређену планинско-суватску вегетацију. На простору Алпа има 16% биљака које припадају медитеранским врстама, 42% је евроазијско високопланинских, а 30% су арктичке и алтајске врсте. Нивални појас вечног снега и ледника је највиши и био је безживотан све док није отпочела ера зимскоспортског туризма. Кроз своју вековну делатност, а још више развојем туризма човек је значајно изменио природну средину (крчење, градња, загађивање и друго), те су и у Алпама одређене површине заштићене. Овде је први национални парк Европе - Енгандин у Швајцарској. У француском Алпима познат је национални парк Ваноис са изузетним вредностима. Нешто јужније су национални паркови Екринс и Меркантоур. Ваноис се у Италији продужава у национални парк Гранд Парадизо. У италијанским Алпама је национални парк Селвио, а у Словенији је НП Триглав. Алпе имају још неколико изузетно вредних резервата природе међу којима су најпознатији Алечвалд, Дерборанс, Крепф, Бајерише Валд, Високи Тауерн и други.

Поред великог богатства у вегетацији, Алпе обилују и разноврсним *животињским светом* (средњоевропски, алпски, остаци из леденог доба) - птице, сисарска дивљач, гмизавци, водоземци, рибе, инсекти итд. Међу највредније врсте спадају дивокоза, козорог, неколико врста глодара и алпске птице.

Друштвени услови. Становништво и привреда. Иако се ради о високопланинском простору Алпе су насељаване још у палеолиту. Индоевропљани овде стижу у бронзано доба (археолошки локалитет Халштат у Аустрији). Овај планински простор многимима је био добро склониште и станиште. На појединим просторима обитавали су Илири, затим Келти, Словени, Германи, Романи и други. Најзначајнија насеља подижу се у речним долинама, најчешће на висинама 500-1.000 m. Развој туризма доприноси градњи насеља на висинама 800-1.500 m, па чак и на вишим прострима.

Алпе имају слабу сировинску базу. Постоји релативно мало руда олово, цинка, бакра, мангана и гвожђа. Међутим, за развој овог простора и околине, од великог је значаја огромно богатство у хидроенергији, као и залихе дрвета. На бази пашњака, а делом и дохрањивањем, развило се веома квалитетно сточарство, док у речним долинама постоје површине погодне за ратарску производњу - жита и поврћа. Дуге зиме и немогућност бављења другим делатностима, утицале су на развој заната, односно кућне радиности, кроз које се развила производња најквалитетнијих сатова и других производа, од којих неки данас имају карактер сувенира. Но, развој туризма значајно мења привредну структуру овог простора и доводи до тога да Алпе постају једна од најразвијенијих туристичких регија на свету.

Туристичко активирање Алпа. Високе планине и њихове привлачности биле су хиљадама година готово непознате градском живљу. Чак су и планинци у многим деловима света мало познавали околне планине, јер су се држали дубоких и жупних долина. Људи су се просто плашили, а нарочито ледника, па су стога - ако су већ морали - прелазили преко тих високих регија што брже. До најопаснијих планинских врлети залазио је само понеки ловац на мрмоте. Ова "ђавоља пребивалишта" ређе су дотицали војници, ходочасници или ретки трговци из равничарских градских насеља. Упркос томе страховању од излагања ђудима планине, у француским Алпима, на Великом Шартрезу, отворена је прва гостионица још у XIII веку. Ренесанса је проузроковала и "револуцију укуса", па тиме и нагло интересовање низинаца и становника градова за планине. Ту су револуцију подстицали литература и сликарска "пропаганда", затим напредак природних наука, појава планинских спортова (нарочито скијања, алпинизма, планинарства, кајакарења и др). "Револуција укуса" свом снагом је букнула у XVIII веку: тада се јавља велики мислилац Жан-Жак Русо, чија девиза, повратак природи (ретоур à ла натури), огромно утиче на популарисање природних лепота уопште. То доба нагле промене укуса које је касније названо романтизмом, створило је могућности да се схвате лепоте "проклетих планина" и "ђавољих обитавалишта", које су у ствари, много разноврсније и привлачније од лепота низија. Тако се људи почињу да пењу на највише алпске врхове већ у другој половини XVIII века. Жак Балмат из Шамонија године 1786. први у историји "осваја" Мон Блан; годину дана касније то постиже и женевски физичар де Сосир, чији научни радови доприносе упознавању природних

појава у највишем подручју Европе. Литерарна дела Раскина, Шелија, Гетеа и В.Игоа, настала касније, просто су "лансирала алпинизам". Наиме, ови великани лепе књижевности су са заносом и надахнућем описивали привлачности алпских пејзажа, па су тако отворили еру *алпинизма*. Како су живели и стварали у првој половини XIX века, то се тада и појавио алпинизам Од 1850. године британска клијентела све масовније "осваја" највише алпске врхове, а 1857. године већ се оснива први алпинистички клуб (Алпине Слуб). На простору француских Алпа су се прочула два велика алпинистичка подручја: Мон Блан са полазном базом у Шамонију, и Пелву, на који крећу алпинисти из Ла Берарда и Ла Грава. У међувремену се убрзано развија један од најстаријих видова летовања, односно боравка у природи - *термализам* и *бањски туризам*. То је већ доба интензивне изградње железничких пруга у западно-европским и средњо-европским земљама. Богата клијентела долази возом из градова у алпске бање, нарочито у оне које се налазе на ивицама Алпа и око Леманског језера (Екс, Евијан и др.). Она тамо борави само током три најтоплија месеца у години. Мале бањске насеобине у дубокој унутрашњости, тј. оне које леже у уским алпским долинама (Алевар, Иријаж, Брид и др) аристократија скоро и не посећује.

У другој половини XIX века открива се здравствена вредност и привлачност *зимских спортова*. Неки од њих тада се први пут појављују (скијање или смучање) и убрзо постају незаменљива полуга размаху туризма у Алпима. Скије као средство за кретање преко норвешких фјелдова појавиле су се у Француској 1878. године. Иницијатор и популаризатор скијања у овој земљи био је Анри Дијамел. Нешто касније, 1896. године, у Греноблу је основан први ски-клуб, по свој прилици под утицајем подвига великог поларног истраживача Нанзена (1888. године он је на скијама прешао јужни Гренланд). У Француској, као и у типичним алпским земљама, крајем прошлог и почетком овог века била је популарна једна од норвешких метода скијања: са кривинама ("кристијанија") и задржавањем ("телемарк"). Године 1892. у Бечу је основано Аустријско скијашко друштво, које је имало за циљ унапређење овог зимског спорта у аустријским планинама. Већ наредне године одржано је прво европско скијашко такмичење у штајерском месту Мирцушлаг. Сликар Матијас Здарски, из Доње Аустрије, објавио је 1896. године књигу Техника алпског скијања (*Alpine Skifahrttechnik*). Његове су се методе у почетку разликовале од скандинавских; но после 1900. године обе су се складно стопиле у једну. Георг Билгерн, комбинујући ове две методе, прокрстарио је на скијама Зиљске Алпе током 1899.

Аустријска техника из Арлберга од 1930. године и француске методе које су увели Пол Гињо и Емил Але 1936. године још су више унапредили скијање. Од великог значаја за овај спорт били су успеси на зимским олимпијадама и технички прогрес (дрвене скије обложене металом 1950, пластичне скије од 1960, које су изврсне за "вираже" и слалом итд).

Изградња друмова и развитак *аутомобилизма* у XX веку, особито после 1930. године, огромно су допринели даљем размаху туризма. Од тада се уобличавају велике туристичке руте, а почиње и развитак висинских "станица". Ове станице добијају још један моћни стимуланс развитака - успињаче. Пред Други светски рат, а нарочито после њега, у туристички промет се укључују и *авиони*, којима се долази у Алпе на пролећно, па и летње скијање: масе странаца лако и брзо стижу у Алпе из Немачке, САД, Британије, Белгије, Холандије и других земаља; становници Њујорка, на пример, после три часа лета стижу у чувени центар Куршевел, а то значи да мање путују него од Њујорка до Скво Валија у Стеновитим планинама. Последње две деценије све се више уводи *хеликоптер* у туристички промет, јер је та летилица подесна за путовање с једне на другу планину, па чак и са врха на врх или за спуштање на површину ледника као неупоредивих туристичких привлачности у Алпима.

Зашто су литература, природне науке и спортови тако снажно пропагирали планине? Због чега су планине значајне у туристичком погледу? На ова питања може се лако одговорити јер су планине важне из следећих разлога: због здравственог окрепљења, одмора и освежења; уживања у путовању кроз стално нове и врло сложене пејзаже; погодности за развитак зимских спортова и разоноде и др. На овим особеностима развио се планински туризам, па је потребно да их потпуније анализирамо. Ово утолико пре што је људска екумена све загађенија и живот становништва све угроженији, па је принуђено да бар повремено или све масовније тражи спаса у подручјима која још имају "дивљине" и релативно чистог ваздуха, а то су, пре свега, планине.

Здравствени значај Алпа. Медицински стручњаци одавно су утврдили да је планинска клима погодна у здравственом смислу. У умереним географским ширинама, а то управо значи на Алпима, ово нарочито важи за висински регион од 600 до 1.200 m. На знатно већим надморским висинама ваздух је разређенији, услед чега непривикнути људи у почетку боравка осећају разноврсне физиолошке промене - главобољу проузроковану такозваном планинском болешћу,

нервну пренадраженост, извесне поремећаје у раду срца итд. У тропским ширинама врућина и влажност утолико се више смањују уколико се пењемо на веће висине. Услед тога, са висином ишчежавају инфективне болести једна за другом. И у умереним ширинама ишчежавају разни микроби на повећаним надморским висинама. С друге стране, запажено је да планински ваздух јаче стимулише органе за дисање изазивајући истовремено пријатне осећаје ("лак" и чист" ваздух без равничарске прашине и разних аерозагађења).

Дакле, планинска клима одређених висинских региона јача организам, тако да он постаје способан да се сам бори против разних бацила. Уз то она подстиче размену материја. При смањењу ваздушног притиска за 100 mm повећава се хемоглобин у крви човека приближно за 10%; такође се повећава број црвених крвних зрнаца и количина ваздуха који се удише. Зна се и то да на средњим висинама планинска клима делује надражујуће, а изнад 4.500 m у почетку чак паралишује, па је нужна постепена аклиматизација и употреба боца са кисеоником. На средњим висинама олакшан је рад мишића, док се на већим висинама брзо јавља осећај замора. Хладнији планински ваздух посредно утиче на побољшање апетита и процеса варења органа, па је за здраве особе зима најповољније доба за боравак на планинама.

Укажимо још и на интензитет ултраљубичастог зрачења, које се нагло повећава са порастом надморске висине (на сваких 100 m за 3-4%). На микрофлору спољне човекове средине оно делује бактерицидно, и то много ефикасније него што се обично мисли, па је отуда излагање тела сунцу до одређене мере изванредно корисно и на мору и у планинама, где се брзо образују тамни пигменти на кожи и убрзава зарашћивање рана. По Дукићу, боравак у региону алпског климата, тј. у висинском појасу од 1.200 до 2.000 m, препоручује се млађим плућним болесницима чији је крвоток у добром стању, анемичним особама, неурастеничарима који не пате од "гушења" при посматрању планинских врхова, особама са отвореним ранама и реконвалесцентима уопште, људима премореним од интелектуалног рада и рахитичној деци. Међутим, боравак у зони суб-алпског климата (600-1.200 m надморске висине) препоручује се оболелима од плућне туберкулозе праћене искашљавањем крви, млађим астматичарима, болесницима са каменом у бубрегу и реконвалесцентима. Планина, у ствари, не лечи ни од каквих болести, већ јача организам и оспособљује га да се ефикасно бори против разних микроба. Туберкулоза је пример болести за чије је излечење веома потребно ојачавање организма на планинском ваздуху. Зато се поодавно подижу бројни санаторијуми у разним европским планинама - нарочито у Алпима. Такви су Бријансон, Сент-Илер-ди-Труве и Паси у француским Алпима, Ароса и Давос у Швајцарским Алпима и други. П. Вејре са разлогом пише да су "велике грађевине са пространим и застакљеним верандама, где се болесници одмарају поподне, постале карактеристика планинских пејзажа". Велика концентрација болесника проузрокује и честе посете. Стога је дошло до веома интензивне изградње хотела око свих већих и познатијих санаторијума, а такође и железничких пруга и путева за редовни саобраћај. Тако су ови здравствени објекти посредно и непосредно допринели пропагирању планине као туристичког амбијента.

Значај планинских спортова за развој туризма. Упркос огромном порасту броја аутомобила и успињача, који су омогућили да туристи удобно путују чак и преко стравичних планинских амбиса, *алпинизам* као планински спорт постаје све масовнији. Може се чак рећи да никада није било толико правих алпинистичких "пентрала" као данас. Што је још занимљивије, никада није било толиког социјалног шаренила међу алпинистима. Некада се овим спортом бавио само "богати господин", окружен бројним водичима и носачима. Данас га упражњавају представници готово свих професија, људи веома различитог имовног стања и социјалне припадности.

Алпинизам као спорт, међутим, скопчан је са великим опасностима које могу настати приликом обурвавања стена или стеновитих комада, приликом поледице, којом може бити превучена стена, затим када настану нагле непогоде које се не могу увек предвидети, услед удара грома итд. Пасионирани љубитељи овог веома опасног и узбудљивог спорта у последње време примењују низ нових техничких средстава којима се смањује опасност по живот. Планинарска друштва се све више старају о томе да се подигну солидна склоништа, често сасвим комфорна. Она се брину и о јасном и редовном маркирању планинских (алпинистичких) путања, затим о добром причвршћивању металне ужади за пењање до интересантних врхова; она се свуда залажу и за успостављање службе спасавања алпиниста уз помоћ хеликоптера. После Другог светског рата алпинизам као спорт знатно је унапређен захваљујући усавшавању опреме и метода пењања. Успињаче данас омогућују алпинистима да избегну дуготрајна пешачења од долињских насеља до подножја врхова; нема, дакле, "празнога хода" као некада. Оне су, по свему судећи, изазвале "моду

пентрања", ту прилично масовну појаву. Усавршавајући своју опрему, алпинисти су изнашли специјалне најлонске конопце, који су веома чврсти а неупоредиво лакши од обичних кудељних ужади. Ти су конопци погодни за комплексније маневре: двоструки конопац, који се лако транспортује чак и када је километрима дуг, одлично служи у "вештачком пењању"; оно се састоји у томе што сваки струк вуче на своју страну, а то значи да се у једном смеру алпиниста спушта и при томе својом сопственом тежином и уз вешто маневрисање полако издиже другог алпинисту до одређеног врха. Алпинисти су конструисали и боље крампове, израђене од специјалних легура и са више зубаца. Планинарско-алпинистичка склоништа граде се тако да су све већа и комфорнија; у француским Алпима гради их и одржава држава. Свуда она служе као одличне базе за почетак пењања, а то значи да су често лоцирана близу литица или тешко приступачних врхова. На још вишим тачкама постављају се биваци, у којима се користи нова, а то значи лака и топла опрема.

Да би се људи оспособили за велика пењања, потребно је да упознају добро алпинистичке методе. И док су некада оне биле чисто емпиријске, током посљедњих 30 година постале су веома систематичне. Дакле, алпинисти морају добро да савладају те методе, па се у ту сврху отварају праве школе.

Зимски спортови и зимски туризам. Од планинских спортова туризму је највећу услугу учинило *скијање*. Оно је, у ствари, учинило двоструку услугу туризму: проузроковало је отварање још једне, односно зимске туристичке сезоне и омогућило појаву нових таласа љубитеља планине и природе уопште. При томе је важна чињеница да планину током зимске сезоне највише посећују богатији туристи.

Скијање, као изразито планински спорт, почиње да се спорадично негује крајем XIX века. За њега су се доста брзо заинтересовале разне цивилне и војне организације, стога је до 1914. године доживело доста снажан развитак. Али је до његовог наглог развитака ипак дошло знатно касније - тридесетих година XX века. Другим речима, скијање као планински спорт омасовило се готово истовремено када и аутомобилизам. Ова коинциденција није случајна, јер аутомобил је више од свих других превозних средстава омогућио људима да се брзо и удобно пребацују од градова до снежних падина у планинама.

Ипак, омасовљење скијања, па тиме и стварање великих зимско-туристичких средишта, повезано је са развојем такозваних алпских дисциплина (спуста и слалом). Енглески спортисти при томе су били нарочито заслужни; они су се најрадије скијали у Швајцарским Алпима. Најпознатији међу њима био је сер Арнолд Лан, оснивач специјалног скијашког такмичења званог "курс Кандахар". Ипак, требало је да се приреде Четврте зимске олимпијске игре у немачком граду Гармиш-Партенкирхену, 1936. године, па да се у свету нагло популаришу спуст и слалом као алпске смучарске дисциплине (пре тога су преовлађивале махом скандинавске дисциплине, приземна вожња и скокови). Истом циљу водило је и усавршавање материјала и метода скијања уз помоћ стручних учитеља. Тако данас, поред већ описаних, врло усавршених скија, треба споменути боље ципеле, које су јаче причвршћене уз ногу и скије; штапове, који су лакши и од специјалног тврдог материјала; лаку одећу, врло топлу, у потребној мери "аере" и врло погодну за вожњу. Бројне инсталације и успињаче пружају смучарима могућности да савладавају грандиозне елементе кречњачког рељефа Доломита, Вал д'Изера, Гармиш-Партенкирхена, или пак, високе кристаласте масиве Цермата, Шамонија, односно Мон Блана код Шамонија, Бадгаштајна и др.

Високе и заглечерене планине могу се само делимично користити за скијање. То је случај са Мон Бланом (Ла Вале Бланш, Гласје ди Жан, Мер-де-Глас), где укупна дужина писта износи око 15 km. Али је на тим ледницима могућно летње скијање. Истина, оно је скопчано и са опасностима: преко ледника, на много места, стварају се "мостови снега", који скривају пукотине у леду. Нарочито су чести и опасни у позно пролеће, при слабој снеговитости. На таквим местима смучари пропадају у пукотине ледника; по таквим несрећама нарочито је чувена Ла Вале Бланш у регији Мон Блан. Другу опасност представљају лавине, које се обурвавају низ стрме нагибе планина. Остали зимски спортови (санкање, боб, хокеј на леду и карлинг) ни изблиза нису тако популарни ни значајни за туризам као скијање. Клизање се обавља и лети благодарје вештачком леду на вештачким клизалиштима. Хокеј на леду привлачи знатне масе посматрача, али не и активних учесника. Скијање је, дакле, најпопуларнији зимски спорт. Он је учинио већу услугу туризму од свих других спортова заједно. Огроман успех скијања и све веће популарисање зимског одмора имали су за последицу велики размах грађевинске делатности.

Неки проблеми и перспективе туризма у Алпима. Жермен Вејре је на једном месту умесно написала да "нема напретка без неравнотеже, ни светла без сенке". Туризам није избегао ову неминовност, па стога и код њега постоје извесни проблеми. Први такав проблем јесте

подложност ове делатности законима сезоне. У Алпима, на пример, свуда су туристичке станице затворене од 15. IX до 20. XII и током маја и јуна (изузетак су станице око великих језера на јужној ивици Алпа). У новембру ретко је који алпски хотел отворен. Дакле, по правилу, седам месеци се ради, а пет месеци готово не ради. Током тих седам месеци хотели су искоришћени преко 60%; у главној сезони (фебруара, када су зимски школски распуст, и август, када је летњи одмор) смештајни објекти, па и остали екипман станица сасвим су оптерећени, као и сви комунални објекти.

Из изложених разматрања јасно се види да су нарочити просперитет имале станице у којима постоје две сезоне - летња и зимска. Уколико су, пак, принуђене да се оријентишу само на једну сезону, онда радије бирају зимску, јер она је, како смо већ истакли, дужа, са већом пансионском и ванпансионском потрошњом; тада је лакше наћи и персонал.

Други значајан проблем представља велика спекулација са земљиштем. Чим се открије да одређено подручје има услова за туристичко активирање, власници земљишта абнормално подижу цену. Земљу продају сељаци - власници, али се брзо умешају у купопродају пословни људи и шпекуланти.

Посебан комплекс проблема изазива убрзана и масовна изградња. Она понегде доводи до великог нерета. Јер, није редак случај да се предузме изградња без урбанистичких планова и без претходних проучавања наменских локација. Накарадни стилови, облици кућа и шалеа представљају посебну невољу против које се не може увек успешно интервенисати.

Реномирана туристичка места имају унеколико специфичне проблеме. Тамо трговци сувенирима, плановима и разгледницама често добро зарађују. Али ни они, ни други који добро зарађују од туризма, не учествују у инвестирању за опште добро станице; само понеко од њих се повремено издваја. Међутим, за градиће од 5.000 становника, какав је био, рецимо, Шамони, врло је скуп екипман који се изгради ради комфора и разоноде туриста - а они су често десет пута бројнији од сталних становника. Услед овог, као и низа других разлога, нужни су урбанистички планови. То претпоставља обавезно испитивање и одређивање зона социјалног и културног туризма, како би се природни амбијент до одређене мере и заштитио и туристички искористио. Ти се планови морају радити и у симбиози са пољопривредом, односно плановима њеног унапређивања.

Што се тиче будућности туризма у Алпима, морамо рећи да она зависи у великој мери од даљег развитака саобраћаја. Ж. Вејре с правом сматра да ће авиони и ауто-путеви одиграти важну улогу. Јер мора се имати у виду чињеница да су за Алпе заинтересовани богатији људи из читавог света, како са северне, тако и они са јужне хемисфере. Богаташи, рецимо из Аргентине или Уругваја, могу за пола дана стићи авионима на смучање у Алпе, прелазећи за тих десетак часова из летњих жега у зимске снеговите пределе; јер, док је, рецимо, у јануару и фебруару на јужној хемисфери, односно у наведеним земљама лето, дотле је у алпским земљама зима. С друге стране, европско становништво ће утолико масовније путовати у Алпе уколико они постају доступнији за копно саобраћај, тј. уколико се правим ауто-страдама буду више повезивали за велике индустријске рејоне и градске агломерације.

На даљи развитак туризма уопште утицаће много и слободно време, односно његово продужавање. Уколико се слободно време буде и даље продужавало, утолико ће се повећавати и туристички промет. При томе се мора нешто учинити у циљу "прерасподеле" тога одмора. За сада је у Алпима веома много посетилаца о Божићу, Ускрсу и у току августа. Међутим, то заиста није нужно, већ - како је једном написала Ж. Вејре - прилично апсурдно изгледа да сви путују на одмор у исто време. Она је изразила условну наду да ће регионалне асоцијације учинити нешто да туристи "не виде истовремено Алпе, Медитеран и Атлант" већ само једно од тих подручја. "За моменат не влада слобода већ анархија", пише исти аутор и додаје да треба успоставити изврстан ред без умањивања слободе личности.

Туристичке регије Алпа. Туризам се, дакле, развија скоро у свим деловима ове простране планинске регије. При томе су њени градови и долине великих река постали "језгра и осе циркулације"; истина, кроз њих туристи више пролазе него што бораве - уколико се не задрже ради разгледања културно-историјских споменика, музеја и разних куриозитета. Такву улогу врше у туристичким кретањима велики алпски градови: Гренобл, Инсбрук, Линц, Болцано, Шамбери, Целовац, Бељак и Леобен. Незнатнију улогу имају мањи градови: Гап, Марињи, Сион, Кур, Аоста, Домодосола и др. Али из ове последње категорије градова морамо издвојити неке јер су знатно привлачнији у туристичком погледу: Салцбург, благодарећи чувеном Моцартовом музичком фестивалу; Анеси и Луцерн, захваљујући привлачности својих језера. Но чувене "туристичке

станице" нису настале уз градове, већ на странама алпских долина. Тако су алпске долине од двоструке важности за туризам: представљају главне осе туристичких кретања и подручја најпогоднија за лоцирање чувених туристичких центара. Али неки од тих центара су изоловани, најчешће окружени пољопривредним или индустријским зонама. Такав је случај са Монтана-Вермалом и Лоеш-ле-Беном у Валеу, Флимс-Валдхаусом у горњој Рајни, са обалом Врпског језера између Целовца и Бељака, Сен-Венсаном у долини Аосте, Ириажом и Алеваром у Сион-алпин и др. Има и таквих центара, па и географских регија, које су у знаку спорадичног и дифузног туризма: оне примају посетиоце и на дужи боравак, иако немају велику опремљеност; у њима се усталио махом "породични и социјални туризам", врло дискретан, чији обим није лако изразити статистиком. Развијен је у највећем делу јужних француских Алпа, у јужном делу Сион-алпин, у Пијемонтским Алпима јужно од Гран-Парадиза, на јужним падинама италијанских Алпа (изузев око великих италијанских језера и Доломита), на источном крају аустријских Алпа (изузев околине Беча и Семеринга), у североисточном делу Швајцарских Алпа - Сен Гален, Апенцел, Гларус, Швиц, Нидвалд, Унтервалд и др. Запажено је да у јужним Алпима и Пијемонту постоји јака депопулација, за разлику од неких делова аустријских и Швајцарских Алпа, где се још одржава бројно становништво уз значајну пољопривреду и индустрију.

И док се на једној страни у Алпима запажају изоловани туристички центри или, пак, подручја спорадичног и дифузног туризма, дотле се на другој јасно истичу велике туристичке регије посебне географске физиономије, у којима је туризам не само доминирајућа функција него су њему и остале функције мање или више подређене. Туристичке регије Алпа условно можемо сврстати у две групе: у прву спадају *спољашње*, а у другу *унутрашње*.

Спољашње туристичке регије. Идући од запада ка истоку, тј. преко северозападне и северне ивице Алпа, истичу се следеће туристичко-географске регије: Северни француски Преалпи, Бернски Оберланд и Северни кречњачки или Баварски Алпи. У јужној подгорини, туризам се највише развио у два регијама светске репутације: око великих италијанских и швајцарских језера и у Доломитима на другој страни.

Северни француски Преалпи. Овој туристичко-географској регији веома је слична Швајцарска регија Вале, како по битним физичко-географским својствима, тако и по структури и нивоу развитка туризма. Стога Жермен Вејре, приликом покушаја спровођења туристичко-географске регионализације Алпа, с разлогом ове две регије спаја у једну.

Ова регија је већим делом средњопланинска, а мањим високопланинска. Пошто лежи западније од свих побројаних спољашњих регија, то је више изложена утицају влажних ветрова са Атлантског океана, те добија знатне количине падавина, нарочито снежних. Она је данас једна од најснеговитијих, а с тим у вези и најнаводњенијих алпских регија. Знатна влажност ваздуха и тла погодвали су бујној вегетацији - бујним ливадама и шумама. Овим географским особеностима треба додати још једну значајну са туристичко-географског становишта: терен је дисециран бројним долинама, које су највећим делом у облику врло сликовитих клисура или, пак, привлачних кањона. Додајмо још чињеницу да се у близини налазе велика градска насеља као исходишта значајних туристичких токова.

Под утицајем оваквих просторно-географских и бројних других околности, у Северним француским Преалпима се развила "срећна равнотежа која се заснива на летњем бораваку, скијању, климатизму и викенду", како истиче, сасвим умесно, Ж. Вејре. Овде се, дакле, развио прилично комплексан туризам, са замашним прометом посетилаца током читаве године. Можда је таква његова структура, уз перманентност промета, један од главних узрока што у овој регији није дошло до изградње великих "туристичких станица" већ до ницања десетина и десетина мањих центара, нарочито у Веркору (Вилард-Ланс), Шартрезу, Борну (Ла Клуаз), Гифру, Гифру, Шаблеу (Марзин-ле-Гет, Шател), Валеу (Вал-д'Ијез), Воду (Вилар, Лејсин, Шато д'О) и др.

Бернски Оберланд. Лежећи скоро у средини северноалпских, спољашњих венаца, Бернски Оберланд (Бернер Оберланд) на неки начин "уједињује" кристаласте и кречњачке планине. Три црте његове географске индивидуалности имају изузетну важност за туризам: велика надморска висина, веома тежак приступ регији и присуство бројних ледника. Рекло би се да ове особености представљају препреку, а не погодност за развитак туризма. Међутим, није тако.

Многи планински врхови достижу висину од 4.000 па и преко 4.000 m (Финстерархорн, Јунгфрау, Алечхорн, Менх, Фишерхорн, Гринхорн). Већ због тога, а још више због чињенице да су стрмо засечени скоро са свих страна, а нарочито са севера, од Ајгера, они деценијама привлаче алпинисте и планинаре скоро из читавог света. Ледници, пак, од којих вреди посебно споменути Алеч као најдужи у читавим Алпима, пробијају се између колосалних планинских врхова. И док је

приступ до врхова веома тежак за обичне туристе, а изванредно привлачан за пасиониране алпинисте, дотле је он релативно лак до ледника. Британски туристи највише су учинили да се прочује ова туристичко-географска регија: они су је "открили" свету као њени најстарији посетиоци: они су овамо долазили најпре само лети да би се дивили ледницима, Хиновским врховима и осталим елементима високопланинске природе; они су зимско-спортски туризам први лансирани, а сер Арнолд Лан је од Бернског Оберланда створио једну од колевки алпског скијања. Да би се што ширим масама посетилаца омогућило разгледање ове изузетне скупине врхова и ледника, изграђене су бројне зупчaste железнице, а у новије време и успињаче. Један од највећих градитељских подухвата, који је икада изведен у планинским просторима, остварен је градњом зупчaste железнице до Јунгфраујоха (3.407 m), преко стрмих литица Ајгера и Менха. Благодарети тиме што ова железница функционише читаве године, на Јунгфраујоху је лоциран хотел; то је највиши стално отворен хотел на свету. Читав низ чувених туристичких места расут је по северној подгорини високих врхова. Већину и данас посећују махом Енглези. Реч је о Гринделвалду, Мирену, Кандерстегу, Аделбодену, а западније о Соанену и Гштаду. Сликовити град Интерлакен, лоциран на једној језерозини Тунског језера, временом се преобратио у изузетно живо раскршће туристичких праваца; ка њему гравитирају сви споменути планинско-туристички центри; преко њега воде и врло важне алпске туре, нарочито она која повезује изворишна подручја Рајне и Роне.

Северни кречњачки Алпи. Спољашњи венци Алпа, који се налазе североисточно од Бернског Оберланда, протежу се кроз гранично подручје Баварске и Аустрије; већим делом се састоје од кречњака, а мањим од шкриљастих стена (шкриљасте су махом они венци који се налазе јужније од кречњачких венаца а северније од кристалних терена високих Алпа. Пошто се, дакле, спољашњи венци већим делом састоје од кречњачких стена, а уз то испуњавају северна подручја, то су одавно названи Северним кречњачким или Баварским Алпима за разлику од Јужних кречњачких). У основи то је високопланински, влажан и снеговит простор, који је знатно више обрастао шумом него што би се могло очекивати с обзиром на превлађујући кречњачки састав. У туристичком погледу познат је огромном броју посетилаца - љубитеља природе, али готово само из германских земаља. Многи стручњаци сматрају да кречњачки венци Цугшпица, Карвендела, Кајзергебирга и Дахштајна представљају регије које у читавим Алпима, па и у Европи, највише посећују алпинисти. Скијање "царује" скоро свуда, а пре свега у регијама Кицбиела и Арлберга, где се зимска сезона одржава најмање пет месеци, што се објашњава великом надморском висином и, следствено томе, дуготрајним снежним покривачем. Бројна планинска језера такође примамљују велике масе посетилаца.

У низу туристичких места нека су временом постала стожери туристичких регија, односно велике "туристичке станице" светске репутације. Зимска сезона у свакој таквој станици има особит значај, али није запостављена ни летња. Такве су следеће станице: Гармиш-Партенкирхен и Берхтесгаден у Немачкој; Арлберг, Зефелд, Кицбиел, Цел-ам-Зе, Халштат, Санкт Волфганг, Бад Ишл, Мариацел и други у Аустрији. Око сваке од њих никла је "гомила станица мање познатих, али не мање посећених", по правилу тихих, скровитих или ексклузивних, у које радо одлази верна британска, холандска или немачка клијентела.

Регија италијанско-швајцарских језера. У овом поглављу реч је о језерском подручју у јужној подгорини и на јужној ивици Алпа. Оно има изузетно значајно место у алпском туристичком промету: број посетилаца је велики а сезона дуга па "уједињује пролеће са јесени".

Чар италијанско-швајцарских језера, дакле, састоји се, пре свега, у њиховој изузетној локацији: леже на самом контакту двеју огромних а сасвим различитих географских целина - Алпа и Ломбардијске низије; ако се са језерског огледала баци поглед на северно залеђе, запазе се горостасни алпски венци, врхови, понеки превој, снежаници, сипари, а на мањим висинама шумовити пејзажи. Ако се, пак, погледа ка југу, у недоглед се простире Ломбардија са својим многобројним насељима, честим равничарским рекама и пажљиво обрађеним пољима. Преко те низије продиру средоземни климатски утицаји све до под Алпе, па стога на обалама ових језера расту палме, магнолије и многе друге топлољубиве биљке. Кад туриста обухвати једним погледом језерску пучину, раскошну вегетацију на језерским обалама и алпске врлети са свим набројаним високопланинским обележјима, доживљава изузетне импресије. Човеку се нужно отме израз дивљења природним лепотама овог подручја, у коме се додирују раскошна медитеранска вегетација (уз сунчано-топли климат током пола године) са алпском "дивљином". Тако је и Жермен Вејре, иначе велики познавалац Алпа, назвала пејзаже ове регије "рајским амбијентом".

Изузетно привлачан амбијент, незнатна надморска висина и утицаји медитеранске климе који доприносе толиком загревању језерске воде да је она особито пријатна за купање током

неколико месеци били су пресудни чиниоци стварања низа "туристичких станица" великог престижа, као што су: Луагано, Локарно, Паланца, Стрезам Комо, Чернобио, Менађио, Белађио, Рива и др. Ова језерска купалишта имају своје верне посетиоце који "истражују сласти живота"; али кроз њих пролазе и радозналци, нарочито они који се упућују према алпским превојима.

Доломити. Док је регија италијанско-швајцарских језера стекла велику репутацију захваљујући купалишно-боравишном, односно летњем туризму, дотле су се Доломити прочули благодарећи зимско-спортском туризму. "Ниједан део алпских кречњачких масива није тако леп, тако доступан за туристе и истовремено тежак за алпинисте" као овај. Планинске скупине су одвојене једна од друге, окружене депресијама под травом и шумом кроз које воде добри путеви; планинске стране су "врло колоритне", често у облику стеновитих литица; врхови изгледају као да их је неко градио и вештачки распоредио. Рекло би се да овакве топографске особености регије искључују сваку могућност развитка зимско-спортског туризма. Међутим, он је веома развијен готово у читавим Доломитима, а пре свега у Кортини д'Ампецо. Захваљујући томе што се снег одржава дуго (изнад Кортине, односно изнад 2.850 m надморске висине, јавља се вечити снег), што је током зимских месеци тихо и ведро па чак и сунчано време (у јануару сунце сија просечно 6 часова дневно), могућна је дуга сезона скијања. С друге стране, кроз Доломите води чувени "Olimpia Alpenroute", који повезује туристичке центре у којима су се одржавале зимске олимпијске игре, а то значи: Гармиш-Партенкирхен у Северним кречњачким Алпима, Инсбрук у Тиролу и Кортину д'Ампецо у Доломитима. У ствари, тај најважнији пут који пресеца Источне Алпе правцем север - југ почиње знатно северније од Гармиша и продужава се и јужније од Кортине; тачније, он води од Минхена па преко набројаних алпских туристичких центара ка Верони и Венецији. И док су Доломити зими преплављени спортском клијентелом, дотле су лети загушени туристима у транзиту од немачких земаља ка сунчаним ривијерама, такође излетницима из великих северноиталијанских градова.

Зимска олимпијада, која је одржана у Кортини 1956. године, донела је овом љупком туристичком центру на 1.250 m висине сјајан "зимски екипман": уређене скијашке стазе с укупном дужином од преко 100 km, успињаче којима се може превести за један час 8.000 људи, стадион за клизање на леду, хиподром и циновску скакаоницу. Још 1956. године Кортина д'Ампецо је имала 16.000 туристичких лежаја, што значи да је на сваког од њених 6.000 сталних становника тада долазило по 2,5 лежаја.

Источно од Кортине снажно су се развили туристички центри Мисурина, а западно Ортисеи, Каназеи и Сан-Мартино-ди-Кастроца. Поред тога, на многим локалностима погодним за зимске спортове и са привлачним пејзажима поникле су мале "туристичке станице" или изоловани хотели. Нарочито су превоји постали привлачни за изградњу хотела и скромних бензинских пумпи, поготову високи превоји са којих је леп поглед ка обема наспрамним странама. Доломити се на истоку завршавају омањом географском целином познатом под именом ла Брента (налази се североисточно од Тренте). У њој је место Мадона-ди-Кампиљо захваћено полетним туристичким развојем.

Унутрашње туристичке регије Алпа. За разлику од спољашњих, унутрашње туристичке регије Алпа се ретко где састоје од кречњачких стена. Скоро свуда доминирају кристаласте стене велике отпорне моћи. Планине су у овим регијама, по правилу, веће надморске висине и знатно јаче заглечерене од оних у спољашњим венцима (сем у Бернском Оберланду). Стога су оне врло непогодне за пољопривреду, индустрију и саобраћај, па су биле мало привлачне за људски живот све до почетка туристичке ере. Туризам је донео револуционарну прекретницу. Он је већ једно столеће толико полетан да су унутрашње регије Алпа постале највеће туристичко-географско подручје летњег и зимског планинског туризма у Европи, а вероватно и у свету. Крупни туристички центри, по правилу, су лоцирани у долинама и представљају полазне тачке на планинским врховима и скијашким теренима. У новије време убрзано се граде такви центри, а нарочито зимско-спортске станице на великим надморским висинама најчешће у каквим увалама и на платоима.

И у овој алпској зони временом су се издиференцирале поједине туристичко-географске регије, које се међусобно разликују по надморској висини, положају, типу туризма, нивоу опремљености итд. То су: регија Мон Блана, француско-италијански високи Алпи, Пенински Алпи, Грисон или Граубинден и кристаласти масиви са Тиролом у Источним Алпима.

Регија Мон Блана. Са туристичког становишта особито је значајна чињеница да је ова регија релативно приступачна. Јер до ње се из све три суседне земље може доспети дубоким долинама: Арва, Бон Нантома, Триана, Ло-Ноара, Дранс-де-Фереа, Доре Балтеје и Торан-де-

Гласијеа. Та је приступачност некако у супротности са висином масива, великим нагибом страна и величином заглечерене површине (око 110 km²). Она је била од велике важности за брз развитак транзитног туризма, али и других видова туризма: алпинизма, летњег боравка, климатизма и зимских спортова.

Репутација Мон Блана као туристичке регије све се више шири и привлачи туристе. Јер "Мон Блан није само рекордер у висини него и нарочити скуп глацијалних и стеновитих пејзажа јединствен у Европи и он се отвара лако у свом своме сјају долинама умерене висине" - вели Ж. Вејре. Ледници се спуштају скоро до дна дубоких долина, тако рећи до сталних људских насеља и обрадивих површина, као што је случај са Босонсом, чије чело допире до 1.198 m, а то значи ниже од улаза у тунел Мон Блана.

Три значајне атракције привлаче лети хиљаде посетилаца: грандиозни масив Мон Блана (4.807 m), који се посматра са дивљењем, поетични ледник Мер-де-Глас (површина око 45 km²); Егиј-ди-Миди циновске камене пирамиде високе скоро 4.000 m, веома стрмих страна и оштрих врхова, које представљају велику мету алпиниста. Откако је саграђена успињача на Егиј-ди-Миди до 3.842 m (највиша туристичка успињача на свету), стотине хиљада посетилаца тиска се да се попне овом "ваздушном железницом" на велику надморску висину. Могли бисмо споменути и четврту атракцију, која, с једне стране, привлачи туристе јер избија управо код ледника Босонс, а, са друге, отвара нове могућности повезивања регије са великим европским градовима; то је споменути тунел кроз Мон Блан дуг 11.600 m, кроз који води пут из Женеве долином Арва, да би се ка истоку наставио долином Аосте за Торино и Милано. Њиме се за неких 250 km скраћује пут од југозападне Швајцарске до Ломбардије и Милана, а што је још важније, повезују се брже и ефикасније градови у просперитетном средњем и доњем Порајњу са Ломбардијом. Тако се један велики "туристички ток" из западне Европе усмерио кроз регију Мон Блана и кроз истоимени тунел, огромно повећавајући ионако интензиван транзитни туризам. Тунел се почео користити у туристичкој сезони 1965/66. године.

Летња туристичка сезона најпре је тријумфовала у Шамонију и Курмајеру. Тамо се одлазило ради дивљења Мон Блану, пењања на овај Циновски врх и шетње до ледника. Позната је чињеница да је Наполеон III, посетивши долину Шамонија приликом обиласка новоприпојене области Савоје Француској, обишао леднике; од тада је настала "мода" одласка у планински простор Мон Блана и разгледање ледника. Зна се и то да су многи познати уметници, политичари и државници долазили у регију Мон Блана да би уживали у њеној природи, а пре свега да би посматрали леднике који се нигде у Алпима не спуштају тако ниско. Споменућемо само неке од тих историјских личности: Гетеа, Фонтанеа, Шатобријана, Флоријана, Виктора Игоа, Ламартина, Александра Диму Старијег, Жорж Сандову, Готјеа, Бајрона, Листа.

Зимска сезона, међутим, отпочела је са развојем зимских спортова, а ови су у Француској познати и популарни још од 1878. године. Ипак, до 1945. године Шамони је помало био у сенци као зимско-спортски центар, иако је био један од првих домаћина великих спортских приредаба. Већ око 1955. године он је "станица са четири стране", на којима су уређене писте за скијање у укупној дужини од 100 km. Занимљиво је да је скијање у регији Мон Блан отпочело најпре у Межеву. Јер, у првој фази развоја овог популарног зимског спорта на цени су били благи падови, а такви преовлађују у Межеву. Касније се његово тежиште пренело на Курмајер, а како се усавршавала техника скијања и екипирао терен, тако је Шамони преузимао првенство, посебно захваљујући брзо саграђеним успињачама.

Француска страна масива Мон Блана је јаче дисецирана валовима и речним долинама, па је стога приступачнија од италијанске и Швајцарске. Она је и знатно пространија и лепша, те има неупоредиво већу туристичку вредност. Тиме објашњавамо чињеницу што су на њој места и локалности постали "звезде", као што су: Межев, Комблу, Сен Жерве, ле Контамин, плато д'Аси, Лез-Уш, а нарочито Шамони.

Долина Шамонија са Мон Бланом је јединствен туристички комплекс, какав се не среће нигде другде у Алпима, па ни изван њих. Дуж реке Ароа, која отиче циновским валовом плеистоценског ледника, поређало се двадесетак села. Као и у групи Контамин-Монжуа и овде су сељаци преузели масовно преуређење кућа, па чак и привредних зграда у објекте за смештај туриста. Из сваког од тих села израсла је по једна туристичка станица. Временом је настала оштра конкуренција међу њима и ко зна какве би последице настале да се залагањем туристичких радника није основала организација за заједничко наступање на туристичком тржишту и за унапређење туризма у читавој долини.

Подсетимо се на још неке пионирске кораке Шамонија у развоју планинског туризма. Прве Зимске олимпијске игре уопште одржане су у Шамонију 1924. године. Прва алпско-туристичка успињача саграђена је у њему 1909. године. До места Пара она је продужена 1924, до ледника 1927. године, да би се, како смо већ истакли, свом силином наставила после Другог светског рата, када је досегла до Егиј-до-Мидија (3.842 m), тј. више но било која друга туристичка успињача на свету.

Француско-италијански високи Алпи. Сам назив упућује читаоца на њихов положај у пограничном простору Француске и Италије, у подручју које се налази јужно од регије Мон Блана.

У подручју масива Пелвуа и Гран Парадиза планине су нешто више од 4.000 m. То је једна врло комплексна целина кристаластих масива, унутрашњих и спољашњих, који окружују кречњачку и кристаласту интраалпску зону. И као што је компликован тектонски склоп регије, тако је разнолик и њен рељеф: под утицајем снажне глацијалне и флувијалне ерозије, изграђене су дубоке клисуре и кањони (Вердон, Вар, Везиби и др.); врло активни рецентни морфолошки процеси подстакнути знатним количинама падавина допринели су стварању честих каменитих пејзажа. Једина дубока бразда која сече попречно овај високопланински простор отварајући у њему природни пролаз правца север - југ ка Горњој Прованси јесте долина Дирансе. Под утицајем велике надморске висине и знатне влажности која је индиректна последица такве висине, овде се јављају бројни ледници. Но како је регија јужног положаја и самим тим више осунчана, не могу се образовати дуги ледници. У њој напада доста снега, али се не одржава дуго на свим локалностима због истих разлога због којих се нису развили дужи ледници.

Упркос изнетим климатско-морфолошким особеностима, у овој регији постоје значајне могућности за планински туризам. Планински масиви Пелвуа, а нарочито Меж, одавно су познати као омиљено алпинистичко упориште. Читав низ места стекао је реноме чувених летовалишта (Пралоњан, Ла Грав, Ла Берард, Егиј, Жијестр), док је Бријансон једно од најпознатијих климатских лечилишта Европе (висинска гимназија, лечилишта за малокрвну па и рахитичну децу). Још су бројније станице зимско-спортског туризма, које су такође направиле бриљантну "каријеру" (Орон, Вар, Шамрус, Алп-д'Ијез Дез-Алп, Сер-Шевалије, Мон Женевр, Сестијер, Куршевел, Мерибел-лез-Алие, Вал-д'Изер, Тињ). Неке станице се могу сврстати у категорију мешовитих туристичких места (Валоар, Улкс, Бардонеш), док су друге стекле значајну међународну репутацију. У ову последњу категорију спадају чувени планинско-туристички центри, као што су: Вал-д'Изер, Куршевел, Алп-д'Ијез и Сестијер. Француски део ове регије просечен је са три високе унутрашње долине, које представљају окосницу по једне мање географске целине: најсевернија је долина горњег Изера, која чини окосницу споменуте мезорегије Тарантез; у средини је долина Арка, леве притоке Изера, која протиче кроз мезорегију Ла Мориен; најјужнија је долина Романш са мезорегијом Оазан. Мезорегија *Тарантез*, у коју спадају Вал-д'Изер, Куршевел, Тињ, Мерибел-лез-Алие, данас је једна од најпосећенијих француских зимско-спортских регија. Долина Изера у подручју Тарантеза а низводно од Донфлана нагло се шири; читавих 90 km низводно она је не само широка него и веома зелена. Из ње се прилази новом Парк Национал де ла Ванoise, који, у ствари, представља продужетак италијанског националног парка Гранд Парадис. Национални парк Ваноз је основан 1963. године на просечној надморској висини од 2.000 m и на површини од неких 60.000 ha. Од те територије читава 1/5 је заглечерена, док су остали простори делом стеновити, а делом веома богати у биљном и животињском свету. Са научног и туристичког становишта, значајно је присуство низа елемената арктичке флоре, затим ретких птица, мрмота, дивокоза, козорога итд. Умирујуће тишине овог потпуно заштићеног високопланинског парка изузетно благотворно делују на посетиоце, којима је допуштено само да шетају одређеним итинерерима и да уживају у природи. Место *Пралоњан* се налази у средишту Ваноза, заштићено је од ветрова, окружено четинарима, ливадама и пашњацима у којима расте 10.000 различитих биљних врста; те одлике и чист ваздух допринеле су да се оно развије у чувено летовалиште. Из Пралоњана се полази на алпинистичко "освајање" Гран Каса (3.852 m).

Североисточно од Пралоњана је споменути зимско-спортски центар *Вал д'Исер*. Његови објекти расути су између 1.800 и 3.300 m надморске висине. Око нижих објеката расту раскошне мешовите шуме и цветни рододендрон.

Око *Тиња* се налази неких 50 врхова чија је надморска висина изнад 2.600 m. Успињаче омогућују пењање у разним правцима.

Ла Мориен је мезорегија просечена клисурастим долинама, а пре свега, главном одводницом, реком Арком. Туда води стара и важна саобраћајна магистрала ка Торину, преко Мон Сенија (2.083 m) или кроз железнички тунел Модан. У прошлости су преко њега путовали

католички ходочасници у Рим, па се стога уз пут наилази на бројне црквице. Управо је ова мезорегија ограничена на североистоку споменутим високим превојима (или, још боље речено, отворена) као што су Изеран и Рестфон.

Валоар, врло сунчано и интимно туристичко место, поред многих других, на путу од Галибијера за Бријансон, а јужно од Сен Мишел-де-Моријена, сматра се за географску границу између Северних и Јужних француских Алпа.

Мезорегија Оазан се налази у подножју масива Пелву (3.946 m). У основи представља басен испуњен махом алувијалним наносом. Последњих деценија специјализовао се у алпинизму. Наиме, у њему се налазе три полазне тачке алпинистичког "освајања" околних високих планина: *Ла Грав* у подножју планине Ла Меж (3.983 m); *Ла Берард* у подножју планине *Ла Бард д' Екрен* (4.102 m) и *Бурж д' Оазан* у подножју Гран Рус. Но, далеко је познатија станица

Алп д' Ијез, која се налази на 1.860 m надморске висине. У ствари, она је изграђена на странама једног басена чије је дно на 1.000 m висине, па стога представља изванредан белведер са којег се отвара видик не само ка басену него и на околне планинске масиве. Алп д' Ијез је врло осунчана туристичка станица. Један други, врло динамичан скуп туристичких станица налази се југоисточно од Алп д' Ијез.

Пенински Алпи. Ако узмемо у обзир просторне чиниоце туристичког промета, онда се Пенински Алпи одликују највећом "колекцијом" врхова од 4.000 m - наравно, ван подручја Мон Блана. Неки од њих спадају у најлепше врхове Алпа (Сервин); неки ледници су међу најпривлачнијим и најпосећенијим (Вајсхорн). У основи је ова серија или "колекција" грнадиозних врхова приступачна са југа, а нарочито са севера, и то дугим долинама које су поштеђене хладних ветрова и мећава. Нарочито је лак приступ од велике ронске магистрале. Одређена категорија међународне туристичке клијентеле управо тражи подручја у којима се отварају грандиозни високопланински пејзажи са врло стрмим нагибима, великим успонима, пространим снежним пољима и дугим ледницима. Да је то тачно види се из чињенице да се туристички промет усредредио на локалитете око циновских врхова - Сервин, Монте Роза, Мишабал и други, било на Швајцарској страни (Цермат и Сас-Фе), било на италијанској (Макуњага и Бреил-Сервинија).

У овој регији туризам је најпре тријумфовао лети. То нарочито важи за велику италијанску станицу Бреил-Сервинију. Временом се све више развијала зимска сезона. Савремени спортско-туристички "екипман", који се интензивно гради готово у сваком центру, одлично одговара како смучарима као главним зимским гостима, тако и шетачима који преплаве терене лети. Понегде се туристичка изградња развила сасвим у дивљини, високо и далеко од сталних насеља, магистралних путева и туристичких скупина. Такав усамљени пункт сличан Јунгфраујоху представља *Корнерграт* на 3.100 m надморске висине, до којег је саграђена зупчаста железница. То место је изабрано за скромну туристичку изградњу, јер представља "један од најлепших белведера који се могу замислити изван врхова". Један хотел саграђен је за клијентелу која одседа само да би се дивила "двема апотеозама као што су излазак и залазак сунца у најпривлачнијем планинском простору".

Остале туристичке станице мало су "откривене", па су стога скоро непознате просечном туристи. Реч је о Гресонеј-ла-Трините, Валплину, Ароли, Ферпреслу, Еволену и Циналу. Доскора су ова места имала слабе саобраћајне везе са магистралним линијама, па су стога још увек у сенци. Ипак, све се брже "лансирају" - уколико се саобраћајно боље повезују.

У читавој регији Пенинских Алпа једна туристичка станица се изузетно истиче не само по врсти клијентеле него и по интензитету развитка промета, па и по концепцији изградње објеката. То је *Вербије*, који се прочуо, пре свега, по дугој сезони скијања. *Цермат* испод Сервина, једног од најимпозантнијих врхова у читавој Европи, одавно се прочуо као туристички центар.

Регија Грисон (Граубинден). Са планинским масивом Бернином представља најисточнији део унутрашњих планинских регија са 4.000 m надморске висине. Источно од Грисона Алпи се нигде не издижу до те висине. Сем Бернине и импресивних литица Пик Бадице (3.308 m), ниједна планина није изразитије привлачна за туризам. Ове две планине су значајне Климатске баријере - заштићују Грисон од провала јаких ветрова. Од тога има нарочите користи чувени Сен Мориц; Силваплана и Малоја, као двострука баријера, доприносе томе да ово место има изврсну климу. Просто је несхватљиво у коликој је мери пријатан боравак туриста на висини изнад 1.800 m, до које се иначе пењу горњи делови Сен Морица. Дуготрајна инсолација не искључује снеговитост; напротив, снежни покривач се дуго одржава (местимично и више од пет месеци), што уз изврсне топографске погодбе чини да је ово место међу најчувенијим зимско-спортским средиштима на

свету. Међународна клијентела, нарочито британска, при чему је она већим делом монденска и богата, постојано долази у Сен Мориц, Давос, Аросу, Понтресињу, Слостер, Флимс-Валдхаус и др.

Тирол и суседни кристаласти масиви Источних Алпа. За овај алпски простор заједничке су, поред осталих, следеће две природно-географске особености: превладавање кристаластих шкриљаца у геолошко-петрографском саставу терена и надморска висина масива испод 4.000 m. Како ће се касније видети, те две особености су од значаја за туризам. Кристаласти терени су распрострањени на великим површинама у Аустрији и Италији. Од њих су састављене високопланинске регије које су поодавно познате у свету туризма. То су: Високи Тауерн са врхом Грос-Глокнером (3.798 m), највишом тачком Аустрије; Тирол са својим масивима Ецталом и Штубаиталом; италијански масиви Силврета, Ортлес-Чеведале и Пресанела-Адамело. Кристаласте стене простиру се према северу углавном до реке Ин, која отиче дуж плеистоценског валова широког до 4 па и 5 km. Та се геолошко-петрографска граница врло јасно запажа око града Инсбрука, који је више од свих већих алпских градова укљештен високим планинама; оне се издижу управо од периферије града - Нордкете са Хафекејарин (2.334 m) северно и Пачеркофел (2.406 m) јужно од Инсбрука. Наравно, Нордкете припада Северно-кречњачким или Баварским Алпима, а Пачеркофел Централној кристаластој зони. И док су огранци Северних кречњачких Алпа непогодни за зимске спортове и зимски туризам, јер су дубоко дисецирани, веома стрмих и голих страна местимично претворених у литице избраздане точилима а у подножју засуте огромним сипарима, дотле су кристаласте трупине скоро свуда сасвим другачије обликоване: врхови су им заобљени, стране са благим и често континуелним нагибима, без голих стеновитих ртова, остењака исипара, па стога представљају изврсне терене за смучање, санкање, боб и друге зимске спортове. Овакве топографско-геоморфолошке особености толико су имале предности као просторни чинилац туристичке изградње да су сви крупнији зимско-спортски објекти концентрисани на кристаластим теренима. То се најбоље види на примеру Инсбрука, у чијем су јужном, кристаластом залеђу, уређени: Бергизел са олимпијском скакаоницом; Иглс са трасом за спуст мушкараца, пистом за боб и трасом за слалом и велеслалом мушкараца, трасом за брзи спуст жена и мушкараца и трасом за велеслалом жена. У северном, широком кречњачком залеђу града развила су се само два зимска спортска центра (Имст и Зефелд), али захваљујући, пре свега, томе што се налазе на једном благо дисецираном крашком платоу високом око 1.200 m, на коме се због веће надморске висине прилично дуго одржава снежни покривач у стању погодном за скијање и неке друге зимске спортове.

Ипак, природни прелази с једне стране на другу страну су доста тешки и у кристаластим планинама Источних Алпа. Једноставно речено, те су планине, већ због знатне надморске висине, тешко савладљиве за друмски и железнички саобраћај. Позната је тешка приступачност Грос-Глокнера, као највишег дела Високог Тауерна: пут се пење уз стране овог огромног масива у великим окукама, до 2.505 m, савлађујући врло велике успоне. И, поред тога, он је лети испуњен аутомобилима. Туристичке станице, нарочито оне које су старе и велике, налазе се у долинама којима су дисецирани ови масиви: *Багаштајн* у долини Аха; *Зелдени Обергургл* у Ецталу; *Бормио* у горњем делу долине Аде, *Понте-ди-ење* у горњем делу долине Олија и др. Из њих се системом успињача издижу скијаши и остали туристи до високих катова на околним планинама. Но како се кристаласти масиви одликују пространим платоима и, уопште, широко отвореним тереном на великим висинама, то су и тамо изграђене бројне туристичке "станице". Већина њих лоцирана је на превојима, свакако због доступности превоја са две наспрамне стране, погодности за предах, видика који се отварају и релативно лаког пењања одатле до највиших врхова. Неке, пак, мале станице настале су од села у планинској подгорини, па, чак, и од катунa као привремених сточарских насеља. Те "сеоске станице" и туризам на селу уопште веома су просперитетни у Источним Алпима, посебно у аустријском Тиролу.

Тирол и суседни кристаласти масиви имају знатно континенталнију климу од до сада приказаних туристичко-географских регија Алпа. Уосталом, Источни Алпи су удаљенији од Атлантика као извора влажности. Из те континенталности проистичу две чињенице значајне са туристичко-географског становишта: дуго одржавање снежног покривача и појава пространих ледника. Два су подручја јаче заглечерена: Високи Тауер са чувеним ледником Пастерце, који се креће подножјем Грос-Глокнера, и Ецтал у западном Тиролу, са низом ледничких језика у простору око Обергургла. Ледници су и у овим масивима значајни за туризам само као природне атрактивности погодне за разгледање: ретко где се по њиховим ивицама, покривеним снежаницима, одвија летње скијање.

За туристе Тирол није привлачан само због својих дивних пејзажа протканих вечно зеленим четинарским шумама, ливадским чистинама погодним за скијање, језерима, ледницима, пећинама, бањама, брзим планинским рекама погодним за кајакарење и сплаварење. Он примамљује и многобројним остацима из прошлости, тј. културно-историјским наслеђем велике вредности, затим разноврсним производима домаће радиности израђеним до савршенства, уметничким "специјалитетима" и богатим фолклором.

Фолклорне привлачности Тирола допуњују иначе упадљиву разноврсност туристичког амбијента. Ширум Европе, а нарочито по европским планинским регијама, позната је тиролска ношња, нарочито мушка. Зелене кратке панталоне са "трегерима", зелене блузе, зелени шешири са заденутим пером од птице, носе се готово на целом простору од Салцбурга на истоку до Арлберга на западу. Тиролске народне песме које се певају на посебан начин (познато "јодловање") и данас се свуда негују. Ове и многе друге фолклорне особености Тиролци до максимума валоризују у савременом туризму. Оне се дивно уклапају у иначе сликовити амбијент њихових пејзажа и познатих алпских кућа грађених до пола од камена, а затим од дрвета.

* * *

У 1969. години Тирол је посетило 3.210.520 туриста (2.819.269 страних). Они су тада остварили 21.499.843 ноћења (19.910.637 ноћења остварили су странци). Из података Централне статистичке службе Аустрије сазнајемо да је ова земља у 1965. години остварила приход од туризма у износу од 582.296.560 \$; 40% од те суме, односно пуних 230 милиона \$, остварено је у Тиролу, који је тако оставио иза себе осталих седам аустријских покрајина. Када се има у виду чињеница да је Тирол простран само 12.648 km² (реч је о аустријском делу ове регије, односно о северном и источном Тиролу, што значи да је нешто мање површине од Црне Горе), онда цифра од 230 милиона \$ постаје импозантна. Ако још додамо да је то двоструко већи приход од онога што га је исте године остварила читава Југославија, онда горња цифра постаје још импозантнија. Почетком 21. века Тирол посећује око 12 милиона туриста, што је око 43% туриста који оствари читаву Аустрију. Године 2003. у Аустрији регистровано 28,1 милион туриста (19,1 страних и 9,0 домаћих), који су остварили 117.967.000 ноћења (86.348.000 страни, 31.619.000 домаћи). Страни туристи су у Аустрији потрошили 12,02 милијарде евра, док су аустријански туристи у иностранству 10,06 милијарди евра, а то значи да је салдо позитива и износи 1,96 милијарди евра.

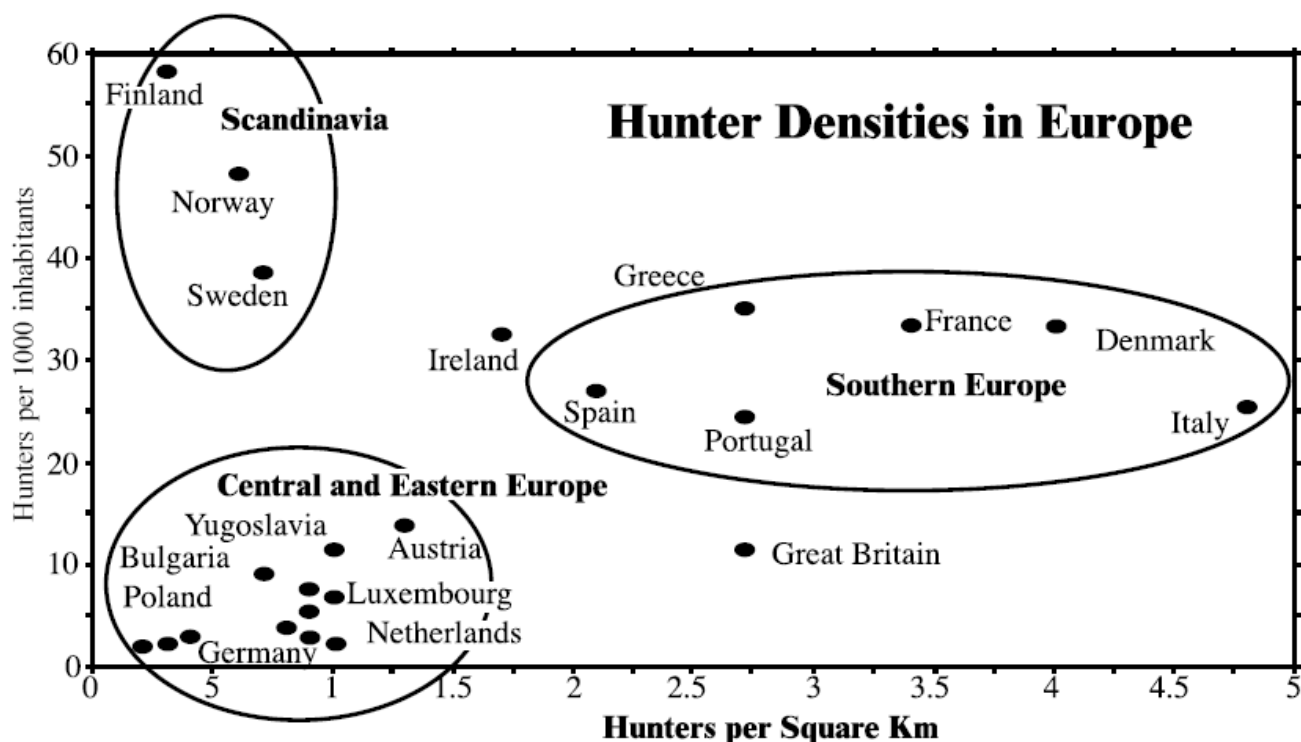
Мање регионалне целине. Природно је да постоје мање или веће географске разлике између појединих кристалних масива у Источним Алпима као врло пространој географској целини. Издвајају се следеће мезорегије које се ређају од запада на исток: Арлберг, Ецтан, Инсбрук с околином, Цилертал, Кицбил с околином и Високи Тауерн са Гаштајнерталом.

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА КРЕТАЊА, ВРСТЕ, МОТИВИ, ПОСЛЕДИЦЕ И РЕГИОНАЛИЗАЦИЈА

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА КРЕТАЊА

У Србији, али и у читавој Европи, лов упражњавају не само домаћи ловци већ и ловци који долазе из иностранства. Иностранци ловци су, по правилу, спремни да издвоје много више новца за ловно-туристичке аранжмане у односу на домаће ловце.

Ловни туризам представља „кретање, боравак и потрошњу ловаца-туриста у природним просторима – ловиштима у којима основни фактор задовољавања потреба представљају дивље животиње и сам чин њиховог ловљења“ (Марић, 2003). Према Ристићу се под ловним туризмом подразумева „пружање услуга заинтересованим домаћим или страним ловцима туристима, ради организовања посете нашим ловиштима због одстрела дивљачи, или само посматрање или снимање дивљачи уз плаћање одређених надокнада које су прописане у ценовнику сваког ловишта“ (Ристић, 2004). Сличне дефиниције се проналазе и у страниј литератури, где се под ловним туризмом подразумева путовање ловаца од својих домова и ловишта најчешће до иностраних ловишта ради лова (Brainerd, 2007). Ови туристи понекад добро познају ловно-туристичку дестинацију и врсте дивљачи које лове, и желе да путују и лове само у ловиштима које познају. Међутим, има и ловаца-туриста које више привлаче „егзотичне“ и непознате ловно-туристичке дестинације (Brainerd, 2007).

Графикон ... Број ловаца на 1000 становника и по км² у Европи
(Извор: Brainerd, S., 2007, *European Charter on Hunting and Biodiversity*)

Подаци из извештаја организације TRAFFIC (**The Wildlife Trade Monitoring Network**) из 2002. године о трофејном лову у Евроазији показују да 20-30% европских ловаца (из Европске Уније, али и Норвешке и Швајцарске) путује ван своје земље ради лова (www.traffic.org).

На претходном графикону може се видети приближна густина ловачке популације у земљама Европе. На хоризонталној оси приказан је број ловаца по квадратном километру, а на вертикалној оси приказани су подаци о броју ловаца у једној земљи на 1.000 становника те земље. Ловачка популација Европе подељена је на три групе:

Скандинавија са малом густином насељености ловаца (бројем ловаца на км²), а високом стопом ловачке популације (бројем ловаца на 1.000 становника). Јужна Европа са великом густином насељености ловаца и средње високом стопом ловачке популације. Средња Европа са малом густином насељености ловаца и ниском стопом ловачке популације (Bauer, Giles, 2002).

Најважније емитивне земље у ловном туризму су Немачка, Аустрија, Данска, земље Бенелукса, Италија и Шпанија, а најпопуларније и најтраженије дестинације, односно ловишта, се налазе у Мађарској, Пољској и другим земљама источне Европе (Brainerd, 2007). Према званичним подацима FACE - European Hunting Commission (табела 1) у Немачкој има 348.000 ловаца (од око 82,5 милиона становника) што представља 0,4% од укупног становништва, а они годишње својим доприносима улажу у заштиту својих ловишта и дивљачи нешто преко билион еура (www.face-europe.org). Према истом извору, Аустрија има 115.000 ловаца (од око 8,2 милиона становника) што представља 1,4% од укупног становништва. Врло је интересантно да Аустрија има изузетно велики проценат ловаца женског пола, чак 5%, односно око 5.750. У Данској има око 165.000 ловаца (од око 5,4 милиона становника) што представља 3,3% од укупног становништва (www.face-europe.org). Исти извор наводи да Холандија има веома мали проценат ловаца, само 0,2% од укупног становништва, односно око 27.000 ловаца (од око 16,6 милиона становника). Највећи проценат ловаца у Европи имају Ирска – 6,7% (сваки 12 становник је ловац) и Норвешка – 4,75% (сваки 21 становник је ловац), али највећи број ловаца има Француска – 1.313.000 ловаца, што представља 2,1% од укупног броја становника (62 милиона) (www.face-europe.org).

Табела 1. Број ловаца у Европи

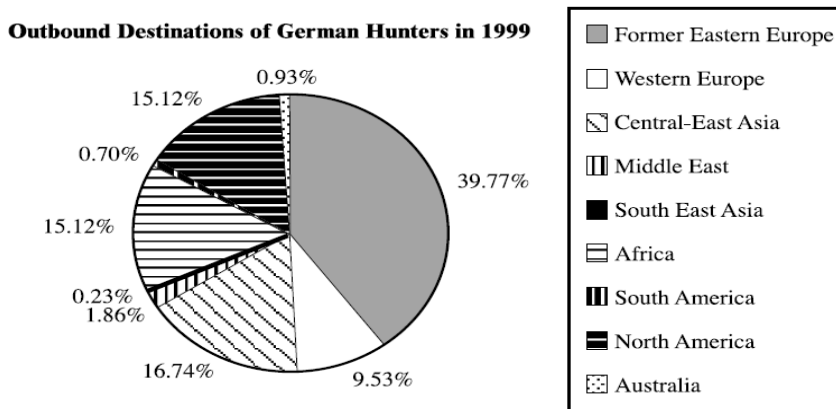
Земља	км ² * 10 ³	Број стан. (милион)	Густина насељености	Број ловаца	Број ловаца по становнику
Француска	643	64	99,5	1.313.000	1:49
Немачка	358	82,5	231	348.000	1:238
Италија	301	58,1	193	750.000	1:78
Шпанија	505	43,1	85	980.000	1:44
В. Британија	245	60,8	248	800.000	1:76
Данска	43	5,4	126	165.000	1:33
Финска	338	5,2	12,5	305.000	1:18
Норвешка	324	4,6	14	190.000	1:21
Шведска	450	9	20	290.000	1:31
Естонија	45	1,3	29	15.000	1:87
Латвија	65	2,3	35	25.000	1:92
Литванија	65	3,4	52	32.000	1:106
Пољска	313	38,5	123	106.000	1:363
Белгија	31	10,4	341	20.000	1:520
Ирска	70	4,1	58	350.000	1:12
Луксембург	2,6	0,5	192	2.000	1:250
Холандија	42	16,6	395	27.000	1:615
Аустрија	84	8,2	98	115.000	1:71
Чешка	79	10,2	129	110.000	1:93
Мађарска	93	10,1	109	55.000	1:185
Словачка	49	5,4	110	55.000	1:100
Словенија	20	2	100	22.000	1:91
Швајцарска	41	7,6	185	30.000	1:243
Кипар	9	0,8	89	45.000	1:15
Грчка	132	11,1	84	270.000	1:41
Малта	0,3	0,4	1333	15.000	1:27
Португалија	92	10,6	115	230.000	1:43
Албанија	29	3,6	124	17.000	1:176
Б и Х	51	4,6	90	50.000	1:80
Бугарска	111	7,7	69,5	110.000	1:70
Хрватска	57	4,5	79	55.000	1:73
Румунија	230	22,2	94	60.000	1:361
Србија	77	10,2	132	80.000	1:126
Турска	781	73,2	94	300.000	1:244

Извор: Annual Report 2007-2008, FACE

Немачки ловци преферирају источну Европу (графикон 2), италијански ловци, поред Европе, често бирају и јужну Америку и Кубу, шпански ловци северну Америку, а ловци Бенелукса путују у Африку (Бауер, Негг, 2004). Скандинавија је, такође, атрактивна дестинација за

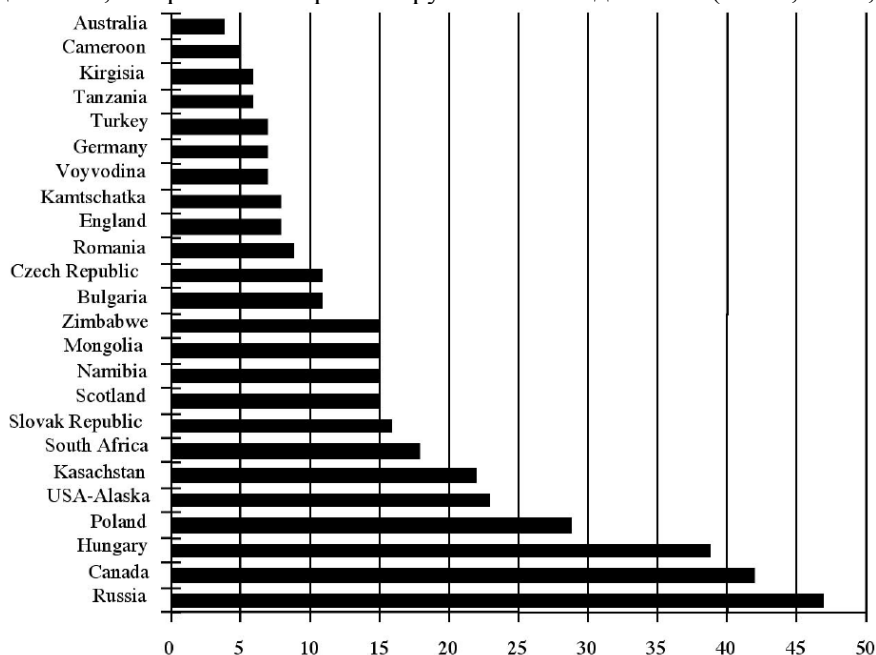
ловце-туристе из других делова Европе (Brainerd, 2007). У већ наведеном извештају организације TRAFFIC из 2002. године оцењује се да око 1/3 укупних трошкова европских ловаца-туриста, који су процењени на 40-50 милиона евра годишње, остаје у рецептивним земљама.

На графикону који следи може се видети да је најмање интересовање међу немачким ловцима-туристима за ловно-туристичким дестинацијама у југоисточној Азији, јужној Америци и Аустралији, а највеће, управо, за ловно-туристичке дестинације у источној Европи.

Графикон ... Избор ловно-туристичких дестинација немачких ловаца-туриста
(Извор: преузето из Bauer, J., Giles, J. (2002): *Recreational hunting: an international perspective*)

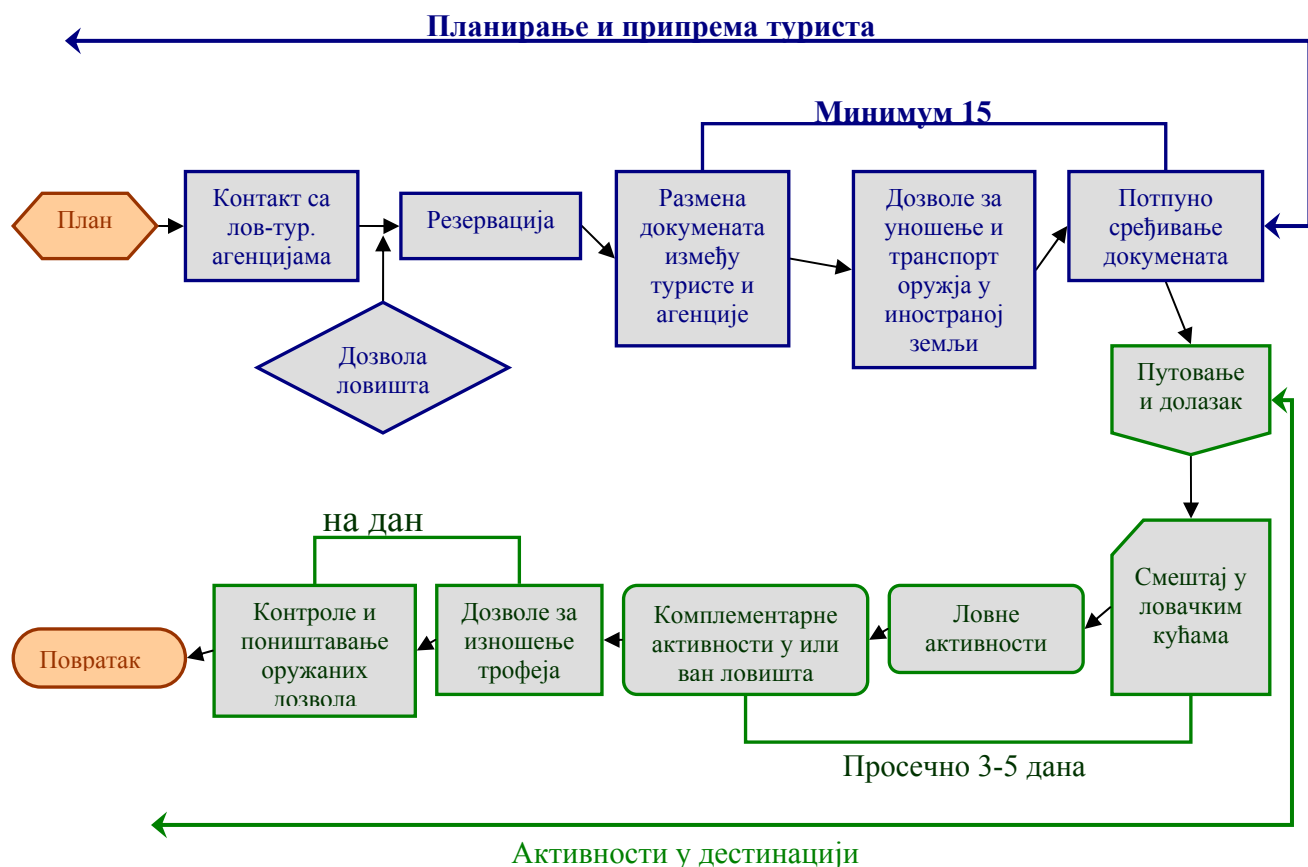
Наредни графикон приказије колико се ловно-туристичке дестинације промовишу у специјализованим немачким ловачким часописима. Дестинације са највећим бројем реклама и огласа су Русија и Канада, које највише промовишу лов медведа, док остале земље не истичу само једну врсту дивљачи, већ различите врсте и крупне и ситне дивљачи (Bauer, Giles, 2002).

Графикон 3. Промоција ловно-туристичких дестинација
(Извор: Bauer, J., Giles, J., 2002, *Recreational hunting: an international perspective*)

Што се америчких ловаца тиче, подаци говоре да се 5 до 7 милиона америчких грађана бави ловом или на друштвеним површинама или на приватним површинама, односно ловиштима (Bauer, Giles, 2002). Према другим подацима, у Сједињеним Америчким Државама постоји 16.481.000 регистрованих ловаца (Superstudy of Sports Participation, 2001).

Од свих ловаца-туриста који одлазе у лов у Африку, око 80% су амерички држављани (Робертсон, 2007).

Скица ... Фазе ловно-туристичког кретања
(Извор: *Strategic Feasibility Study of the Hunting Tourism Segment in Mexico, 2002*)

Претходна скица приказује фазе кроз које ловац пролази пре и током ловно-туристичких активности, односно фазе једног ловно-туристичког кретања. Дакле, ловно-туристичко кретање се не треба посматрати само у ужем смислу, односно као само путовање из боравишне земље у ловно-туристичку дестинацију. Ловно-туристичко кретање обухвата и све активности које претходе самом транспорту ловца-туристе од куће до ловишта, а то су, као што се на схеми 1. види, кореспонденција између ловца и ловно-туристичких агенција (тј. посредника између ловца-туристе и ловишта), договор агенције и ловишта која могу да пруже оно што ловац жели, резервације датума и врсте, трофејне вредности и броја дивљачи, преузимање низа докумената које ловац мора сам обезбедити и послати агенцији. Затим следи само путовање до ловишта, смештај, организација лова, лов, припрема трофеја за изношење из земље и на крају повратак. Дакле, може се закључити да сама припрема за пут и сам пут трају много дуже него сам лов који представља главни мотив оваквих путовања.

Оно што претходи путовању и самом планирању јесте унутрашњи мотив који подстиче ловца на пут у удаљене, а често и врло непознате пределе. Чак му ни друштво често није потребно.

ВРСТЕ ЛОВНО-ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА

Ловци-туристи, као и домаћи ловци, лове индивидуално или у групи. У индивидуални лов ловци иду најчешће када желе да лове крупну дивљач (јелен, срндаћ, муфлон и сл), осим дивљих свиња, а у групни лов одлазе ловци када лове ситну дивљач (зец, фазан, јаребица и слично). Групни ловови су, нарочито, популарни у Великој Британији, Француској и земљама источне Европе. За разлику од ових ловова, у Аустралији су популарни групни ловови на јеленску дивљач, као и на дивље свиње (Bauer, Giles, 2002).

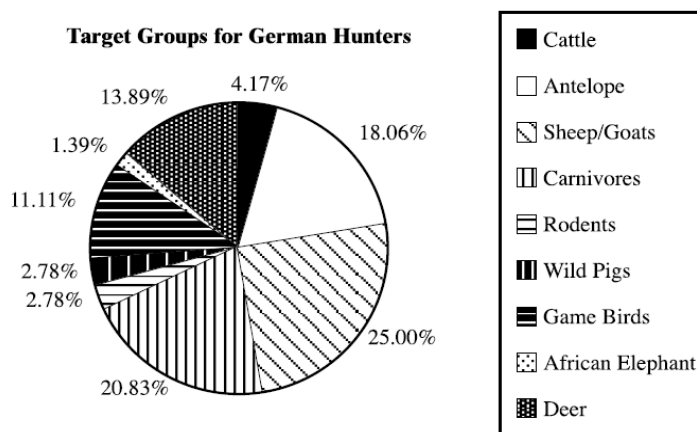
ПОДЕЛА ПРЕМА ВРСТАМА ДИВЉАЧИ

Ако се посматрају врсте дивљачи које се изловљавају у ловном туризму, ловно-туристичка кретања се могу поделити на:

- ловно-туристичка кретања ради лова крупне дивљачи и
- ловно-туристичка кретања ради лова ситне дивљачи.

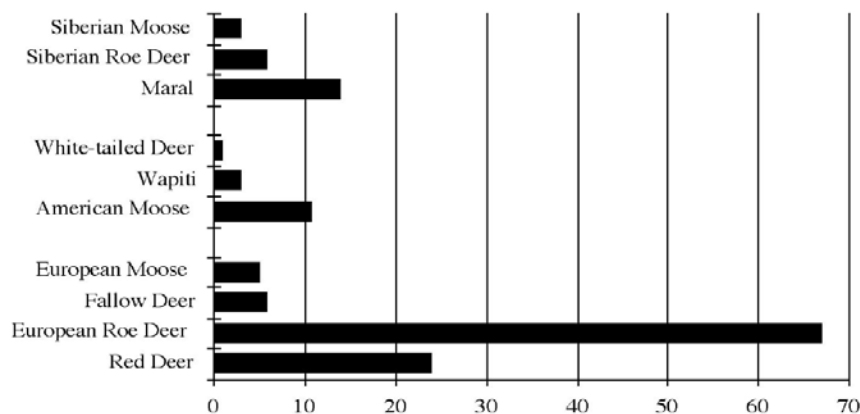
У ловном туризму много више интересовања има за крупну дивљач, који нарочито преферирају ловци германског порекла. Најпознатији ловци-туристи који воле да лове ситну дивљач, нарочито пернату, јесу Италијани и Шпанци, што се може повезати са њиховим ватреним и импулсивним темпераментом. Наиме, лов ситне дивљачи захтева много више пуцања и испалене муниције што ови припадници ових националности углавном преферирају. Једини лов на крупну дивљач који омогућава много пуцање је лов дивљих свиња, па је то уједно и најпопуларнији лов крупне дивљачи код ових ловаца-туриста.

Следећи графикон приказује врсте ловне дивљачи које највише привлаче немачке ловце-туристе. Искуство говори, да су ови подаци врло слични и код Аустријанаца. Као што се може видети, највеће интересовање, од 25%, влада за дивље овце и козе (муфлон и дивокоза у Србији) и месоједе, 20,83% (вук и друге). Велико интересовање, такође, изазивају антилопе 18,06% и јеленска дивљач (13,89%). Дакле, много мање се међу немачким ловцима лови ситна дивљач (11,11%) и дивље свиње (2,78%). На графикону 5 се види да од јеленске дивљачи Немци убедљиво највише лове срндаћа, а затим европског јелена.

Графикон ... Најинтересантије врсте ловне дивљачи за немачке ловце
(Извор: Bauer, J., Giles, J. (2002): *Recreational hunting: an international perspective*)

Дакле, може се закључити да ће Немци, као врло дисциплинован и помало „хладан“ народ, пре одабрати индивидуалан него групни лов. Не преферирају много пуцање, а чини се да то и одговара њиховом темпераменту.

Графикон ... Најинтересантије врсте јеленске дивљачи за немачке ловце
(Извор: Bauer, J., Giles, J. (2002): *Recreational hunting: an international perspective*)

ПОДЕЛА ПРЕМА ПРАВЦИМА ЛОВНО-ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА

Према одређеним истраживањима, инострани ловни туризам се може поделити на три главна тржишта (Renatur, 1993):

- земље са врло развијеним ловно-туристичким тржиштем, као што су Европска Унија, Сједињене Америчке Државе, Канада, Аустралија, Нови Зеланд и Јапан;
- јужна, источна и тропска Африка;
- земље са ловно-туристичким тржиштем у развоју, као што су Мексико, Колумбија, Аргентина, Уругвај и Парагвај.

Према истом извору, прва група земаља представља већи део светског тржишта, иако се ловно-туристичка кретања, углавном, крећу у истим тим областима. Са друге стране, афричке земље су врло интересантне ловно-туристичке дестинације које се не могу заменити ниједном другом дестинацијом на свету.

Дакле, ловно-туристичка кретања се могу разврстати, односно, поделити према ловно-туристичким дестинацијама које највише привлаче ловце - туристе. На овај начин издвојиле би се следећи правци ловно-туристичких кретања:

- ловно-туристичка кретања према и у Европи,
- ловно-туристичка кретања према Канади,
- ловно-туристичка кретања према Азији,
- ловно-туристичка кретања према Африци и
- ловно-туристичка кретања према осталим деловима света.

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА КРЕТАЊА ПРЕМА И У ЕВРОПИ. Лов је у већем броју европских земаља и даље врло значај део традиције. Некада је представљао привилегију аристократије, да би касније право на лов имао сваки становник једне државе. Међутим, у боље развијеним европским земљама, лов полако поново постаје привилегија богатих, али не због правних регулатива, већ због висине трошкова који настају услед плаћања разних ловних дозвола, такси и слично. Ово још увек није случај у целој Европи, али оно што, дефинитивно, важи за све европске ловце јесте да ловац-туриста може бити само ловац са „дубоким џепом“, нарочито што се тиче трофејног лова. Путовање у другу земљу (авионом или аутомобилом), преношење ловачког оружја и ловачких паса преко границе, организација лова, сам одстрел одређене дивљачи, смештај, храна, преношење трофеја преко границе и други успутни трошкови изискују велике суме новца које себи могу приуштити само богати ловци.

Код ове врсте ловно-туристичких кретања, најчешћа су кретања између европских земаља, а ређи су доласци ловаца-туриста са других континената у Европу. Међу најинтересантнијим ловно-туристичким дестинацијама су Мађарска, Пољска, Чешка, Румунија и поједине земље бившег Совјетског Савеза (Bauer, Giles, 2002).

Према одређеним ауторима у Европи и северној Азији највише се изловљавају врсте ловне дивљачи попут европског јелена, вука, мрког медведа, дивокозе, аргала, ибекса, срндаћа, плаве овце, Марка Пола, сиберијског ибекса и других. Ови региони су дведесетих година прошлог века представљали тржиште средње величине из којих се у периоду 1990-1996. извезло 3.200 трофеја крупне дивљачи (Bauer, Negt, 2004).

Карта ... Пращи ловно-туристичких кретања у Европи

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА КРЕТАЊА ПРЕМА КАНАДИ. Канада обилује разноврсним и бројним врстама ловне дивљачи и представља једну од веома интересантних ловно-туристичких дестинација у свету. Оно због чега ловци маштају о Канади јесте могућност лова гризлија, мрког медведа, вука и пуме, те и великих биљоједа – лоса, вапити јелена, америчког северног јелена и др.

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА КРЕТАЊА ПРЕМА АФРИЦИ. Трофејни лов „пет великих“ („big five“ – лав, слон, носорог, леопард и биво) је почео интензивно привлаћити богате ловце још почетком 20. века. Током седамдесетихтих и осамдесетих година истог века, бројност дивљачи у Африци је опала, али не због трофејног изловљавања, већ више због политичке нестабилности и сукоба (Bauer, Giles, 2002). Међутим, током деведесетих година 20. века ловно-туристичка кретања према афричким ловно-туристичким дестинацијама почињу поново да се интензивирају, а ловни туризам се све више сматра једним од аспеката заштите природе. Тих година Замбија, Танзанија, Боцвана, Намибија и Јужноафричка република имале су велики прилив новца од ловног туризма, а у том периоду је из овог региона извезено у северну Америку и Европу око 31.000 трофеја различитих врста антилопа, бивола, слонова, носорога, нилских коњева, хијена, крокодила и других врсте афричке дивљачи (Bauer, Herr, 2004).

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА КРЕТАЊА ПРЕМА АЗИЈИ. Азија ловцима-туристима нуди заиста велику разноврсност ловне дивљачи (носорози, слоновима, азијски биволи, тигрови, различите врсте јелена, медведа, дивокозе, аргалија, ибекса, срндаћа, плаве овце, сиберијског ибекса и сл.).

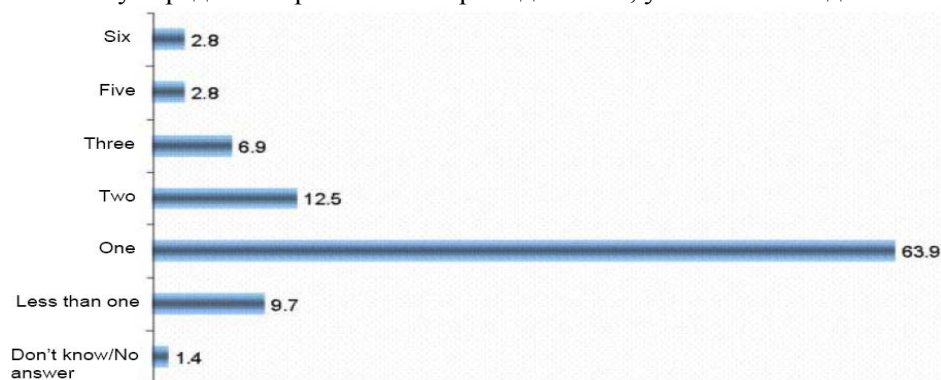
Као што је већ наведено, у периоду 1990-1996. из северне Азије и Европе извезено је око 3.200 трофеја крупне дивљачи (Bauer, Herr, 2004).

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА КРЕТАЊА ПРЕМА ОСТАЛИМ ДЕЛОВИМА СВЕТА. У ову групу ловно-туристичких кретања спадају кретања према Мексику, јужној Америци, Аустралији и другим непоменути деловима света. Мали број Европљана, односно, европских ловаца путује и ове делове света ради лова. На пример, на следећем графикону, се може видети да од свих иностраних ловаца - туриста који посете Мексико ради лова, 89% је из Сједињених Америчких Држава, 9% је из Канаде, а само 2% из Европе (REDES, Strategic Feasibility Study of the Hunting Tourism Segment in Mexico, 2002).

Графикон ... Порекло страних ловаца-туриста у Мексику
(Извор: Strategic Feasibility Study of the Hunting Tourism Segment in Mexico, 2002)

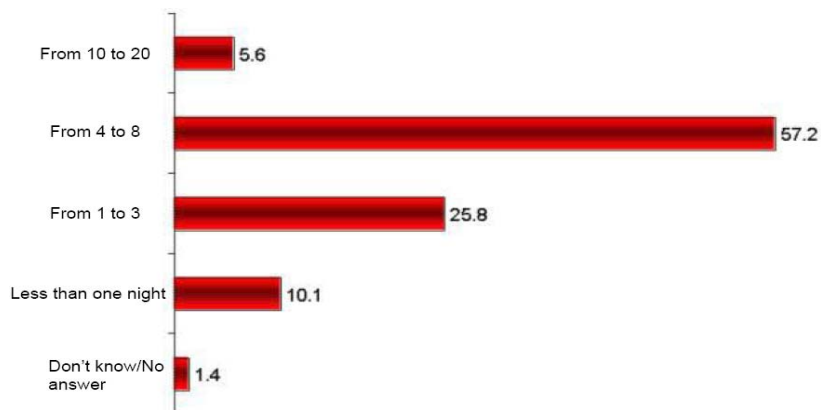
Исти извори показују да од сви иностраних ловаца - туриста у Мексику, посете ову ловно-туристичку дестинацију 1,4 пута годишње. На следећем графикону се види да више од 12% ловаца - туриста посети Мексико три и више пута у току године. Може се претпоставити да један ловац долази на неколико пута ради лова различитих врста дивљачи, у зависности од ловних сезона.

Графикон ... Број долазака страних ловаца у Мексику током једне године
(Извор: Strategic Feasibility Study of the Hunting Tourism Segment in Mexico, 2002)

Страни ловци-туристи се у Мексику задржавају најчешће од 4 до 8 дана (њих 57,2%). Просечна дужина боравка је 5,24 дана што је слично као и у Србији. Најмањи проценат ловаца, 5,6% задржава се дуже од 10 дана. Амерички ловци-туристи се у просеку задржавају дуже него остали ловци и то 13,7 дана.

Јужна Америка представља мало тржиште са којег је у периоду од 1990. до 1996. године у северну Америку и Европу извезено само 800 трофеја ловне дивљачи (јелена, тапира, јагуара и других врста) (Bauer, Herr, 2004).

Графикон ... Дужина боравка страних ловаца у Мексику током једне посете
(Извор: Strategic Feasibility Study of the Hunting Tourism Segment in Mexico, 2002)

МОТИВИ

Свако човеково понашање условљено је, односно мотивисано, жељом да се задовољи одређена потреба. Према Маслову, потребе човека су подељене у пет група:

- основне физиолошке потребе,
- потреба за сигурношћу,
- потреба за дружењем, љубављу и припадности,
- потреба за поштовањем и само-поштовањем и
- потреба за личном промоцијом (истицањем).

Ове групе потреба се и задовољавају хијарархијски, односно, док се не задовоље основне и примарне потребе за храном, хигијеном, и не јављају се остале потребе.

Многи истраживачи туризма и мотивације туриста прихватили су Кромптонов „push–pull“ модел. Дакле, сви мотиви који покрећу туристе ка удаљеним дестинацијама се деле у две групе које утичу на крајњи избор одређене туристичке дестинације. Ове две групе представљају унутрашње и спољашње мотиве који покрећу туристе на путовање. Наиме, унутрашњи мотиви су жеље и потребе сваког појединог туристе, односно, жеље и потребе за одмором, релаксацијом, спортом, здрављем, дружењем, бекством из свакодневице, променама у животу и социјалним интеракцијама. Спољашњи мотиви представљају мотиве који привлаче туристе ка одређеној туристичкој дестинацији, односно атрактивност одређене дестинације (плаже, смештај, могућности за рекреацијом, културно-историјско наслеђе и други фактори). Дакле, „push–pull“ модел представља две силе које утичу на сам избор туристичке дестинације. Прва сила одвлачи туристе од куће, док друга сила привлачи туристе ка одређеној дестинацији (Blešić, Wallranbeštein, Dević, 2008).

Главни унутрашњи мотив који покреће сваког ловца на пут јесте дивљач, сам одстрел, али често и посматрање и фотографисање дивљачи. Међутим, мотиви покретачи су и жеља и потреба за боравком и рекреацијом у чистој природи удаљеној од урбаних простора. Често су ловци-туристи задовољни и кад се лов не заврши успешно, односно без одстрела. Врсте ловне дивљачи које нема у региону где ловац живи нарочите привлаче ловце. Ловци-туристи су често врло добро едуковани, и није реткост да знају о одређеним врстама дивљачи и више него домаћини у ловишту. Дакле, они се разликују од других туриста, јер најчешће знају много о предмету њиховог интересовања. Док обични туристи очекују да у самој туристичкој дестинацији сазнају све о њој, ловци-туристи још пре поласка на пут познају добро биологију и начин живота врста ловних дивљачи које ће ловити.

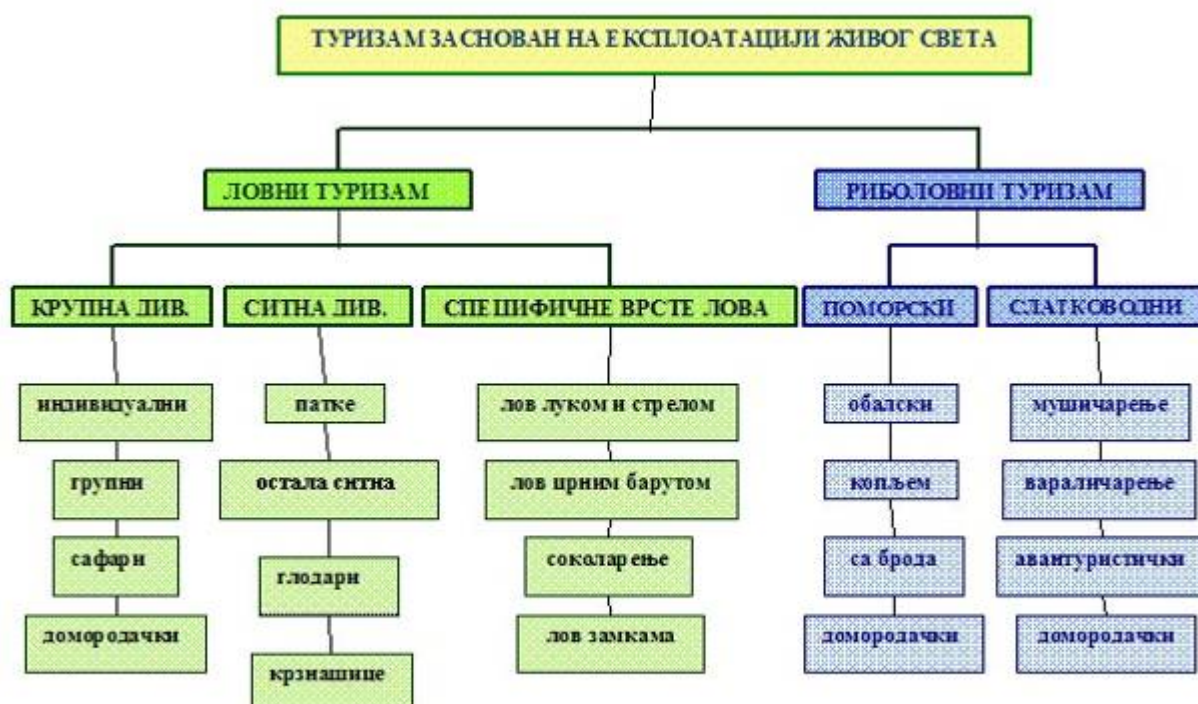
Страни истраживачи изводе сличне закључке, према којима су за овакве активности и путовања главни мотиви коришћење меса, коже, крзна и трофеја, као и рекреација и управљање популацијама дивљачи (Brainerd, 2007).

Ловци - туристи врло често путују у ловишта других и удаљених земаља иако и у својој земљи имају врло лепа и развијена ловишта. Шта је то што их подстиче да избегну ловишта која су им много ближа и да потроше много више новца да би ловили у удаљеним а често и непознатим ловиштима? Можда управо и то непознато и егзотично што још нису окусили и доживели, односно, тежња и жеља за упознавањем нових простора, нових врста ловних дивљачи, жеља за разменом искуства са новим ловцима. Међутим, емитивне земље су развијене земље света у

којима се услед индустријско-технолошког развоја смањују ловне површине и број дивљачи, а нарочито природне дивљачи. У многим оваквим земљама могу се ловити јединке дивљачи из вештачког узгоје што ловцима и није много интересантно. Дакле, као и код других туриста, на одлуку о избору ловно-туристичких дестинација утичу како спољашњи (дивљач, непозната ловишта и природа и други) тако и унутрашњи мотиви (бег у непознато, авантура, социјална интеракција и други).

Одређени аутори, врше поделу ловаца, као и ловаца - туриста, на три групе која је врло слична већ наведеној подели ловно-туристичких кретања према врстама дивљачи (Bauer, Herr, 2004):

- ловци на крупну дивљач, који се даље могу поделити у неколико подгрупа којима је заједничка тежња ка авантури, опасности и трофејима,
- ловци на ситну дивљач који се желе што више ловачког искуства и вештина и
- ловци који лове специфичним начинима лова (лов луком и стрелом, соколарење и слични начини лова).

Скица ... Облици туризма засновани на експлоатацији живог света

(Извор: Bauer, Herr, 2004, *Hunting and Fishing Tourism, Wildlife Tourism: Impacts, Management and Planning*),

У страној литератури постоје и друга разврставања ловаца-туриста, као на пример на основу финансијске моћи и могућности за плаћањем (Bauer, Giles, 2002). Са тог аспекта постоје следеће врсте ловаца-туриста:

- ловци који немају посебне жеље за одређеним врстама дивљачи,
- ловци који преферирају само једну или неколико врста дивљачи,
- ловци који су колекционари трофеја различитих врста дивљачи и
- елитни ловци колекционари трофеја.

Истраживачи ловног туризма у Мексику су класификовали ловце - туристе на три групе:

- високо софистицирани,
- спортисти и
- полуформални ловци-туристи (наредна табела).

Табела 2. Три сегмента тражње у ловном туризму

Класификација	Тражња	Понуда
Високо софистицирани	~ Велика куповна моћ и врло захтевна група туриста са потребама за врло квалитетном ловно-туристичком услугом.	~ Професионално организоване експедиције, односно ловови. ~ Квалитетно организован лов који гарантује високо трофејну дивљач ~ Луксузан смештај, исхрана, професионални водичи и транспорт.
Спортисти	~ Врло специјализовани ловци у потрази за специфичним врстама дивљачи и трофеја која захтева велику мобилност и покретљивост.	~ Самосталне или посебно организоване експедиције, односно индивидуални ловови.
Полуформални	~ Много мање захтевни ~ Мања куповна моћ	~ Индивидуални ловови до оближњих ловишта. ~ Лов доступних врста дивљачи у регионима који припадају пријатељима или рођацима. ~ Туристичке услуге су непотребне

Извор: *Strategic Feasibility Study of the Hunting Tourism Segment in Mexico, 2002*

Дакле, све наведене поделе су, иако на први поглед различите, уствари врло сличне. Ловци на крупну дивљач, ловци који преферирају само једну или неколико врста дивљачи, ловци који су колекционари трофеја различитих врста дивљачи и елитни ловци колекционари трофеја су углавном врло захтевни и са високо платежном моћи, попут високо софистицираних ловаца - туриста из претходне поделе. Ловци на ситну дивљач могу се, на одређен начин, поистоветити са спортским ловцима - туристима, док се карактеристике полуформалних ловаца слажу са карактеристикама ловаца који немају посебне жеље за одређеним врстама дивљачи.

ПОСЛЕДИЦЕ

Ловни туризам обезбеђује економску бенефит за рурална подручја, јер иако је лов основни циљ сваког ловно-туристичког путовања, ловцима-туристима се, сем организације лова, пружају и услуге транспорта, смештаја, исхране и низ других неопходних услуга (Brainerd, 2007). Међутим, ловни туризам, а нарочито уколико није правилно организован на начелима одрживог развоја, може имати и негативне утицаје на природу и саму ловно-туристичку дестинацију. Ови утицаји се најпре односе на пад у бројности популације одређених врста дивљачи или чак и на њено истребљење. Трофејни лов подразумева врло селективан облик лова зрелих и одраслих јединки који, уколико је нестручно организован, а дивљач нестручно одабрана, може имати врло негативне последице по трофејну вредност и виталност популације (Bauer, Giles, 2002).

Утицај ловног и риболовног туризма је врло променљив параметар који зависи од следећих фактора (Bauer, Herr, 2004):

- ~ врста лова/риболова (хајка, лов претраживањем, лов са чеке, групни лов, лов са псом);
- ~ врсте дивљачи и рибе које се лове (са бројном посадом или мање бројном посадом);
- ~ интензитет (повремен лов, регуларни лов, континуирани лов);
- ~ сезона (за време парења, време репродукције);
- ~ доба дана (време одмора, време исхране);
- ~ средства лова/риболова (ватрено оружје, лук и стрела, клопке, замке, уже, мрежа и слично) и
- ~ транспорт (пешака, коњ, слон, аутомобил, брод, хеликоптер и други).

Што се објеката које је неопходно изградити у ловишту ради нормалног одвијања ловно-туристичких активности, они врло мало трансформишу простор. Не може се рећи да, са тог аспекта, нису значајни, али пре би се могло рећи да они оплемењују природно окружење. Уређеност ловишта је оно што га може издвојити од осталих ловишта и дати му конкурентску предност у односу на остала ловишта. Наиме, постоји низ активности које запослени у ловишту предузимају како би омогућили ловцима-туристима бољу проходност и што већи ужитак у лову - од уклањања сувих грана, гранчица, лишћа са пролаза ради нечујног кретања ловаца, одржавања

чека, осматрачница, ограда, хранилишта и других објеката до поткресивања грања на просекама ради бољег видика са чека и осматрачница. Сваки ловац препознаје и ужива у овако уређеном ловишту.

Такође, треба имати у виду да се лов на одређене врсте дивљачи, најчешће, обавља само током ловних сезона које трају неколико месеци у току године у зависности од врсте дивљачи. Само тада су изражене посете ловаца-туриста, док у осталим месецима, кретања у ловишту су детерминисана одређеним активностима које захтевају мере газдовања у ловишту. Ако у ловишту у току једног дана лове две независне групе или два ловца, за њих се одређују делови ловишта која су доста међусобно удаљени, како би се избегле несреће у лову и да ловци не би ометали једни друге. На тај начин, се оптерећује подједнако цела површина ловишта. Наравно, нешто је веће оптерећење и број ловаца-туриста када су у питању групни ловови на дивље свиње, с обзиром да у њима учествује и одређен број погонича који оптерећује укупан број људи у ловишту у том периоду.

Србији, све активности у једном ловишту планирају се и прописују у *Ловној основи* која се доноси на период од 10 година, а коју одобрава ресорно Министарство. У *Ловној основи* су дефинисани циљеви газдовања ловиштем, затим су предвиђене активности и мере гајења и заштите дивљачи, спречавања штета од дивљачи, радови на уређивању и одржавању ловишта, мере рационалног коришћења дивљачи, односно планског одстрела дивљачи. Поред *Ловне основе*, корисници ловишта су у обавези да сваке године израде *Годишњи план газдовања у ловишту* у коме приказују шта је остварено од планираног из претходне године и шта се планира за наредну (текућу) ловну годину.

Основни начин на који ловство и ловни туризам негативно утичу на природу јесте неконтролисан и неплански одстрел (Марић, 2003) који доводи до смањења фондова дивљачи или чак и до њеног истребљења на одређеним просторима.

ПРИМЕРИ ЛОВНО-ТУРИСТИЧКЕ РЕГИОНАКИЗАЦИЈЕ

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА РЕГИОНАЛИЗАЦИЈА СЛОВЕНИЈЕ

Последњих неколико година на светској туристичкој сцени уочава се пораст интересовања за природне пределе. Савремени туристи своје кретање усмеравају ка еко-дестинацијама где захтевају мир, тишину, рекреацију, а пре свега активан одмор (Драгин, 2006). Лов и ловни туризам управо представљају могућност упражњавања активног одмора. Већина европских земаља нуди богат и разноврстан фонд дивљачи, квалитетан боравак у природи као и велики број пратећих услуга и активности. Све ово нуди и Република Словенија.

ПРИРОДНА ОСНОВА ЗА РАЗВОЈ ЛОВСТВА У СЛОВЕНИЈИ. Поред људске активности, тј. гајења и заштите дивљачи од стрене ловаца, највећу улогу на правилан развој дивљачи има природна основа. Уколико основни природни фактори нису на задовољавајућем нивоу, ни уз интервенцију човека, не могу се постичи задовољавајући резултати у газдовању са дивљачи. Основни услови и чиниоци од којих зависи живот и развој дивљачи јесу: састав тла, храна и вода, клима, вегетација, конфигурација терена као и општа погодност терена.

Словенија, као мала земља, има велику разноврсност наведених основних природних услова, тако да се на малом простору налази велики број разних врста дивљих сисара и птица.

Рељеф. Иако је Словенија мала земља, присутна је велика разноликост рељефа. Словенија је претежно планинска земља са великим бројем котлинских проширења и речних долина.

Словенија је држава која у свом северозападном делу допире до високопланинских кречњака јужних Алпа. Јулијски Алпи су нарочито карактеристични по пространим крашким висоравнима које се пружају на висинама од 1.200-1.800 м изнад којих се дижу стрми врхови од којих је највиши Триглав (2.864 м) и представља највишу тачку Словеније. Просечна надморска висина државе је 557 метара. У планине су са свих страна усечене многобројне дубоке долине које су настале радом мноштва ледника, односно њихових ледничких језика. Идући даље према северу јужни Алпи се настављају у централне Алпе, који се од претходних разликују по свом геолошком саставу, и у којем доминирају метаморфне и магматске стене (Марковић, 1970).

Јужно од Алпа се протеже подалпско побрђе које се правцем запад-североисток пружа у ширини од 20 до 40 км. Источно од Љубљанске котлине пружају се од запада ка истоку дуги ланци посавских брда (Кум 1.220 м), кроз чију средину се усеца 40 км дугачка сутеска Саве. Према истоку ланци се постепено спуштају под седименте Панонске низије. Између брда су густо насељене котлине (Љубљанска, Цељска, Велењска, Кршка).

Исток Словеније се одликује, крајњим, западним деловима Панонског басена и главна рељефна карактеристика овог дела словеначке територије јесу ниски, разуђени брежуљци: Горичко, Словенске горице, Халозе, Дравињске горице и Воглајнски брежуљци.

Јужни део Словеније, у тектонском погледу, припада Динарском планинском систему. Од северозапада према југоистоку, пружа се низ високих крашких заравни и брда (Бањшице, Трновски гозд, Хрушица, Нанос, Јаворники и Снежник).

Према истоку рељеф постепено прелази у ниске брежуљке средишње и источне Долењске. Јужно од Горјанаца је Бела Крајина, ниска крашка зараван која се простире на апсолутној висини од 160 м до 200 м. Према мору, динарске крашке заравни стрмо се спуштају у Випавску долину.

Јужно од Випавске долине лежи Крас. Овај простор се постепено подиже идући према југоистоку прелазећи при томе у брда Бркини. На југозападу Крас се изразитим одсеком спушта ка брежуљкастом Коперском приморју. Крас је кречњачки плато у залеђу Тршћанског залива, оивичен рекама Сочом, Випавом, Пивком, и Реком. Дуг је око 40 км, а широк око 13 км. Име "класични Карст" се најчешће односи на шире подручје, на потезу између Љубљане и Трста. Обилујући карактеристичним елементима карстног рељефа, и налазећи се вековима на раскрсници цивилизованог света, област Крас је постала место где су вршена прва научна истраживања карстне морфологије и хидрологије. То је разлог због ког је Крас постала област која је дала научни назив свим другим карстовима на свету (Марковић, 1970).

Словенију карактерише рељефна разноликост. То условљава и разноликост екосистема. Различити типови тла погодују развоју различите вегетације на њима, а то је опет повезано са стварањем различитих животних услова за одређене врсте дивљачи. Тако се ситна дивљач углавном насељава на нижим теренима где осим што климатски услови нису сурови (као на

планинама), омогућено је гајити пољопривредне културе које за исту представљају храну и заклон. Срнећој дивљачи такође више погудују овакви услови те зато управо и највећи број грла насељава предео Панонске низије. На брдовитим пределима и нижим планинама успешно се гаје и ситне и крупне врсте дивљачи као што су јелен, срндаћ, дивља свиња, зец, јаребица камењарка, дивље патке, муфлон, аксис и друге. Највиши терени су погодни за гајење високопланинске дивљачи којима сама биологија и начин живота захтева управи такве биотопе. То су врсте које могу опстати и када је хране у оскудици, које су отпорније, или које падају у хибернацију (зимски сан). Овој групи припадају: дивокоза, муфлон, алпски козорог, свизац, тетреб, ружевац, снежница, лештарка, медвед, вук, алпски зец, веверица, алпска лисица и друге.

Клима. Разноликост рељефних целина условила је и различите климатске типове који се јављају на простору словеначке територије. Средишњи делови се одликују умерено-континенталним климатом са изразито модификаторским утицајем рељефа (пре свега се мисли се котлине које клими дају често обележја жупних оаза). Предели са овим климатом су карактеристични по оштрим и хладним зимама, бар толико хладним да задрже на дужи период снежни покривач и релативно сувим летима са мало падавина (Група аутора, 2007). Овакви климатски услови условљавају смањење извора хране у зимском и извора воде у летњем периоду, те не одговарају већини дивљачи али се мора узети у обзир да се уз интервенције ловаца, тј. изношење хране и воде када је то потребно, веома успешно могу прилагодити многе врсте, као што су јелен, срна, зец, фазан, јаребица и многе друге.

Субпанонски климатски тип који се карактерише нешто већом количином падавина у пролећном периоду јавља се на истоку Словеније. Овакви услови су погодни за гајење разних пољопривредних култура, што је опет веома погодно за гајење ситне пернате и срнеће дивљачи која овде лако проналази храну и заклон.

Субмедитеранску климу која се јавља на приморју карактеришу дуга и сува лета и благе зиме углавном са кишним падавинама. Од метитеранске климе се разликује по нешто нижим температурама ваздуха и већим и већој количини падавина (Група аутора, 1990). Ово је погодно за гајење ситне длакаве и пернате дивљачи којима не погодују велике и обилне кише које узрокују велике губитке.

Планински климат карактеристичан је по дугим и хладним зимама, умерено топлим летима, по највећој количини падавина (око 3.000 мм), и по доста нижим температурама од осталих климата. Овај тип климата је заступљен у пределу Алпа и Динарских планина. Како су падавине у хладнијим месецима у облику снега, то опет погодује неким врстама које овде настањене. Тако, на пример вукови и други предатори лакше долазе до плена и тако врше природну селекцију. Осим тога ниже температуре су неопходне за опстанак неких врста као што је на пример алпски козорог који не може да се зноји и да на тај начин ослободи вишак топлоте. Негативни утицаји овог климата наступају када се почне топити снег и лед који врло често проузрокују поплаве те тако наносе огромне штете дивљачи.

Просечне температуре у јануару се крећу од 5°C на приморју, 0°C у централном делу, -2°C у Панонској регији до -10°C у планинским пределима. Просечне јулске температуре се крећу од 29°C на приморју, 23°C у централном делу, 25°C у Панонској регији до 20°C у планинским пределима (Група аутора, 2007). Просечне падавине су 1.000 милиметара на обали, до чак 3.500 милиметара на Алпима, 800 милиметара на југо-истоку и 1.400 милиметара у средишњој Словенији. У пределу Краса чести су јаки ветрови изазвани кретањем влажног ваздуха из правца мора ка вишим таренима. Утицај ветра је толико приметан да се то одразило и на локалну архитектуру, па тако у местима која су на удару ветра (на пример Ајдовшчина), готово да нема куће чији кровни црепови нису прекривени тежим камењем како их ветар не би одувао.

Пошто различите врсте дивљачи захтевају различите биотопе, тако нужно захтевају и различите типове климата. Свакој врсти један климат одговара више од другог, било то због саме биологије дивљачи или је то у вези са исхраном.

Клима Словеније, генерално гледајући, погодује гајењу дивљачи. Критични периоди су само они који подразумевају екстремне температуре. Мада неке врсте захтевају снег и ниске температуре, већини дивљачи веома ниске температуре представљају проблем како због изазивања смрзавања тако и због отежавања правилне исхране. Како су у неким пределима ветрови честа појава то може представљати проблем у процесу репродукције јер ветар разноси мирисе и тако отежава преоналажење партнера.

Воде. Словенија се својом територијом простире на развођу између два слива: Јадранског и Црноморског. Реке у унутрашњости већином својим правцима отицања теку према југоистоку.

Река Мура дуга је 465 км (кроз Словенију протиче у дужини од 98 км) и по дужини је на петом месту у Словенији (Марковић, 1970). Мура поседује велики број меандара и рукаваца и врло често се излива на пролеће после отапања снега и леда. Ово погодује насељавању великог броја птица мочварица и барских кока. Драва тече у дужини од 155 км кроз Словенију. Драва је пловна само задњих 90 км пре ушћа, те је због незагађења веома богата рибом. Од 947 км свога тока, Сава (која извире на територији Словеније од две мање реке, Саве Бохињске и Саве Долињске) је представљала највећу реку некадашње Југославије и кроз Словенију протиче у дужини од 221 км. Река Савиња (102 км) извире у поднижју Алпа. Извор реке је водопад Ринка висине 90 м је позната туристичка атракција. Љубљаница је река која тече кроз главни град Словеније - Љубљану. Десна притока је реке Саве. Крка је дуга 111 км и типична је крашка река без површинских притока. Купа тече кроз Словенију у дужини од 113 км од укупне дужине од 296 км.

Подземне воде настају сакупљањем и понирањем површинских вода и падавина у подземне слојеве земљине коре. Просторни распоред подземних вода директно зависи од геолошке грађе. Просторни размештај подземних вода у Словенији је неједнак. Скоро две трећине подземних вода се налазе у средишњем делу у долини реке Саве, док су најмање количине на крајњем североистоку земље у долини реке Муре (Марковић, 1970).

Иако Словенија излази на Јадранско море, већина река припада црноморском сливу. У Јадранско море отичу воде само са 10 % површине Словеније. Дужина обале Јадранског мора износи свега 46 км и слабо је разуђена. То је део великог Тршћанског залива, који се одликује ситно разуђеном обалом, која је углавном ниска и лако приступачна. Море поред обале је плитко, а због севернијег положаја и близине Алпа, нешто хладније од хрватског и црногорског (Група аутора, 1990). Дубина воде у лукама је довољна за пристајање великих бродова. Ово је од велике важности за Копар, чија је лука најпрометнија, у овом делу Европе (Плавша, 2005). Најниже температуре морске воде су у фебруару око 6°C, а највише у августу око 23°C. Језера су пратећа појава постојећег рељефа и међу многобројним језерима се истичу Бохињско и Бледско која се налазе у Јулијским Алпима.

Захваљујући богатој речној мрежи простор Словеније је идеалан за насељавање разних врста. Иако је размештај подземних вода неправилан то и нема неки већи утицај на живот дивљачи јер су површинске воде правилно распоређене. Долине Драве, Муре Лендаве и других обезбеђују довољне количине воде у сушним периодима, а после изливања представљају идеална станишта за многе птице. Осим тога већина река је богата рибом која представља храну за многе врсте. У већини речних долина услови омогућавају гајења пољопривредних култура у којима дивљач проналази храну и заклон. Постојање речних долина и плавних подручја су неопходна крупној дивљачи (јелен, дивља свиња) због каљугања у блату јер се на тај начин бране од паразита.

Биогеографске вредности. Словенија је једна од ретких европских земаља која може да носи епитет "зелена". Шуме заузимају 58% површине земље, те је по пошумљености одмах иза Финске и Шведске. Осим што представљају природну вредност, шуме су веома важне и због очувања биодиверзитета. У прошлости је област Краса била у потпуности покривена боровим шумама. Данас је само једна трећина површине Краса покривена овим шумама, док је остали део исечен или је изгорео у пожарима (www.wikipedia.com). У приморском делу, на крашком терену, расте термофилна приморска шума храста медунца и црног граба. На панонској страни, у нижим пределима расте низијска поплавна шума белог граба, а на брежуљцима и нижим брдима шуме букве и белкасте белкице. На динарском кршу, на нижим пределима преовлађују планинске шуме букве, док су виши предели обрасли шумама јеле и букве. На горњој граници шуме (висине од 1.650 м до 1.800 м) расту већином четинари а најзаступљенији су смрека и, понегде, ариш. У пределу Алпа у нижим пределима расту шуме храста, док у вишим пределима преовладавају шуме четинара, док је понегде заступљена и буква. Пашњаци покривају 5.593 км² државе, а ливаде и баште 2.471 км². Такође, постоји још 363 км² воћњака, и 216 км² винограда, те је Словенија веома добро позната по производњи вина. Највеће површине под ораницама су заступљене у Панонској регији, као и долинама река. Обрадиве површине заузимају свега 12% од укупне територије (Група аутора, 2007).

Осим богатства у флори, Словенија је богата разним животињским врстама од којих су многе ловне врсте, а многе представљају природну реткост. За време ловних сезона одвија се лов на врсте као што су јелен, јелен аксис, срнадаћ, дивље патке, дивље гуске, свиње, и остале. За разлику од већине европских земаља, врстама као што су тетреб, тетреб ружевац, алпски козорог, рис, алпски зец, алпска лисица, лештарка, снежница, медвед и вук који насељавају пределе Алпа и Динарида., бројност је таква да трајна заштита ових врста није неопходна те се могу ловити за

време ловних сезона. Од осталих не ловних врста свакако треба истаћи делфина који повремено обитава у приобалном подручју словеначке обале, затим јежа, поскока, шарку, мрмота, који насељавају готово целу Словенију, као и домаћу расу коња Липицанер који је познат у свету. Од неловних врста птица су присутни, орлови, сове, јастребови, вране, роде, и многе друге. Велика је бројност птица мочварица као што су патке, гуске, роде и чапље које углавном насељавају ниже пределе где су плавна подручја. Орлови, јастребови и соколови настањују готово све пределе осим предела који су дужи део године под снегом, јер су ови предели слабије насељени са ситном дивљачи која представља главни извор хране за њих. Шумске коке попут тетреба, рушевца, лештарке и снежнице насељавају само високе планинске врхове преко 1500 м (Тош, 2007).

ЛОВСТВО У СЛОВЕНИЈИ. Ловство у Словенији представља веома важну привредну делатност. Како су природни фактори за развој ловства скоро идеални, у прошлости су учињени многи напори како би и друштвени фактори били доведени на завидан ниво. Тако данас мото Ловачког савеза Словеније гласи: „ Наше друштво не познаје политику, отворено је сваком ловцу без обзира на његова политичка убеђења. Ко год је ловац, нама је добродошао и нека каже своју политичку боју. Ми познамо само једну боју, а то је зелена, боја наших ловишта" (Тош, 2007,1).

Развој и организација ловства у Словенији. Организовано деловање словеначког ловства почиње 1907. године оснивањем Словеначког ловачког клуба у Љубљани. Ловачки савез Словеније новим Законом о лову и дивљачи, газдује ловиштима преко 18 ловачких удружења тј. 416 ловачких друштава, која броје 22.000 ловаца. Ловачка удружења и друштва запошљавају 26 стручних лица и по потреби ангажују око 700 непрофесионалних лица.

Све ловне површине у Словенији су територијално издељене по географски и еколошки типичним целинама. У складу са особеностима сваког простора, гаје се одређене врсте дивљачи. Као природно-географске и еколошке целине, разликују се три основна типа ловишта: високопланинска, средњепланинска – брдска и низијска ловишта.

Површине ловишта се крећу од 2.000 ха до 12.000 ха. Ловишта којима газдују ловачка друштва обухватају 91% ловних површина Словеније. Ловишта се дају на газдовање ловачким друштвима на период од 11 година. Основна документа којима се руководи свако ловачко друштво су петогодишњи и једногодишњи план газдовања ловиштем и дивљачи. Право лова има власник земље. Један део земљишта закупају ловачка друштва на период од 11 година. Тако да у Словенији постоје приватна, закупна ловишта, као и државна. Ловиште установљава ресорно министарство.

Јавни заводи Словеније управљају ловиштима посебне намене (11 ловишта). Поред тога, Национални парк “Триглав” управља ловиштем посебне намене “Триглав” са седиштем у Бледу. Површина ловишта је 58.000 ха.

Словенија је у ловној 1999/2000. години остварила промет од 2.108 ловаца - туриста, односно око 4.218 ноћења. Просечно задржавање ловаца туриста је око 2 дана (www.lovska-zveza-slovenije.com). Колико је ловство у Словенији значајно најбоље се може закључити по подацима из следеће табеле.

Табела ... Бројност и одстрел неких ловних врста у 2006. години

Врста дивљачи	Број	Одстрел и губитци
Срна	120000	42600
Јелен	13000	5100
Дивља свиња	10000	5400
Муфлон	2000	670
Алпски козорог	130	15
Медвед	18000	125
Вук	600	11

Извор: www.lovska-zveza-slovenije.com

Бројност срнеће дивљачи, јеленске дивљачи, муфлона, алпског козорога и медведа је готово оптимална. Бројност дивљих свиња је нешто нижа од оптималне. Незнатним повећањем одстрела вука (за око 30 јединки), бројност дивље свиње би се попео за око четвртину и то би износило оптимални ниво бројности. Велика квота одстрела доказује да се са дивљачи газдује професионално и озбиљно. Ловни туризам Словенији доноси велике приходе. Максимална зарада остварена је током осамдесетих година, за време ”златног доба” ловног туризма. Најбројнији

ловци-туристи су Италијани, Аустријанци и Немци. Иако је број италијанских ловаца и даље најприсутнији, у последње две деценије број аустријских ловаца расте (Тош, 2007).

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА РЕГИЈЕ СЛОВЕНИЈЕ. Гледано из угла природних карактеристика појединих региона, односно гледајући диверзитет биотопа и биоценоза, Словенија би се могла поделити на шест различитих ловних регија: Алпи, подалпско подручје, приморје, Крас, субпанонска регија и динарска регија.

Карта ... Ловне регије Словеније (Дорадио Владимир Марковић)

Динарска регија је брдско-планинска регија која заузима јужни део Словеније. Идући од запада ка истоку, високе пределе који некада достижу и до 1.800 м смењују брдски терени и речне долине. Ови тектонско-геоморфолошки облици, на југозападу се стрмо спуштају према приморском делу Словеније, док према истоку постепено прелазе у ниски крш централне Долењске, тако да се и ловни терени у регији разликују. Уз долину река Крке, Саве, и у Белој Крајини тј. у долини Купе ловишта су низијска. У долинама ових река расту пољопривредне културе које су погодне за настањивање ситне дивљачи. Њих насељавају фазан, јаребица, зец, грлица, гугутка и препелица. Овде се сеју пшеница, сунцокрет, раж, овас и кукуруз, пошто се ове културе жању у различитом периоду, нису све њиве без усева у исто време. Ово је веома битно јер се дивљач увек може премештати у њиву која још није пожњана и ту пронаћи храну и заклон. На брдским теренима се настањују и срнећа дивљач и дивље свиње. И ови предели су богати пољопривредним културама, а како је мања насељеност него у котлинама и низијама, то крупна дивљач више настањује ове пределе. Како се повећава надморска висина, тако се мењају и климатски услови. Снижава се температура ваздуха, повећавају се падавине, снег се дуже задржава па се тако смањују и природни извори хране, поготово за ситну дивљач. Зато на теренима вишим од 1.200 метара фазан, јаребица и остала ситна дивљач ретко настањује ове пределе. Планински предели који су покривени шумом су настањени горским јеленом, аксис јеленом, медведом, муфлонском дивљачи и вуком. Од пернате дивљачи велики је број шумских кока као што су тетреб, рушевац, лештарка јаребица камењарка (Група аутора, 1991). Иако је клима суровија, ови предели омогућавају живот јеленској и муфлонској дивљачи јер постоји доста лишћарских шума са густим подрастињем. Осим тога, за гајене врсте попут јелена или муфлона за време снежних падавина износи се храна у хранилишта. Медвед лако презимљује јер пада у зимски сан све до пролећа, а вукови обезбеђују довољне количине хране природном селекцијом јеленске и срнеће дивљачи, дивјих свиња, као и ситних глодара. Птице попут тетреба или снежнице зими копају тунеле под снегом у потрази за храном и презимљују без великих губитака. У осталом периоду године, када прође зима, природних извора је хране је у обиљу.

Приморска регија која се простира у југозападном делу земље, разликује се од осталих регија пре свега због близине мора, а самим тим и другачијом климом. Како су средње годишње темпаруре ваздуха више него у осталим деловима земље, а снега готово да никада нема, ови терени су погодни за живот пернате и ситне длакаве дивљачи. У овој регији, осим што нема снега који наноси велике штете дивљачи, јер јој не омогућава да дођу до природних извора хране, ова регија је погодна за гајење ситне дивљачи због непостојања ледених киша. Ледене кише наносе

ситној дивљачи велике штете, на тај начин, што пернатој дивљачи смрзне крилна пера тако да она није у могућности да лети и тиме је лако мета предаторима. Битан климатски фактор који позитивно утиче на дивљач јесте инслоација. Ситна перната дивљач, попут фазана, јаребице или препелице јесу дневна дивљач, и што је већа инслоација то је и дивљач активнија у погледу тражења хране, бољег је психофизичког стања те даје боље потомство. Ова регија не поседује услове који би омогућили гајење крупне дивљачи у већем обиму. Фактори који не одговарају узгоју крупне дивљачи у овој регији, јесу већа насељеност и урбанизованост овог краја као и надморска висина која не прелази 200 метара. Крупна дивљач је веома осетљива уколико је узнемиравана. Мир у ловишту је један од битнијих фактора за успешно гајење. Словеначко приморје јесте мало (обала дуга 46 км), али је густо насељено и туристички веома развијено. Осим купалишног туризма, у овој регији су развијени и спортови попут бициклизма, пешачења, параглајдинга и других који директно утичу на смањење нивоа мира у природи. На крају ваља истаћи да је у овој регији и лука Копар, која омета нормалан живот крупне дивљачи буком и рефлекторима. Подлога ових терена јесте црвеница где се између камења и стења простире зелена медитеранска вегетација. Ова врста подлоге је идеална за шљуке, јаребице камењарке и неке миграторне врсте попут препелице, грлице или дивље патке. Оранице које су под кукурузом, пшеницом или овасом које су неопходне за исхрану и заклон крупној дивљачи су овде ретко заступљене. Посебно је атрактиван лов на пернату дивљач са псом. Допуски програм ловном туризму у овом подручју представља културни туризам. Како ловци-туристи одседају и лове свега око три дана, посета градовима као што су Копер, Пиран, Порторож, Изола и други свакако да би продужила боравак и уптпнула угођај (Група аутора, 1990).

Регија Краса. Јужно од Випавске долине лежи Крас (по којем су кречњачки или крашки терени и добили назив), пространа крашка зараван изграђена у кредним кречњацима. Овај простор се постепено подиже идући према југоистоку прелазећи при томе у брда Бркини. На југозападу Крас се изразитим одсеком спушта ка брежуљкастом Коперском приморју. Иско се Регија Краса одликује сличном климом као и приморска регија, овај терен не погодује гајењу ситне пернате дивљачи. Услед недостатка природних извора хране, проузрокованих већом надморском висином (око 800 м), као и недостатком површина под ораницама које осим биљног обилују и храном анималног порекла, број ситне пернате дивљачи као што су фазан, шљука, лештарка и препелица је мали. Осим недостатка ораница, овај предео се одликује и недостатком пашњака или ливада који се редовно косе јер оне представљају извор хране анималног порекла. Ако се узме у обзир да младим фазнима и јаребицама у првих две недеље живота храна анималног порекла чини 90% исхране, може се закључити да овј терен није погодан за њихово гајење. Овакав терен највише погодује гајењу муфлонске дивљачи и дивокозе који довољне количине хране и заклона проналазе на кршном терену. Осим муфлона и дивокозе регију краса насељава срнећа дивљач и дивља свиња, мада су због неодговарајућих услова биотопа нешто ређе насељени. Како исхрана ове две врсте захтева квалитетнију и обимнију храну од планинског растиња, приметне су миграције ка нешто нижим пределма, тј. ка оним где су заступљене пољопривредне културе попут кукуруза, јечма, пшенице или репе. Од предатора, у овој регији су заступљени шакал и дивља мачка које имају улогу природних селектора (Група аутора, 1991).

Алпски простор који се простире на северном делу Словеније, сачињавају Јулијски и Савињски Алпи и Караванке. У Јулијским Алпима се налази Национални парк Триглав као и највиши врх у Словенији - Триглав (2864 м). Алпско подручје насељавају многе биљне и животињске врсте од који су неке права реткост. Надморска висина је у овој регији је на многим површинама и преко 2000 метара, те су многи врхови под снегом добар део године. Иако је клима планинска, велика пошумљеност пружа добре услове за опстанак многих врста од којих неке захтевају изразите услове. Услови у овој регији погодују гајењу дивокозе, мрког медведа, великог тетреба, ружевца, снежнице, алпског зеца. Ове врсте дивљачи јесу врсте које инстинкт нагони на потрагу хране испод снега, те успевају да презиме са минималним количинама хране. Алпски козорог представља праву природну реткост и ловно-туристичку атракцију. Насељеност алпског козорога који представља ретку врсту, и његова бројност од 130 грла у овом делу Словеније доказује да се води брига о заштити екосистема. У овој регији, насеља која су мала (десетак хиљада становника) и смештена углавном у долинама, уз непостојање већих градова пружају добре услове са живот крупне дивљачи. Осим одсуства буке, у овој регији нема већих индустријских центара чиме је мир загарантован. Њвећи број саобраћајница је смештен у долинама које повезују насеља и само ретки асфалтни путеви воде до великих надморских висина. Ово подручје је такође богато предаторима који регулишу бројност осталих врста и представљају

битну карику у ланцу исхране. Предатори су рис, дивља мачка и вук. Већина европских земаља су оскудне са овим врстама дивљачи те су тамо трајно заштићене, а многе земље их уопште ни немају. Негативан фактор који утиче на гајење дивљачи јесте скијалишни туризам, планинарење и планински бициклизам. Ако се узме да су у највећем броју случајева, ски центри у овој регији мањих капацитета, негативни утицаји су сведени на минимум. Овде је бројност свих наведених врста приближна економском капацитету, те представља идеално рецептивно подручје за ловце који лове племениту дивљач (Група аутора, 1991).

Подалпски простор који заузима простор јужно од Алпа па све до централних делова Словеније. Веома је богат дивљачи која не може да опстане на великим надморским висинама, а која ипак захтева мир и заштиту. Предалпско подручје има блажу климу од планинске, а оштрију од умерено-континенталне. Снег који представља највећи проблем гајењу већини врста дивљачи, у овој се регији (у вишим деловима) задржава доста дуго (више од два месеца), тако да је помоћ човека – ловца неопходна. Овај предео је аутохтоно станиште горског јелена, те да би опстао и у условима данашњице, зимска прихрана и превентивно деловање на разне болести ове дивљачи су обавезан део газдовања. Велике површине под шумама лишћара осим јеленској погодују и срнећој дивљачи која се највише креће на рубовима пошумљених површина. Шуме букве, храста, граба, јасена пружају оптималне услове за заклон и исхрану ових врста. Како је жир најхранљивија храна за крупну племениту дивљач, оних година када хрестове шуме дају велике количине плода, зимска прихрана од стране људи је скоро непотребна. Тих година дивљач има довољне количине природне хране, а то се одмах утиче на повећану трофејну вредност, као и на повећани ниво мира у ловишту. Овде су заступљени и јелен лопатар, дивља свиња, зец и шумске коке. У нижим деловима, у долинама река настањују се дивље патке и дивље гуске. Добри станишни услови су утицали на задржавање неких врста, тако је патка глувара временом постала станарица ових простора. Остале врсте патака, као и дивља гуска, за време сезонских миграција, долазе на ове просторе где се хране озимим усевима којих има у нижим деловима ове регије. Уз пољопривредне површине настањују се голуб гривнаш, гугутка, препелица и грлица који топлији део година имају обиље хране. Врсте попут препелице и грлице пред јесен се селе у топлије крајеве, а оне отпорније попут гугутке остају и приближавају се насељима где проналазе уточиште и храну. У овој регији су настањени предатори као што су лисица, ласица, дивља мачка, јазавац, куне од којих неке зиму проводе у близини човека како би лакше пребродиле тежидео године (Група аутора, 1991).

Субпанонска регија се простире на крајњем истоку земље и представља периферију Панонске низије. Иако се овде налазе побрђа Горичко на северу и Словенске Горице на западу регије, долине река Лендаве, Муре, Драве и Дравиње одржавају надморску висину овог терена на 200 до 300 метара. Клима овог подручја је нешто сушнија него у осталим деловима Словеније. Просечна количина падавина је око 700 мм. Клима је слична клими у Војводини, а пошто је сличан и рељеф, то значи да су и овде присутне сличне врсте (Видак, 2007). Овај регион је богат дивљом патком, фазаном, шљуком, јаребицом, препелицом и зецом. Ипак највише ловаца долази у ове крајеве због срнеће дивљачи којој ови терени највише погодују. Срнећа дивљач се успешно гаји и на нешто сушнијим пределима, тако да годишња количина падавина од 700 мм не представља недостатак. За време сушних периода који су овде заступљени, срнећа дивљач до воде долази преко сочне хране, а ако је ње у оскудици може да задовољи своје потребе путем росе. Како се у овој регији узгајају многе пољопривредне културе, срнећа дивљач подмирује своје потребе за разноврсном храном. Оранице под кукурузом, пшеницом, ражом, овсем и репом уз постојање ливада предствљају оптималан терен у погледу квалитета исхране (Група аутора, 2007). Постојање већег броја речних долина, у којима се осим пољопривредних култура простиру и простране ливаде представља оптимално станиште за пернату дивљач. Ливаде које се редовно косе су густо настањење инсектима који су неопходна храна (због велике количине протеина) младим пилћима пернате дивљачи. Ливаде које су обрасле коровом те се не одржавају, такође су добре за узгој фазана, јаребица, препелица и других јер је управо коровско семе један од битнијих састојака исхране. Коначно, велике површине под пољопривредним културама представљају главне изворе хране и заклона. Бројне колоније дивљих патка и гусака сваке јесени долазе у ове крајеве где пасу озиму пшеницу и после неколико дана задражавања настављају свој пут ка југу. Велики број водотокова који се изливају и плаве околни терен, као и постојање бара и трстика су погодан терен за гајење дивља свиње. Дивља свиња је ритска дивљач и потребно јој је каљугање у блату како би се отарасила паразита. Лепота пејзажа, добра гастрономска понуда и гостропримство представљају основу развоја сеоског туризма који је комплементаран са ловним.

* * *

Основу регионализације Словеније на ловно-туристичке регије представљају различити биотопи и биоценозе у појединим регионима. Различитост у рељефу, клими, хидрографији и биљном свету утиче на то да се и различита врста дивљачи настањује у различитим регионима. Како нема сва дивљач исте прохтеве и животне потребе, тако се и поједина дивљач може наћи само у једној регији или појединим регијама. Осим тога велику улогу игра и сама биологија дивљачи, те поједине врсте једноставно немају могућности за опстанак у неким регијама. Неке врсте захтевају велике надморске висине, а неке искључиво низије. Неке врсте захтевају забарена и мочварна подручја, а неке пак сушније пределе. Док неке врсте могу да опстану и у суровим условима природе, друге захтевају додатну прихрану и помоћ човека. Коначно, неке врсте живе уз човека и насељене крајеве док друге захтевају потпуни мир и изолацију. Осим природних фактора узета је у обзир и административна подела, да би се у свакој регији нашло макар једно насељено место које располаже са одговарајућом инфраструктуром за смештај и боравак ловаца-туриста.

У односу на релативну малу површину од 20.273 км² Словенија која је међу мањим европским земљама, једна је од најбогатијих земаља у погледу броја дивљачи (Група аутора, 2007). Словенија газдује са преко 120.000 грла сrneће дивљачи. Ако се упореди са Србијом која је преко четири пута већа, а бројност сrneће дивљачи мања од 40.000 лако је увидети на ком нивоу је развијено ловство. Чак и када се упореди са Мађарском која важи за једну од водећих земаља у газдовању сrneћом дивљачи, Словенија има много већу густину насељености ове врсте дивљачи. Готово да не постоји простор у Европи где су на тако малој површини настањени вук, медвед, козорог, јелен, сrндаћ, фазан, рис, дивља свиња и многе друге. Словенија, земља која иначе има највећи привредни напредак од свих нових чланица Европске Уније, свакако да је препознала своју шансу развоја туризма у ловном туризму, те и даље унапређује ловство. У последње време, све је више заступљен фото-лов – лов са камером. Словенију насељавају врсте које су веома ретке, а које су у многим европским земљама и забрањене за лов. Фотографисањем дивљачи и природе се проширује туристичка понуда, а самим тим и одговара на савремене захтеве туристичке тражње. У свакој ловно-туристичкој регији додатну понуду ловном туризму чине фото-лов, еко-туризам, сеоски, риболовни, па и градски туризам.

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА РЕГИОНАЛИЗАЦИЈЕ СКАНДИНАВИЈЕ

ПРИРОДНА ОСНОВА ЗА РАЗВОЈ ЛОВСТВА. У којој мери је могућ опстанак неке врсте дивљачи на одређеном простору, директно зависи од природне основе. Да би се дивљач успешно гајила, најважнији услов је да има на располагању довољне количине квалитетне хране и воде. Климатски фактор је веома битан, јер осим што утиче на просторни распоред животиња, од њега директно зависи и структура вегетације која има битну улогу у животу дивљачи. Релеф је такође један од основних чинилаца који утиче на живот дивљачи, те се и на основу њега одређују границе ареала неке врсте. Иако је неке врсте захтевају више а неке мање, вода, која је извор живота, има велику улогу у животу свих живих бића па и дивљачи. На основу заједничког деловања природних фактора, стварају се различити биотопи које насељавају различите животне заједнице на основу различитих животних потреба (Стојановић, 2006).

Релефна основа ловства. Релеф Скандинавског полуострва је веома разноврстан. Гледајући од запада ка истоку полуострва, прво се налази атлантско приморје које се пружа дуж обале Норвешке. Одлика атлантског приморја, јесте велика разуђеност обале, која обилује фјордовима који су настали тако што су леднички валови потопљени трансгресијом мора. Најдужи фјордови су Согне (202 км) и Хардангер (186 км) (Давидовић, 1999). Захваљујући Голфској струји обале Норвешке на замрзавају се зими што веома повољно утиче развој биљног и животињског света. Тако је у Нидрозијенској низији створено плодно тло на којима се налазе многобројне фарме. Идући даље ка истоку налазе се Скандинавске планине, које заузимају највеће делове данашње Норвешке и Шведске. Овде се налазе многобројни врхови и висоравни који се виши од 2.000 м. Највиши врх јесте Глитертинд (2.481 м). Поједини простори скандинавског масива су стално заглечерени (Давидовић, 1999). У Скандинавским планинама се налази велики број ледничких језера и ледника. Из планинске области терен се постепено спушта према Скагераку, Категату, Балтичком мору и Ботничком заливу, а остатак Скандинавије чини балтички штит. У пределу јужне Шведске се налазе висоравни просечне висине 200 - 300 м. Висораван Смоланд је прекривена моренским седиментима, те је земљиште у овој области неплодно, а самим тим и сиромашније и биљним и животињским светом у односу на остатак Шведске. Спуштајући се према југу, терен се од висоравни Смоланд спушта у депресију Сконе која представља најплодније тле јужне Скандинавије. Северније од Смоланда се простире језерска депресија која је оивичена Скагераком и Категатом са западне и Батличким морем са источне стране. Северно од језерске депресије осим Скандинавског масива са источне стране, простиру се и тундре. Источни делови Скандинавије се у погледу рељефа много разликују од остатка полуострва, јер већину основе ове регије чини балтички штит који се одликује знатно нижим тереном. У југоисточном пределу Скандинавије, тачније у јужним и централним деовима Финске око 80% територије је покривено моренским наносима. Највећи делови ових простора су благо заталасани и просечне су надморске висине око 200 м. Релеф предела који се пружају дуж источне обале Ботничког залива и дуж северне обале Финског залива се разликује од околног јер у овој регији нема моренских седимената. Крајњи исток полуострва који се граничи са Русијом се одликује великим бројем језера и нешто нижим рељефом. Финци овај крај називају "Суоми" што значи земља језера (Давидовић, 1999). Северније од језерске регије налази се заталасана брежуљкаста регија која на северозападу има планински карактер (највиши врх 1.324 м), а назива се и Финска Лапонија.

Разноликост рељефа условљава и разноликост биотопа, а самим тим и биоценоза. Различити типови тла погодују развоју различите вегетације на њима, а то је опет повезано са стварањем различитих животних услова за одређене врсте дивљачи. Тако се ситна дивљач углавном насељава на нижим теренима где осим што климатски услови нису сурови (као на високим планинским врховима), омогућено је гајити пољопривредне културе које за исту представљају храну и заклон. Због веома неповољног географског положаја, већина врста ситне дивљачи која насељава већину Европе овде нису настањене. Главни узроци томе јесу мали проценат територије са нижим теренима, али и то што се ово полуострво простира на крајњем северу континента где климатски услови не омогућавају основне услове за живот као што су природни извори хране, инслоација, температура... На брдовитим пределима и нижим планинама успешно се гаје и ситне и крупне врсте дивљачи као што су јелен, ирвас, поларни зец, дивље патке и гуске, тетреб, снежница, лештарка итд. Највиши терени су погодни за гајење високопланинске дивљачи којима сама биологија и начин живота захтева управо такве биотопе. То су врсте које

могу опстати и када је хране у оскудици, које су отпорније, или које падају у хибернацију (зимски сан). Овој групи припадају: дивокоза, лос, муфлон, сика јелен, рис, ракунопас, свизац, тетреб, ружевац, снежница, лештарка, медвед, вук, поларни зец, веверица, поларна лисица и друге.

Клима. Планинска клима је заступљена у унутрашњости Скандинавских планина. Одликује се дугим и хладним зимама и благим и кратким летима, највећом количином падавина, нарочито на севернијим пределима. Како су падавине у хладнијим месецима у облику снега, то непогодује врстама ситне дивљачи. Негативни утицаји овог климата јесу смањење природних извора хране, као и прородне отпорности врста, тако да су у овим пределима углавном заступљене поларне врсте које су оспособљене да преживе сурове природне услове. На самом норвешком приморју клима је влажна океанска са великом количином падавина (Давидовић, 1999). Због близине Атлантског океана, тачније због утицаја Голфске струје, клима западних делова Скандинавије није чиста планинска. Средње годишње температуре су нешто више у односу на остале пределе исте географске ширине. Тако је на пример, средња годишња температура града Хамерфеста на крајњем северу Норвешке $-4,2^{\circ}\text{C}$, што је релативно висока температура за ове географске ширине (око 70° с.г.ш.). Град Берген на југу Норвешке има средњу годишњу температуру од $7,8^{\circ}\text{C}$. Средња јануарска температура у планинској регији јесте -12°C , а средња јулска износи 8°C (Група аутора, 1990). Северне крајеве полуострва карактерише субполарна клима, тако да веома краткотрајно лето и мало инсолације ограничавају пољопривредне активности. На крајњем северу влада поларна клима која онемогућава било који вид пољопривредних активности. То су предели вечито под снегом и ледом. Територије уз Ботнички залив, Балтичко море, Скагерак и Категат, као и југоисточни делови Скандинавије се одликују измењеном континенталном климом, где су летње температуре нешто ниже а зиме нешто оштрије у односу на континенталну, са тим да се ова разлика повећава са повећањем северне географске ширине. Средња јануарска температура у Шведској износи -14°C на северу и 1°C на југу, а средња јулска износи око 16°C на југу и око 11°C на северу земље (Група аутора, 1990). У Финској се зими температуре спуштају и до -35°C , док је средња температура лети око 12°C (Плавша, 2005).

На норвешком приморју и на високим планина количина падавина је највећа и она износи од 2.000 мм до 3.000 мм у просеку, а чак и до 5.000 мм на највишим планинским пределима, док је на крајњем северу и истоку количина падавина знатно мања и креће се у распону од 300 мм до 800 мм (Група аутора, 1990). Због утицаја голфске струје, море се уз обале не залеђује. Снежни покривач се на северним деловима задржава и до седам месеци, понегде и током целе године, док је у јужнијим, топлијим крајевима снежни покривач присутан око 3 месеца.

Клима Скандинавије генерално гледајући не погодује гајењу дивљачи. Већини дивљачи веома ниске температуре представљају проблем како због изазивања смрзавања тако и због отежавања правилне исхране. Како су у неким пределима ветрови честа појава то може представљати проблем у процесу репродукције јер ветар разноси мирисе и тако отежава преоналажење партнера. Због овакве климе дивљач је осуђена да живи у крдима, јатима и чопорима (лакше проналази храну и безбедност) што је са аспекта здравственог стања веома ризично због појаве и лакшег ширења заразних болести (Марић, 2003). Но, са друге стране природа је обдарила дивљач која живи на овим теренима те су аутохтоне врсте привикнуте на овакве услове и са лакоћом подносе овакве услове. Да је природа направила равнотежу доказује и то да је ирвас једина врста папкара код које и мужјак и женка имају роговље, јер им је оно главно оруђе у проналажењу хране.

Воде. Скандинавија је окружена морима и океанима са свих страна, осим источне стране која представља копнену границу полуострва. Обале су веома разуђене и спадају међу најразуђеније на свету. Скандинавија је веома богата језерима, нарочито исток полуострва. За Финску се каже да је "Амфибијска земља" тј. земља воде и копна, у којој има преко 60.000 језера (Давидовић, 1999). Нека од Скандинавских језера спадају у групу најдубљих у Европи – језеро Њес (443 м). Највеће језеро је Сајма, које гради читав систем језера чији је површина 4.400 km^2 , а дубина је 82 м. Многа језера су одвојена моренама, али су повезана речним токовима и каналима. Нека од већих и познатијих језера су: Ендре, Оулу, Киви, Кала, Неси у Финској; Венер, Ветер, Стор у Шведској и Мјеса и Ресват у Норвешкој. Скандинавско полуострво је веома разуђено. Тако је обала Норвешке најразуђенија у свету (Плавша, 2005). Осим великог броја острва, западни и северни делови полуострва се посебно одликују великом бројношћу фјордова, ријаса, и рукаваца. Такође је присутан и велики број глацијалних и ледничких језера на планинама.

По богатству у хидроенергији скандинавске земље спадају међу најбогије у свету, јер постоји велики број планинских река са великим потенцијалом. Велики је број оваквих река које

се сливају у Ботнички залив. Многобројним водотоцима се транспотрује дрво до пилања које су лоциране на ушћима река. Велики водопади се користе у хидроенергетске сврхе. Неке од већих река су: Глома и Тана у Норвешкој, Луле, Торне, Пите, Гиде у Шведској и реке Кемијоки и Оунас у Финској. Велики је и број канала који повезују језера. Тако канал Јета повезује језера Венер и Ветерн, као и балтичку обалу са обалама Катгеака (Давидовић, 1999).

Захваљујући богатој речној мрежи простор Скандинавије задовољава животне услове у погледу природних извора вода у потпуности. Већина река и језера су богати рибом која представља храну за многе врсте. У већини речних долина услови омогућавају узгајање пољопривредних култура у којима дивљач проналази храну и заклон. Постојање речних долина и плавних подручја су неопходна крупној дивљачи (јелен, дивља свиња) због каљугања у блату јер се на тај начин бране од паразита. Велике површине под језерима, рекама, мочварама пружају идеалне прилике за гајење свих врста дивљачи које насељавају ове крајеве, поготово ако се томе дода да се суше које праве огромне штете овде никада не појављују.

Биогеографске вредности. Скандинавске земље спадају међу најпошумљеније на свету, нарочито Финска и Шведска које се налазе на првом и другом месту. Запани делови Скандинавије су у погледу шума знатно сиромашнији од осталих делова, мада су у поређењу са остатком Европе ипак богатији. Неприступачан терен се одразио и на пољопривредну производњу, те ови крајеви, тачније Норвешка има најмање обрадивих површина у Европи. Скандинавски масив је обрастао четинарском шумом, које допиру до 800 м на које отпада око 85%, а изнад њих се простиру брезове голети (Група аутора, 2006). У балтичким областима полуострва честе су њиве под културама пшенице, кромпира и шећерне репе. Како је клима овде нешто блажа, такође су присутни и воћњаци. Централни делови Скандинавије су под великим шумским површинама. Како се терен лагано спушта од Скандинавског масива ка Ботничком заливу, тако и шуме лишћара заузимају веће проценте. На територији Шведске која је 57% под шумом, четинари заузимају око 60% шума, и налазе се више према севернијим крајевима. На северу полуострва четинарске шуме су смењене брезовим шумама, а ове са појасевима тундре које у потпуности заузимају поларне пределе. Исток Скандинавије који заузима Финска је најбогатији простор са шумама у Европи. Чак око 70% ове државе се налази под шумом. Како је и рељеф у овим деловима нижи од остатка полуострва (највиши врх 1.300 м, а у просеку надморска висина је око 250 м), тако је у овим крајевима осим пољопривреде, сточарство доста развијено. Што се тиче североисточних делова Финске поред тундри које су сиромашне стаблима али богате лишајевима и мочварама, ови крајеви представљају у летњем периоду станиште многих птица. Појас тундри и мочвара заузимају велика пространства. Тако на пример, 14% територије Шведске чине тундре, а исто толико и мочварна подручја.

Осим богатства у флори, Скандинавија је богата разним животињским врстама од којих су многе ловне врсте, а многе представљају природну реткост. Овде су присутне врсте као што су тетреб, тетреб ружевац, лос, медвед, вук, јелен, јелен аксис, сика јелен, срндаћ, рис, дивље патке, дивље гуске, свиње, поларни зец, поларна лисица, лештарка, снежница и остале јер је бројност таква да трајна заштита ових иначе ретких врста није неопходна.

Скандинавске земље, тачније мора која окружују Скандинавске земље су веома богата са рибом. Острва на северу и северо западу обилују са богатством рибљег света, те спадају у најбогатија ловишта бакалара у свету. Воде су богате рибом због веће концентracије кисеоника у њој, већег броја планктона, далеко мањег загађења и транспорта. На многим острвима рибарство је главна привредна грана.

ЛОВСТВО У СКАНДИНАВИЈИ. Ловство у скандинавским земљама је веома развијено. Све три земље се одликују великим процентом ловаца у укупној популацији, а велики је број и жена међу њима. Захваљујући релативно малој густини насељености, природним богатствима и пре свега великој бројности дивљачи и дисциплини ловаца, ловство је на веома високом нивоу организованости (www.face-europe.org).

Табела ... Статистички показатељи о ловству на Скандинавском полуострву

Држава	Површина км ²	Број ловаца	Број становника у милионима	Удео ловаца у укуп. попул. (%)
Финска	338.000	290.000	5,2	5,8
Норвешка	324.000	190.000	4,6	4,8
Шведска	450.000	290.000	9,0	3,2

Извор: www.face-europe.org

Финска је површине 338.000 км², од чега је под шумом 70% територије, под ораницама 8%, и под водом је око 10% територије државе. Остали део је неловна површина. Финска броји скоро 290 хиљада ловаца што чини 5,8% становништва и то је скоро највећи удео ловаца у становништву, од читаве Европе. Старости од 40 до 50 година је 43% становништва, а од свих ловаца у Финској жене чине 3,9% односно има их 11.500. Посебне дозволе се издавају за лов са луком и стрелом, за лов са псима, и за лов замкама. Соколарење је забрањено. Ловство је организовано тако да право лова има власник земље. Власник земље може дати своју земљу у закуп Ловачком савезу. Данас у Финској има око 4.500 ловачких удружења која изнајмљују земљишта величина од 2.000 до 10.000 хектара. Највише земљишта има у приватном поседу 63%, затим у државном 24%, компаније имају 9%, а остали имају 4%. Заштићене површине као што су Национални паркови, резервати, предели дивљине и слично заузимају површину од око 8,4% и на њима се не лови. Ловне врсте у Финској су медвед, вук, срна, јелен, сика јелен, вирџинијски јелен, муфлон, ирвас, рис, поларна лисица, дивље патке и гуске, јаребице и фазани (www.face-europe.org).

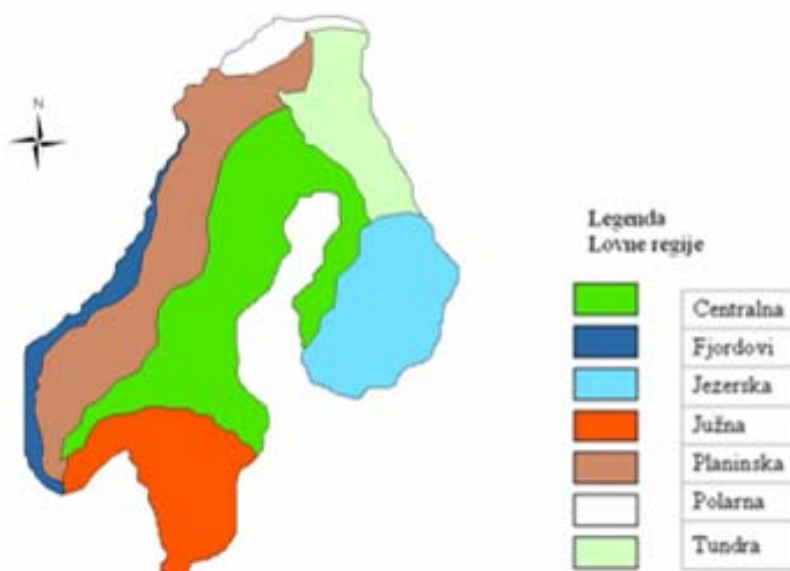
Шведска је површине од 450.000 км². Само 7% територије чине оранице, шумски комплекси се простиру на око 57% територије, док је остатак територије под водом, снегом или представља неплодно земљиште. У Шведској лови 290 хиљада ловаца, односно 3,22 % популације чине ловци. Ловачка асоцијација је подељена на девет региона који се састоје од 24 ловачка клуба. Ловство је веома популарно у Шведској, што осим великог броја ловаца доказује и први закон из области ловства који датира још из XIII века. Лов са птицама - соколарење, као и хајке су у овој земљи забрањени. Употреба вештачких извора светала је забрањена осим у случају када се лове лисице које имају беснило, остали предатори, дивље свиње и када се врши јамарење (лов на лисицу или јазаваца). Такође је дозвољен и лов са мамцима или са вабилицама за дивљач. Кретање моторним возилима у ловишту је дозвољено једино уколико се тражи рањена дивљач, уколико се ловац треба транспортовати на удаљеније делове итд. У случају овог транспотра оружје мора бити испражњено, па чак се ни метак не сме наћи у шаржеру, а све из етичких па тек онда сигурносних разлога. Пуцање из чамца није дозвољено, и уколико ће ловац да испоштује морална начела и ловну етику, тј. ако за време кретања чамца примети дивљач, да би пуцао морао би да сачека најмање један минут. Лов са замкама је дозвољен, али свака замка мора да прође ригорозну контролу националног ветеринарског института. Да би страни ловци могли да лове у Шведској пре тога морају да положе тест који садржи и практичан део. Врсте које се лове су: лос, јелен, јелен лопатар, срнећа дивљач, зец, кунић, медвед, дабар, јазавац, лисица, дивље патке, дивље гуске, твор, фазан, вроне и многе друге. Ловна сезона на већину ловних врста траје од августа до фебруара. Сезона није иста за све врсте, али није ни иста за једну врсту на целој територији. На пример, лов на лоса у северним и централним деловима почиње почетком септембра, док у јужним крајевима земље почиње средином октобра. Лов са псима је дозвољен ако су пси расни ловни пси, а када се лови крупна дивљач чак је и обавеза ловца да крај себе има пса крвоследника, да би се пронашла дивљач уколико дође до рањавања (www.face-europe.org)

Норвешка је површине 324.000 км². Око две трећине територије је више од 600 метара надморске висине, те је велики број планинских врхова преко 2.000 м које су углавном под шумом, а површине под ораницама су мале. Свега око 3% територије је под ораницама, а највећи део ораница (70%) се налази на југоистоку земље која је уједно и најгушће насељена, па је то неповољан моменат по дивљач у смислу узимања природних извора хране. У Норвешкој има око 190 хиљада ловаца који чине око 4,75% укупне популације. Ловство је организовано у 19 регионалних ловачких асоцијација, које укупно чине 570 ловачких клубова. Ловство је организовано тако да право лова има власник земље која је државна или у приватном власништву. Власник земље може дати своју земљу у закуп Ловачком савезу Норвешке. На државним поседима право лова на ситну дивљач и ирвасе имају само домаћи ловци, док страни ловци могу да лове крупну дивљач као што су лос, јелен, срна итд. На приватним поседима уз присуство ловне асоцијације лов на ситну дивљач али и осталу крупну, међу њима и ирвасе је дозвољен и за странце. Све особе (ловце) који нису уписани у регистар норвешког ловачког клуба, пре лова морају да положе тест из пуцања и познавања оружја. Минимална старост за лов на ситну дивљач је 16 година, а на крупну 18 година. Дозвола за лов се може поручити и пре него што ловац дође у одређену дестинацију, али може да уђе у Норвешку са својим оружјем само уз оружани лист и прописно оружје. Као и у Србији, лов на крупну дивљач се искључиво обавља из жлебљених цеви. У Норвешкој се полуаутоматском пушком може ловити са три метка у шаржеру и једним у цеви,

за разлику од Србије где је број метака у шаржеру ограничен на два. Пушке малог калибра су дозвољене само за ситну длакаву дивљач. Употреба паса у лову је дозвољена, али уколико ловац са собом води свог пса он мора са собом понети ветеринарски доказ о здравственом пореклу пса и његов педигре. Ово важи за све стране ловце осим за ловце из Шведске који могу да поведу свог пса и без папирологије.

Колико је развијена етика лова у Сакандинавији говори и податак о поменутом тесту способности страних ловаца. Тест се састоји из два дела. У првом, ловац пуца 30 метака у мету по свом избору. Када се утврди да је ловац прецизан - како би се избегло рањавање дивљачи, ловац добија још пет метака из оружја и калибра са којим жели у лов, са тим да је мета у облику силуете дивљачи која ће се ловити. Лов из чамаца је дозвољен али са најмање удаљености од 2 км од најближе обале или острва. Употреба вештачког извора светла је забрањена осим у случају када се лове лисице које имају беснило, како би се ширење што пре зауставило. Ловне врсте у Норвешкој су: лос, јелен, јелен лопатар, ирвас, корморани, дивље патке, фазан, тетреб, снежница, рис, лисица, куне, голубови, зец, кунџ, дивља свиња, муфлон и друге (www.face-europe.org).

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКИ РЕГИОНИ СКАНДИНАВИЈЕ. Ловно-туристичка регионализација Скандинавије није вршена на основу административних граница, већ на основу природних фактора. Како дивљач не познаје људске границе, неке ловно-туристичке регије се протежу у више држава. Добијено је седам различитих регија Скандинавског полуострва у којима се разликују рељеф, клима, хидрографија и сви други фактори који утичу на развој појединих врста дивљачи. Ловно-туристичке регије Скандинавије су: планинска, централна, јужна, регија тундри, језерска, регија фјордова и поларна.

*Карта ... Ловне регије Скандинавије
(Размер: 1 цм = 250 км; Владимир Марковић)*

Регија фјордова је уска регија која је издужена у правцу пружања норвешке обале уз Атлантук и пролаз Скагерак. Велики број фјордова даје посебан изглед овој регији. Пошто је изражен утицај Голфске струје, обале Норвешке не замрзавају и то је веома повољно за гајење дивљачи која је овде настањена. Како су обале стрме и неприступачне, на овим теренима своје уточиште су нашли муфлон, дивокоза, куне и дивљи голубови, односно врсте којима оваква конфигурација терена не представља проблем за живот и развој. Остала перната дивљач као што су дивље патке, дивље гуске, корморани и лештарка настањују пределе на самој обали или на неком од многих острва. Како обале не замрзавају, ова дивљач има природне изворе хране током целе године. Иако је ова област веома уска, на њој су настањене неке крупне дивљачи као што су сика јелен и срнећа дивљач али искључиво у пределу око града Трондхејма где се налази Нидрозијенска депресија (Давидовић, 1999). У овој депресији се осим главних комуникација, што је неповољно са аспекта ремећења мира за дивљач, налази плодно земљиште на коме се осим

житарица узгаја и крмно биље. На овај начин и крупна дивљач има природне изворе хране, али се ван вегетационог периода храна мора износити у хранилишта. Што се тиче природних извора воде, дивљач у потпуности може да задовољи своју потребу и без веће интервенције ловаца, јер осим многих малих језера, планинске реке које се спуштају ка овој регији у својим низијским деловима никада не замрзавају у потпуности. Ако се овоме дода чињеница да је у овој регији просечна количина падавина око 2.500 мм, потребе за изградњом вештачких појлишта нема. Иако је доста изолована регија, неопходни мир у ловиштима могу да ремете градови Берген, Ставангер и Нарвик који представљају лучке градове и центре риболовне флоте.

Планинска регија се протеже кроз унутрашњост Норвешке и кроз крајњи запад Шведске, и до северних крајева полуострва. Планинска регија се одликује појединим просторима који су стално заглечерени из којих полазе многобројни ледници (Давидовић, 1999). Када се овој чињеници дода и то да ова регија прима велику количину падавина (око 5.000 мм), јасно је да у овој регији могу опстати само одређене врсте дивљачи. Планине су обрасле густом четинарском шумом која се простире до око 800 метара надморске висине. Регија је веома неприступачна и готово да је ненасељена, тако да дивљач има потпуни мир. Природни извори хране су у оскудици у зимском периоду, али је природа ипак омогућила многим врстама да овде преживе. Тако, на пример медвед за време јаких зима пада у хибернацију до раног пролећа. Од крупне дивљачи овде је присутан ирвас који без већих потешкоћа презимљује. Ирвас је једина врста папкара код које роговље расте и код мужјака и код женке и то искључиво зато јер им је оно главно "оруђе" са којим копају по снегу и на тај начин проналазе храну. Од осталих врста крупне дивљачи у овој регији се једино у нижим пределима може наћи јелен, а предатори као што су вук, рис и лисица су присутни у читавој регији и врше природну селекцију. Од пернатих врста присутне су шумске коке као што су тетреб, тетреб ружевац и снежница које зими своје уточиште проналазе копајући тунеле испод снега до тла где проналазе остатке хране, а такође се хране и иглицама четинара којих је у изобиљу. Потребе за водом су на задовољавајућем нивоу јер ова регија има много планинских водотока. Већина европских земаља су оскудне са овим врстама дивљачи те су тамо трајно заштићене, а многе земље их уопште ни немају. Овде је бројност скоро свих ових врста проближна економском капацитету, те представља идеално рецептивно подручје за ловце који лове племениту дивљач (Група аутора, 1991).

Централна регија се простире између финског дела Ботничког залива на истоку, планинске регије на западу, јуних делова Шведске и Норвешке на југу, а на северу допире до појаса тундри. Рељеф ове регије је разноврстан. Побрђа која се спуштају од запада ка истоку постепено смењују низије. Овакав терен који је богатији флором од већине крајева Скандинавије, погодује гајењу многих врста дивљачи. Плодност земљишта подстичу многобројни водотоци који се спуштају са скандинавског масива ка Ботничком заливу и клима која се у јужном крају регије одликује атлантским утицајем. У северним деловима ове регије клима је суровија, тако да је пољопривредна производња ограничена на топлији део године, па се у осталом периоду године дивљач ипак мора прихрањивати. У овој регији расту шуме лишћара које представљају важан извор хране за дивљач. На брдским теренима се настањују и сrneћа дивљач и дивље свиње. Како се повећава надморска висина, тако се мењају и климатски услови. На теренима вишим од 1.000 метара фазан, јаребица и остала ситна дивљач ретко настањују ове пределе услед недостатка хране и заклона. Врсте које се лове у јужнијим крајевима ове регије су: лос, јелен, јелен лопатар, сrneћа дивљач, зец, куних, јазавац, твор, фазан, вране и многе друге, а у севернијим лос, медвед, дабар, лисица, дивље патке и дивље гуске.

Јужна регија се простире на простору јужне Шведске и јужне Норвешке. Ова регија је је најплоднија али и најгушће насељена, па са становишта гајења дивљачи има своје предности и мане. Предности ове регије у односу на остале су у њеним плодним низијама на којима се узгајају поврће, воће, житарице, кромпир и шећерна репа. Осим овога, велики је број ливада и пашњака на којима се осим домаћих животиња такође храни и дивљач. Блага клима ове регије нема неповољних утицаја на пољопривреду. Ова регија је углавном низијска и просечна надморска висина је око 300 метара што погодује готово свим врстама дивљачи. На оним вишим теренима се налазе четинарске шуме што опет погодује гајењу многих врста. Ова регија такође обилује са природним изворима воде, у виду многобројних река и језера. На језерима која се простиру у северним деловима ове регије живе барске коке, корморани, дивље плтке и дивље гуске. У осталим деловима регије живи фазан, сrneћа дивљач, јелен лопатар, јелен европски, дивља свиња, куних и зец. Иако су природни услови идеални, највећи проблем за дивљач представља велика густина насељености (у односу на остатак полуострва), тако да овде живи чак 50% популације

Норвешке и Шведске (Група аутора, 2007). То значи да је у крајевима око највећих градова у овим државама, и индустрија најразвијенија. То су градови Осло, Гетборг, Малме, Сконе и Стокхолм. У овој регији је сконцентрисано око 70% индустрије ове две земље.

Језерска регија заузима централне делове Финске. Налази се између области тундре на северу, и финског приморја на југу и југозападу. Источну границу представља Русија, а западну Ботнички залив. Како и само име каже, ова регија је веома богата језерима, па Финци овај крај зову "Суоми", односно земља језера (Давидовић, 1999). Око ових језера којих има на десетине хиљада, простиру се густе четинарске шуме. Већи део овог простора чини благо заталасани простор надморске висине од 100 до 300 метара. Како летње температуре овде не прелазе 16°C јасно је да само одређене врсте, тачније оне отпорније на хладноћу, овде могу опстати. Углавном су овде настањене барске птице као што су разне подврсте дивље патке, дивља гуска, корморани, чапље, ждралови и друге. Од крупне дивљачи се у траговима налазе дивље свиње, али су севернији крајеви ове регије насељени лосом, најкрупнијом и једној од најатрактивнијих врста папкара и дивљачи уопште. Јужни делови ове регије су веома плодни, те се овде узгаја воће, поврће, житарице и крмно биље. Иако је регија богата и храном и водом за дивљач, спутавајућа околност за повећану бројност представља исувише влажна територија која погодује само лосу и барским птицама. Осим тога овде се налазе и саобраћајни и индустријски центри као што су Хелсинки, Тампере и други, те је и због ове чињенице простор за крупну дивљач ипак ограничен.

Регија тундре се простире на простору финске Лапоније. На западу се граничи са централном и планинском регијом, на југу са језерском, источну границу чини Русија док је северна граница поларна регија. Ова регија је брежуљкаста и готово да нема језера. Зиме су по дивљач веома сурове (око -20°C), док су лета пријатна око 24°C (Група аутора, 1990). Регија тундре је без стабала, обрасла лишајевима и маховином и по којим великим грмом. Многобројне реке ове регије надокнађују "недостатак" језера у овој регији, тако да је потреба дивљачи за водом подмирена. Како су оскудни извори хране, јер је за време зиме овај део територије под снегом, само најотпорније врсте насељавају ове просторе. Овде је најбројнија дивљач ирвас, које Лапонци узгајају као домаћу животињу. У овој су регији ирваси више искоришћени у рекреативни и спортски туризам него у ловни, јер већина туриста жели да се провоза санкама које вуку ирваси, него да их лови. У овој регији су настањени медведи који предствљају атрактивну дивљач ових простора. Осим медведа овде су настањене и дивље свиње, фазан, дабар, лисица, куне и многе друге, а у северним селовима има и лоса. Како ова регија има доста мочвара, овде се настањује пуно птица мочварица које овде проводе лета.

Поларна регија заузима крајњи север полуострва, односно север Финске и Норвешке. Ова област је ненасељена и једни људи који се овде могу затећи јесу поморци или научне експедиције. Једино уз јужни обод ове регије живе Лапонци. Ова регија је сурова за живот, јер осим што су зиме оштре и са пуно снега, људи су само случајни пролазници, тако да овде нама развијеног ловног газдовања, а тиме ни прихране, здравствене заштите и др. Ипак и на овако суровим пределима живе неке врсте а то су поларна лисица, поларни зец, снежница и неке врсте глодара. Од када је у Финској отворен арктички пут, полако долазе туристи, риболовци, скијаши и остали који воле природу, тако да је за очекивати и да ловци из разних земаља почну да пристижу и у ову регију (Група аутора, 1991).

* * *

Различити биотопи и биоценозе у појединим регионима чине основу регионализације на ловно-туристичке регије. Различитост у рељефу, клими, хидрографији и биљном свету утиче на то да се и различита врста дивљачи настањује у различитим регионима. Велику улогу у распрострањености игра и сама биологија дивљачи, те поједине врсте могу несметано да се развијају само у неким регијама. Неке врсте су дивљач великих надморских висина (дивокоза, муфлон, тетреб, лештарка и друге), а неке искључиво низија (фазан, јаребица, барске коке, срнећа дивљач, дабар...). Поједине врсте захтевају забарена и мочварна подручја као што су лос, јелен, дивља свиња, барске птице и остале врсте, а неке пак сушније пределе (пољске птице, лисица, јазавац, куне). Неке врсте су веома отпорне и могу да опстану у суровим условима природе као што су поларне области или високи планински врхови (поларна лисица, поларни зец, медвед, шумске коке, рис, вук), док друге врсте захтевају додатну прихрану и помоћ човека. Неке врсте су се временом навикле да живе уз човека и насељене крајеве те да се ослањају на помоћ ловаца, док друге захтевају потпуни мир и изолацију. Поред ове чињенице, ваља истаћи и то да је човек један од ограничавајућих фактора, али исто тако и један од покретачких фактора ловства. Да нема човека, односно пољопривреде не би било довољно разноврсне хране у хранилиштима за дивљач,

а то значи да не би било ни квалитетних и здравих популација. Човек је онај који врши селекцију дивљачи, онај који износи храну за дивљач и онај који се брине о здравственом стању дивљих врста. Човек, односно ловац је онај који производи позитивне утицаје на ловство. Са друге стране, неке врсте које морају да живе у топлијим - јужним крајевима, су ограничене у погледу ареала јер су управо ти крајеви најгушће насељени.

Овде долази до негативних утицаја човека чији се животни простор преклапа са биотопом дивљачи. Ипак, постоје одређене врсте које су у потпуности независне од човека и његовог деловања. То су врсте ненасељених крајева, где селекцију и све остало из домена гајења преузима природа. Скандинавске земље имају велику шансу развоја ловног туризма. Иако у овим земљама домаћи туристи чине најбројнију клијентелу, повећањем броја ловаца-туриста би се свакако добило много јер ловци-туристи на спадају у групу масовних туриста, а поред тога веома су добре платежне моћи.

У условима данашњице, када се све већи број животиња и биљака налази на листи угрожених врста, очувани природни предели којих је у Скандинавији много, добијају на својој вредности из дана у дан. Ненарушена природа са аутохтоним врстама флоре и фауне, није привлачна само за ловце већ и за остале љубитеље природе.

Недостатак поделе једног већег предела на неколико ловних регија, огледа се у томе, што у пракси није лако применити постојање граница ловних регија јер се закони о ловству суседних држава међусобно разликују. Тако, на пример, период трајања ловних сезона неких врста се разликују од државе до државе, а неке врсте у једној држави могу бити трајно заштићене док се у другим слободно лове.

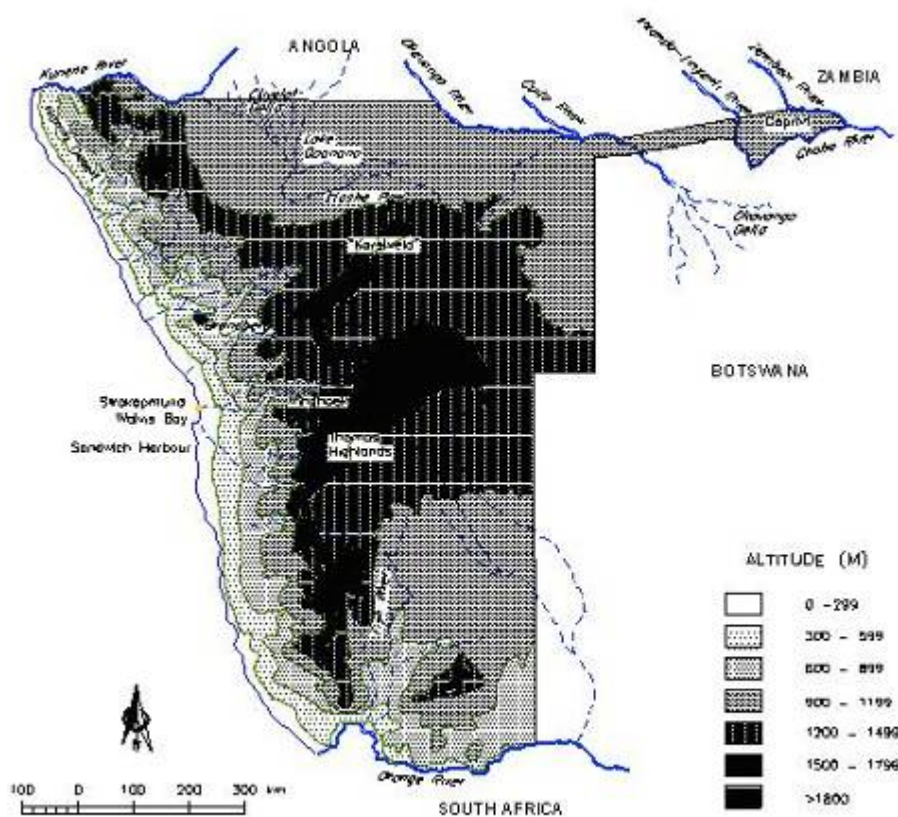
Предност поделе Скандинавског полуострва на неколико ловних регија јесте у томе што су регије добијене на основу потреба дивљачи. На овакав начин се испуњава један од основних начела у ловном газдовању, а то је да је ловни простор првенствено намењен дивљачи па тек онда човеку. Усаглашавањем закона о ловству свих држава које делу једну природну регију, ловно газдовање са дивљачи би било много делотворније са далеко већим резултатима.

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА ПОДРУЧЈА НАМИБИЈЕ

Република Намибија се налази у јужној Африци, на обали Атланског океана. Намибија се граничи на северу са Анголом, на североистоку са Замбијом, на истоку са Боцваном, а на југу са Јужноафричком републиком. Атлански океан представља њену западну границу. Површина Намибије износи 825.418 km², због чега по величини представља 34. земљу на свету (www.namibiaturism.com.na). Број становника је 2.031.000, а густина насељености је врло мала и износи 2,5 становника по квадратном километру, па после Монголије представља најређе насељену земљу (www.wikipedia.org). Главни и највећи град државе је Виндхук (Windhoek).

ПРИРОДНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ЛОВНОГ ТУРИЗМА. Намибија је карактеристична по разноврсним пејзажима. Туристи се могу дивити пустињским пределима на обали Атланског океана, саванама, шумо-саванама, природним лепотама високих планинских врхова, као и кањону реке Фиш на југу земље.

Рељеф. У рељефу Намибије издвајају се четири целине (www.go2africa.com): приморска равница, планински предео, централни плато и завала Калахари.

Карта ... Хипсометријска карта Намибије (Извор: www.iiasa.ac.at)

Приморска равница и благо заталасан терен се простире на западу Намибије, односно дуж обале океана и то је део Намибије где се простире пустиња Намиб по којој је ова држава и добила име. Пустиња Намиб се простире обалом дужином од 1.900 km од Анголе до севера Јужне Африке. Пустињски појас обухвата неколико километара широку обалну низију. Пустиња се уздиже до 600 м надморске висине, а централни део пустиње је карактеристичан по високим динама (www.namibiaturism.com.na/country_namibia.php). Терен се према унутрашњости уздиже, а прелазно подручје између пустиње и централног платоа чине планински предели Каоколанд, Дамараланд и Намаланд (www.iiasa.ac.at).

Централни плато се протеже од севера ка југу до реке Оранж. На овом подручју има највише гребенастих планина и оштрих стена, али и долина и равница, јер се према истоку централни плато благо спушта. Пустииња Калахари представља источну границу централног платоа. Надморска висина овог подручја се креће између 1.000 и 1.700 м (www.namibia-travel.net/namibia). Већина градова и села се налази на централном платоу, укључујући и главни град, Виндхук, који се налази на 1.654 м надморске висине (www.namibia-travel.net/namibia).

На истоку се терен постепено спушта према пустињи Калахари где преовладава **заравњено подручје** изнад којег се уздижу усамљена узвишења и мање планине. На крајњем североистоку су региони Каприви и Каванго који су заравњени.

Климатске карактеристике. У унутрашњости на северу влада саванска клима која је због висине умерена, а у другим деловима земље клима је сува тропска, односно пустињска и полупустињска. Дани су топли, а ноћи хладне. Могу се издвојити четири климатска појаса (www.namibia-tourism.com): северни климатски појас, централни климатски појас, јужни климатски појас и приморски климатски појас.

Лето траје од октобра до априла, а просечне летње дневне температуре се крећу између 20°C и 34°C. Температура понекад прелази 40°C, али се топлина и не осети превише, јер је релативна влажност ниска. Зима траје од маја до септембра, а јул и август су најхладнији месеци у току године. Дневне температуре током лета се крећу од 18°C до 25°C. Ноћи се температура спушта толико да се често мрзне тло (Јосин, 2006).

Кишни период године је од октобра до априла, односно током лета. Од целокупна годишња количина падавина, две трећине се излучује током јануара, фебруара и марта (www.namibia-travel.net/namibia). У овом периоду се сува речна корита на кратко напуне водом, па се око њих окупља на стотине жедних животиња.

Количина падавина се повећава од југа ка северу (у појасу Каприви је 700 мм) и од обале ка унутрашњости (на обали је до 50 мм, а у централном делу 350 мм) (www.wikipedia.org). Уз обалу, због хладне Бенгалске струје, влада пустињска клима са мање од 50 мм падавина и са честим маглама.

Воде. Намибија није богата водом. Стални водотоци су само веће реке и то Орање на југу (2.100 km), Кунене (945 km) које теку према западу у Атлански океан, Окаванго (1.600 km), који тече према истоку и нестаје у великој делти у северном делу Калахарија и река Замбези на североисточној граници (Рајичић, 1970). Реке су битно станиште бројних животињских и птичијих врста.

Биљни и животињски свет. У северним деловима се простиру високотравната савана, а у североисточном делу тропске шуме, у средишњем делу и на истоку је степа, на југу је полупустиња и пустиња са оскудном вегетацијом, као и уз саму обалу океана. Саване и степе прекривају 64% укупне површине Намибије, шуме и грмље прекривају 20% површине, а пустињска вегетација 16% (www.namibian.org). Савански део прекрива буш, које личи на ниско дрво, а представља грмолику биљку која се јавља у различитим облицима. У централном делу Намибије се простиру степе са бодљикавим бушом и акацијом, а јавља се и алоја, трепераво дрво и др. Према североистоку, који се одликује већом количином падавина, степе постепено прелазе у саване са дрвенастом врстом мопан (шумо-саване), а на крајњем североистоку, у региону Каприви, формирају се саване са макалани палмама, баобабом и другим дрвенастим биљним врстама, као и праве тропске шуме (www.namibia-travel.net/namibia). Пустииња Намиб има врло оскудну вегетацију. У Намибији постоји и 200 ендемичних врста биљака (www.wikipedia.org). Од грмоликог растиња и дрвећа је забележено 120 врста (акација, ана, индијски жир, марула, циновска смоква, баобаб, макалани палме и др.) (Јосин, 2006).

Животињски свет је, такође, јако разноврстан. У животињске врсте које су типични становници саване убрајају се афрички слон (*Loxodonta africana*), жирафа (*Giraffa camelopardalis*), бели носорог (*Ceratotherium Simum*), црни носорог (*Diceros bicornis*), Хартманова планинска зебра (*Equus Hartmannae*), Бурчелова зебра (*Equus Burchellii*), црни вилдбист (*Connochaetes taurinus*), брадавичаста свиња (*Pacochoerus africanus*), витороба газела (*Antidorcas marsupialis*), гну (*Connochaetes*), хартбист (*Alcelaphus buselaphus*), импала (*Aepycerus melampus*), сабљорога антилопа (*Hippotragus niger*), роан (*Hippotragus equinus*), нијала (*Tragelaphus angasi*), стинбок (*Raphicerus campestris*), блесбок (*Damaliscus dorcas phillipsi*), еланд (*Taurotragus oryx*), затим предатори лав (*Panthera leo*), леопард (*Panthera pardus*), гепард (*Acinonyx jubatus*), афрички дивљи пас (*Lycan pictus*), пегава хијена (*Crocota crocuta*) и шакал (*Canis aureus*) (Група аутора. 1992). У влажнијим регионима живе афрички биво (*Syncerus caffer*), нилски коњ (*Hippopotamus*

amphibius) и крокодили. Пустински и полупустински предели нису тако богати животињским врстама. У њима је најдоминантнија антилопа орикс (*Oryx gazella*) која се врло добро прилагодила пустинским условима, а ту су и спринбок (*Antidorcas marsupialis*), велики куду (*Tragelaphus strepsiceros*), ној, бабуни, планинска зебра и леопард. У северозападним деловима Намибије, Каоколанду и Дамараланду могу се видети и пустински слонов (*Loxodonta africana*) (Група аутора. 1992).

Слика ... Једна од најлепших животиња Африке – Орикс (Извор: www.nationalgeographic.com)

Постоји 8 ендемичних врста сисара од којих је најпознатија црноглава импала (*Aepyceros melampus petersi*). Најугроженије врсте сисара су црни носорог, лав, пуку (*Kobus ellipsiprymnus*) и антилопе ориби (*Ourebia ourebi*) и воторбок (*Kobus ellipsiprymnus*).

Птичији свет Намибије је врло богат и броји 630 врста птица. Забележено је 20.000 врста инсеката. Од отровних змија у Намибији најпознатије се црна мамба и кобра (www.namibia-travel.net/namibia).

ПОДЕЛА АФРИЧКЕ ДИВЉАЧИ. Афричка дивљач се може поделити на (www.kowasadventure.com):

- *ситну дивљач* – афричка дивља мачка (*felis lybica*), блесбок, зец, шакал, стинбок, спринбок и друге;

Слика 6. Стинбок

(Извор: www.eitaalohuntingsafaris.com)

Слика 7. Шакал

(Извор: www.nationalgeographic.com)

Слика 8. Спрингбок

(Извор: www.eitaalohuntingsafaris.com)

- *средњу дивљач* – бабун, гепард, нијала, пегава хијена, брадавичаста свиња и друге;

Слика 9. Гепард

(Извор: www.eitaalohuntingsafaris.com)

Слика 10. Пегава хијена и марабу

Извор: www.nationalgeographic.com

Слика 11. Брадавичаста свиња

Извор: www.eitaalohuntingsafaris.com

- *крупну дивљач* – орикс, жирафа, хартбист (*Alcelaphus buselaphus*), куду, роан, воторбок, зебре, црни вилдбист и друге врсте.

Слика 12. Црни вилдбист
Извор: www.eitaalohuntingsafaris.com

Слика 13. Куду
Извор: www.eitaalohuntingsafaris.com

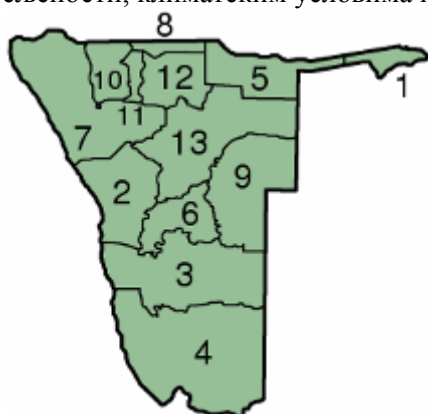

Слика 14. Афрички биво
Извор: www.nationalgeografic.com

Слика 15. Адакс
Извор: www.nationalgeografic.com

АДМИНИСТРАТИВНЕ ЦЕЛИНЕ НАМИБИЈЕ. Намибија је подељена на 13 административних целина (www.go2africa.com/namibia/regions.asp), које се разликују по површини, густини насељености, климатским условима и развијености.

1. Каприви
2. Еронго
3. Хардап
4. Карас
5. Каванго
6. Кхомас
7. Кунене
8. Охангвена
9. Омахеке
10. Омусати
11. Ошана
12. Ошикото
13. Отјозонђуа

Карта ... Административне целине Намибије (Размер: 1 cm = 240 km; Извор: www.wikipedia.org)

Каприви се налази на крајњем истоку Намибије и представља „испупчење“ дужине 450 km. Ово је тропско подручје са високим температурама и великом количином падавина током кишног периода. Мочваре, равнице и влажно земљиште овог простора представља станиште великог броја птичијих и животињских врста. Целине *Еронго* и *Хардап* се налазе на обали океана. *Карас* је по површини највећа административна целина Намибије. Налази се на југу земље, а једним делом и она излази на Атлански океан. У њој има доста сточарских фарми, али и организованих ловишта. *Каванго* је у унутрашњости и слабо је насељена. Током кишног периода овде се излучује велика количина падавина. Најгушће насељена целина је *Кхомас* у којој се налази главни град Намибије. Административна целина *Кунене* добила је назив по истоименој реци и представља врло неразвијено подручје због дугих суша и планинског терена. *Охангвена* се налази на крајњем северу, јужно од ове целине је *Ошикото*, док се *Омахеке* простира дуж источне границе. Најмања по површини је целина *Ошана* у којој се током кишног периода излучује релативно велика количина падавина. Пољопривредно врло развијена је *Отјозонђуа*, у централном делу Намибије (www.wikipedia.org).

ЛОВНИ ТУРИЗАМ У НАМИБИЈИ. Као што се може видети из досадашњег текста, Намибија је станиште веома великог броја разноврсне ловне дивљачи. За ловце-туристе су ипак

најпривлачнији велики куду (*Tragelaphus strepsiceros*), орикс (*Oryx gazella*) и спринбок (*Antidorcas marsupialis*). Трофејна вредност орикса и спринбока који живе у Намибији је врло висока, док је велики куду у Намибији просечне трофејне вредности. Најинтересантнији лов на крупну дивљач је у крајњим северним и североисточним деловима Намибије.

Трофејни лов у Намибији је почео да се развија 1962. године када је неколико земљопоседника одлучило да на својим фармама пружа услуге професионалног и контролисаног лова. Једна од главних организација која данас контролише ловне активности у Намибији је *Професионална Ловачка Асоцијација Намибије (Namibian Professional Hunting Association – NAPHA)* (www.natron.net/napha/english). Ова асоцијација је формирана 1974. године, а њен главни задатак је тада био да промовише Намибију као међународну ловно-туристичку дестинацију, као и да штити ловачка права у Намибији. Данас ова асоцијација има преко 400 регистрованих чланова, односно професионалних ловаца (ловачких водича и професионалних ловаца). Асоцијација одлично сарађује са Министарством туризма и животне средине Намибије, а све ловне дестинације су под директним надзором министарства и сектора за управљање ресурсима (www.natron.net/napha/english).

Ловна сезона почиње 1. фебруара, а завршава се 30. новембра. Трофејни лов се одвија пола сата пре заласка сунца и пола сата након изласка сунца. Лов се може вршити само на земљишту чији је земљопоседник дозволио лов.

Ловачки кодекс Намибије је био под великим утицајем немачких ловачких односа и кодекса, из разлога што је највећи број земљопоседника, односно власника приватних фарми, био немачког порекла. Према намибијским ловачким правилима, током лова је обавезно присуство професионалног ловца-водича, а противзаконито је започети сафари без добијене ловачке дозволе у којој морају бити наведене врсте животиња које ће се ловити. У супротном неће бити могуће изнети трофеј из земље. Уколико ловац рани животињу, а пронађе се само њена крв, према ловачким правилима Намибије, сматра се да је животиња одстрелена, а ловац плаћа пуну цену одстрела (www.natron.net/napha/english).

Чланови *Професионалне Ловачке Асоцијације Намибије* могу бити квалификовани као (www.natron.net/napha/english): 1) ловни водичи који могу да раде само на својој фарми, 2) „виши“ ловни водичи који могу да раде на својој фарми и још две додатне фарме (Master Hunting Guide – MHG) и 3) професионални ловци који могу радити на свим фармама у Намибији (Professional Hunter – PH). Две специјализоване квалификације су (www.natron.net/napha): 1) професионални ловац на крупну дивљач – професионални ловац са положеним испитом за крупну дивљач (Big Game Professional Hunters – BGN) и 2) професионални ловац за лов луком и стрелом - професионални ловац са положеним испитом за лук и стрелу.

Дакле, организовани туристички лов се у Намибији врши на приватним фармама или на „Communal Conservances“, друштвене површине које се уступљују за лов и циљ им је да привуку туристе кроз заштиту природе (www.fultonclassicsafaris.com/huntareas.htm). Приходи од туризма се у овим организацијама (Communal Conservances) враћају и поново користе за заштиту природе, за изградњу школа и болница за становништво или се дели становницима. Становништво добија проценат од сваке одстрелене дивљачи, а најмање 90 % меса одстрелене дивљачи се односи у различита села у околини. На овај начин, становништво руралног дела земље има економску корист од заштите природе, па је директно мотивисано да учествује у унапређењу природе и заштити дивљачи.

Током лова обавезно је присуство професионалних ловаца - водича, чланова NAPHA-е, док агенције које доводе ловце - туристе морају бити регистроване у Туристичком Одбору Намибије (*Namibia Tourism Board – NTB*) (www.natron.net/napha). Ловно-туристичке агенције организују лов ватреним оружјем и лов луком и стрелом. Власници агенција су најчешће регистровани чланови NAPHA-е са одређеном квалификацијом (професионални ловци, ловни водичи и др.), а често су и власници самих фарми са квалификацијама NAPHA-е. Врло често агенције и ловачке фарме условљавају да минимални број дана за лов буде 7 ловних дана, а ако се са антилопама лове и гепард и леопард онда се сафари организује за најмање 12 дана. Ово из разлога што се гепард креће по великој површини и стално је у покрету, па је потребно много времена да се пронађе.

Цене одстрела дивљачи и организације лова (ловни водич, смештај, исхрана и слично) варирају од агенције до агенције, односно од ловачке фарме до фарме. Ловни водич за једног ловца се дневно плаћа око 280 €, а за два ловца по 230 € за лов ватреним оружјем, а слична цена је и за лов луком и стрелом - 280 €. За оног ко жели да посматра лов плаћа се око 130 €, опет у зависности од организатора. Оквирне цене за одстрел дивљачи могу се видети у табели 1. у којој

су приказане цене у ловачке фарме Ковас.

Табела ... Цене одстрела за неке врсте ловне дивљачи

Бабун	110 €
Гепард	3.400 €
Велики куду	940 €
Орикс	600 €
Импала	520 €
Блесбок	520 €
Ној	310 €
Брадавичаста свиња	450 €
Бурчелова зебра; Хартманова зебра	950 €
Вотербок	1.760 €
Спринбок	350 €
Црни вилдбист	1.200 €
Плави вилдбист	800 €
Црвени хартбист	550 €
Стинбок	300 €
Еланд	2.000 €
Жирафа	1.500 €

Извор: www.kowasadventure.com

Из претходне табеле се може закључити да одстрел дивљачи није скуп, нарочито ако ловци долазе ради трофеја. Наиме, ако је одстрелен трофеј у некој од медаља, ловац плаћа 45 € за златну, 40 € за сребрну и 35 € за бронзану медаљу, па ће, према овоме, „златни“ орикс ловца коштати око 650 €, у зависности од организатора. Ради поређења, у Србији, одстрел европског јелена чији је трофеј оцењен златном медаљом, према ценовнику Ловачког Савеза Србије, кошта најмање 2.900 €, у зависности од поена, односно тежине роговља. Међутим, удаљеност дестинација, односно трошкови превоза, трошкови смештаја, дезинфекција и паковање трофеја и друге услуге значајно повећавају укупне трошкове путовања.

Ловци - туристи могу изабрати и неки од понуђених „ловних пакет аранжмана“ који подразумевају да ловци могу одстрелити јединке више врста дивљачи по унапред одређеној цени. Свака организација може да формира своје аранжмане. Неки од аранжмана нуде следеће: 1) одстрел једног орикса, једне брадавичасте свиње и једног црвеног хартбиста у току 5 ловних дана по цени од 2.200 € за једног ловца или 1.950 € по ловцу за два ловца на једног ловног водича, 2) одстрел једног орикса, једне брадавичасте свиње, једног црвеног хартбиста, једног црног вилдбиста, једног кудуа и једног вотербока у току 10 ловних дана по цени од 6.450 € за једног ловца или 5.850 € по ловцу за два ловца на једног ловног водича.

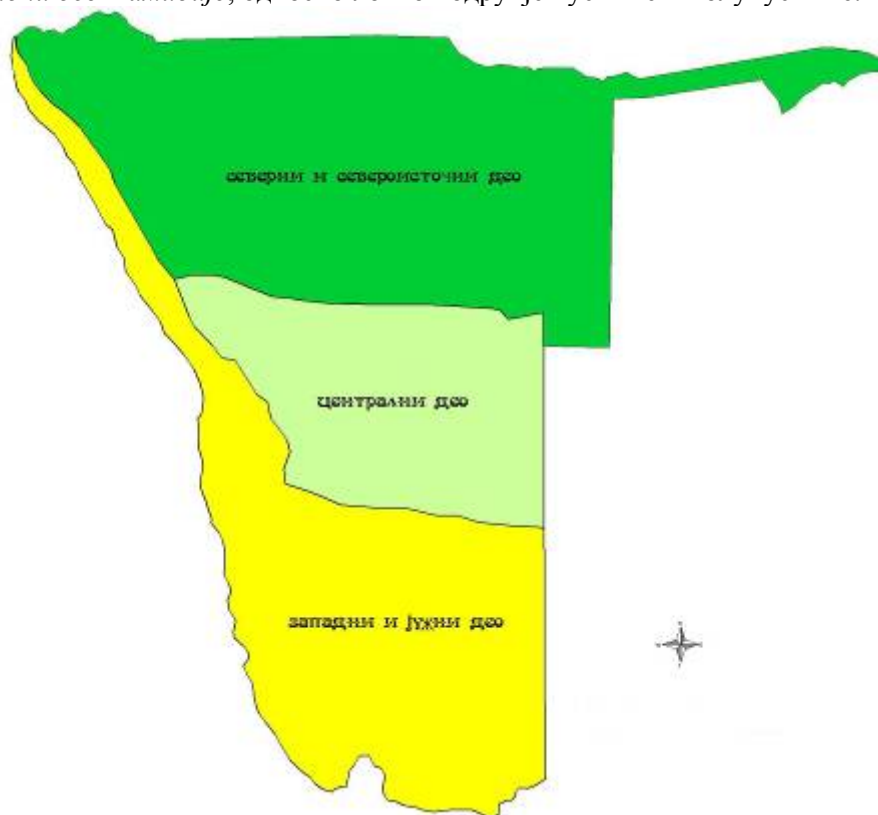
Поред туристичког одстрела, у Намибији се организују и други видови „ловних“ активности, односно фотосафари, лов фотоапаратом и камером, као и посматрање дивљачи и птица („birdwatching“). Национални паркови, резервати дивљачи и паркови дивљачи су најинтересантније дестинације за посматрање и фотографисање дивљачи. Резерватима и парковима дивљачи управља Министарство туризма и животне средине, али је све више и приватних резервата дивљачи који туристима омогућавају исте активности.

Према званичном сајту Министарства туризма и животне средине (www.met.gov.na) у Намибији постоји осам националних паркова: 1) *Етоша*, 2) *Каудом*, 3) *Мамили*, 4) *Мудуму*, 5) *Вотерберг*, 6) *Намиб-Науклуфт*, 7) *Обала костура* и 8) *Кањон реке Фиш*.

ЛОВНА ПОДРУЧЈА НАМИБИЈЕ. Животињски свет Намибије је врло разноврстан. Велики је број ловних врста дивљачи које се нуде ловцима-туристима, а најдоминантнији по бројности су биљоједи који живе у саванама Намибије. Међутим, велики број ових врста се врло добро прилагодио и снашао и у пустињским и полупустињским пределима, тако да се ове врсте могу успешно ловити и посматрати у готово свим деловима земље. Из овог разлога се не може

направити јасна ловно-туристичка регионализација према распрострањености и стаништима дивљачи.

Намибија се, према карактеристикама вегетације, може поделити на три ловна подручја: 1) *северни и североисточни део Намибије*, односно ловно подручје са високотравном саваном и шумом, 2) *централни и источни део Намибије*, односно ловно подручје са нискотравном саваном и 3) *јужни и западни део Намибије*, односно ловно подручје пустиње и полупустиње.

Карта ... Ловна подручја Намибије (Размер: 1 цм = 110 км)

Врсте дивљачи, које настањују ова подручја, су готово исте. У пустињским пределима изостају неке врсте биљоједа, али значајан број насељава и те пределе (орикс, куду и друге). У пределима крајњег североистока, поред биљоједа саване, живе и врсте којима одговарају влажна станишта (нилски коњ, крокодил и друге). Дакле, између ових подручја не постоји велика разлика у понуди ловне дивљачи.

Управо је вегетација и амбијент који она ствара у сваком овом подручју оно што је основна међусобна разлика ових подручја. Наиме, сасвим различите утиске на ловце-туристе остављају простране саване у којима велики број врста биљоједа живи без великих међусобних конфликта и непрегледни пустињски терени са којима дивљач, која на њима живи, ствара невероватан контраст, а заједно на неки начин представљају симболе живота и смрти.

Северни и североисточни део Намибије представља ловне терене на којима преовладава високотравната савана и шумо-савана у којој се у великом броју појављује дрвенаста врста мопан. На крајњем североистоку, у регионима Каприви и Каванго, где је количина падавина веће него у другим деловима земље, саване са макалани палмама, баобабом и другим дрвенастим биљним врстама прелазе у праве шуме (www.namibia-travel.net/namibia). Дивљач је разноврсна, од великих биљоједа до такозваних „Big Five“ (лав, биво, леопард, носорог и слон). Дакле, поред „пет великих“ наведених врста, ту су и жирафа, Хартманова планинска зебра, Бурчелова зебра, црни вилдбист, брадавичаста свиња, гну, хартбист, импала, стинбок, гепард, нилски коњ, крокодил. Ова област је најбогатијама ловним врстама дивљачи и стога веома интересантна страним ловцима-туристима. У овом ловном подручју постоји доста приватних ловачких фарми од којих су најпознатије Окатјуру, Еконго, Орпахант, Онгуе, Отјинуке, Трансвал и друге.

Окатјуру (Okatjuru) је приватна фарма која се налази на североистоку Намибије, 80 km од Виндхука. Лов се одвија на нешто више од 10.000 ha приватног власништва и на око 40.500 ha имовине других организација или фарми које су дале дозволу за лов. Вегетација се састоји од високотравнате саване и различитих врста акације. Дивљач која овде налази своје станиште је

куду, орикс, хартебист, брадавичаста свиња, стинбок и гепард, зебра, вилдбист, еланд, спринбук, роан, импала, жирафа и друге (www.okatjuru.com).

Слик а... Рецептивни објекат на фарми Окатјуру (Извор: www.okatjuru.com)

Ловачка фарма Трансвал (*Transvaal Hunting Farm*) у северозападном делу Намибије. Вегетација се састоји од високотравнате саване и грмоликим стаблима мопана чија структура најбоље подноси недостатак киша. Када врелина постане неподношљива, лишће овог дрвета се скупља услед чега влажност у дрвећу споро испарава, јер лишће апсорбује минималну количину топлоте. Лишће овог дрвета је омиљена храна антилопама и слоновима. Површина фарме је око 24.300 ha. Карактеристика управљања фармом и дивљачи на њој је да се годишње доведе само око 20 ловаца како би се задржало богатство и квалитет дивљачи (www.etosha-namibia.com/transvaal).

Ловачка фарма *Орпахант* (*Orpahant*) се налази на северозападу Намибије, у близини националног парка Етоша, а удаљена је 12 миља од резервата дивљачи Вотербург. Гости ове фарме могу ловити на равници површине од око 40.870 ha. Ова површина није ограђена и станиште је највећих крда еланда у Африци (www.namibian-safari-hunts.com/Orpahant.htm).

Ловачка фарма *Онгуе* (*Ongue*) је удаљена 400 km северозападно од Виндхука, на надморској висини од 1.200 m и заузима површину од 7.600 ha. Гости могу ловити и на 20.000 ha „уступљене“ земље (власништво других фарми) (www.natron.net/tour/ongue).

Ловачка фарма *Отјунуке* (*Otjunuke Hunting ranch*) је од града Окаханџа удаљена 70 km североисточно, а од Виндхука око 180 km. По површини фарме простире се савана са стаблима акације. Заједно са „уступљеним“ земљиштем, ловцима се омогућава лов на површини од 400.000 ha, а лове се еланд, велики куду, орикс, стинбок, дуикер, црвени хартебист, брадавичаста свиња, блесбок, спринбок, бурчелове и хартманове зебре, црни и плави вилдбист, импала и спринбок. Лови се из возила или ходањем и претраживањем (www.otjunuke.com).

Еконго ловачки ранч (*Ekongo Hunting Ranch*) се налази на југозападној граници националног парка Етоша. Овај ранч се налази на површинама под саваном и мопан дрвећем. Ловцима се нуди одстрел кудуа, орикса, стинбока, брадавичасте свиње, импала и друге дивљачи (www.ekongo.com).

Лов није дозвољен у националним парковима, резерватима и парковима дивљачи, али се зато у њима одвија фотосафари који представља један облик ловног туризма. Такође, велики број туриста долази ради посматрања сисара и птица. У овом делу Наминије најпознатији су национални парк Етоша, Каудом парк дивљачи и Вотербург Плато Парк.

Национални парк *Етоша* (*Etosha National Park*) је један од највећих афричких резервата дивљачи. Заузима површину од 2,7 милиона хектара, односно велики је скоро као Швајцарска. Ово је главна туристичка дестинација за посматрање и фотографисање дивљачи и птица, а сафари-туристима је најинтересантнији сушни период када се крда животиња и јата од преко хиљаду птица окупљају око различитих извора воде. У овом националном парку живи 114 врсте сисара, од којих и врло угрожене врсте црни носорог, гепард и црноглава импала. Парк има све врсте познатих „big five“. Од осталих сисара туристи могу посматрати плавог вилдбиста, зебре, хијене, лавове, леопарде, жирафе, различите врсте антилопа и друге. Слонови из националног парка Етоша су највећи у Африци. Забележено је 340 птичијих врста у овом националном парку (www.eyesonafrica.net/african-safari-namibia/namibia-safari.htm).

Национални парк *Мудуму* (*Mudumu National Park*) се налази на истоку Намибије, тачније у источном делу регије Каприви, а западна граница му је река Квандо. Подручје је прекривено густом високотравнатом саваном и мопани стаблима. Овде се могу посматрати слоновима, афрички

биволи, роан антилопе, куду, нилски коњи, крокодили, пегаве хијене, импале, зебре, афрички дивљи пси, као и 430 врста птица (www.eyesonafrica.net/african-safari-namibia/htm).

Каудом парк дивљачи (Kaudom Game Park) се налази на североистоку Намибије, а завршава се на административној граници са Боцваном. Каудом парк (резерват) је густо пошумљен и станиште је неколико врста крупне дивљачи попут слона, жирафе, гнуа, лава и леопарда, а име и ситније дивљачи као што су хијена и шакал. У њему се одвија посматрање животиња и фотографисање и снимање дивљачи - фотосафари. Туристи могу посматрати и 320 врста птица, а парк је познат и као станиште ретке и угрожене животињске врсте - афричког дивљег пса (www.wikipedia.org).

Вотерберг Плато Парк (Waterberg Plateau Park) се налази 60 km источно од Отјиваронга, а 300 km североисточно од Виндхука. Станиште је око 25 врста сисара и више од 200 врста птица. У подножју платоа се простиру саване са акацијом, а на врху платоа су субтропске шуме са високим дрвећем и травнате равнице (www.go2africa.com/namibia/game-reserve-and-national-parks.asp).

Централни и источни део Намибије. Централни и источни део Намибије представља ловне терене на којима преовладава нискотравна савана са бодљикавим бушом и акацијом, а јавља се и алоја, трепераво дрво и друге биљне врсте. Заступљене су скоро све врсте биљоједа који живе у саванама. Ово подручје је такође веома интересантно ловцима-туристима, а предност ловачких фарми овог дела земље је близина главног града и аеродрома.

У овом делу земље, као и у северном, има добро развијених и познатих приватних ловачких фарми као и друштвених земљишта на којима се одвија лов. Неке од фарми су: Омитара, Клаверберг, Окаторе и Озондјахе.

Озондјахе резерват дивљачи (Ozondjahe Hunting Safaris Game Reserve) се налази у централном делу Намибије, у близини Вотерберг Плато Парка. У овом резервату се може видети око 20 врста биљоједа, као и леопард и гепард. Ово подручје је карактеристично по различитим теренима, од отворених савана до планинских венаца Озондјахе, по којима је резерват и добио име. Резерват се простира на површини од око 30.000 ha, а на надморској висини од 1.600 м. Резерват је један од најпознатијих у Намибији, а његови гости су често власници највећих светских компанија, европски политичари, председник Намибије, па чак и чланови неких европских краљевских породица. Највише се лове велики куду, орикс и плави вилдебист. Као допуна ловним активностима, нуди се и лов на птице. Ловна сезона на птице у Намибији почиње у мају и траје до новембра (www.africanhunting safaris.com).

Окаторе (Okatore Lodge) заједно са „уступљеном“ површином нуди ловцима-туристима 200.000 ha ловне површине. Налази се 70 km северозападно од Виндхука, а подручје је карактеристично по брдима и високим планинама. Поред лова могуће је и возилима обилазити ранч и посматрати и фотографисати животиње, од којих су највише заступљени орикс, планинска зебра, куду, плави вилдбист, брадавичаста свиња и друге, као и велики број птичјих врста (www.okatore.com).

Ловачка фарма *Клаверберг (Klawerberg ranch)* је приватна фарма и налази се у централном делу Намибије. Ловни терен у приватном власништву заузима површину од око 8.100 ha, а лов се одвија и на око 182.100 ha који припадају другим организацијама. Вегетација се карактерише нискотравнатом саваном и великим бројем стабала акације, а терен је окружен планинама. Ови ловни терени су станиште за 22 врсте афричке дивљачи. То су између осталих куду, орикс, зебра, блесбок, хартебист, спринбок, брадавичаста свиња, еланд и вилдбист. Орикс је овде високе трофејне вредности. Због великог броја птичијих врста, на овој фарми се организује и „birdwatching“, као и посматрање ситне дивљачи. Рецептивни објекти смештени су у подножју планине Клаверберг (www.namibiahunting.net).

Омитара је равничарски део земље са само неколико брда, источно од Виндхука. Преовладава нискотравната савана. Површина овог ловног подручја је 29.000 ha, дивљач која овде живи је еланд, гну, белорепи гну, црвени хартебист, импала, куду, планинска зебра и брадавичаста свиња (www.namibiahunt.net).

Дустернбрук ранч (Ranch Düsternbrook) простира се на брдовитом до планинском подручју, удаљеном 90 km од главног града. Ово ловно подручје се протеже на површини од 12.000 ha, а станиште је орикса, еланда, кудуа, Хартманове планинска зебре, Бурчелове равничарске зебре, брадавичасте свиње, бабуна, шакала, спринбока, блесбока, плавог гнуа, вотербука и хартебиста (www.namibiahunt.net).

Јужни и западни део Намибије. Јужни и западни део Намибије представља ловно подручје на којем преовладавају пустињски и полупустињски терени са оскудном вегетацијом. Овде животињски свет није тако разноврстан као у осталом делу земље, међутим, иако ови делови земље, нарочито пустињски, пружају врло тешке услове за живот, одређени број врста дивљачи им се врло добро прилагодио. Најбоље се прилагодила антилопа орикс, затим спринбок, велики куду, блесбок, црвени хартебист, еланд, ној, бабуни, планинска зебра и леопард.

Карта ... Положај националних паркова, резервата и одмаралишта
(Размер: 1 цм = 100 км; Извор: www.met.gov.na)

Обод Калахари пустиње. Југоисточни равничарски ловни терен са динама од црвеног песка. Површина ловног подручја је 20.000 ha, а дивљач која се овде лови је спринбок и блесбок (www.namibiahunt.net).

Вилдхејм (Wildheim Safari's) се налази 700 km југоисточно од Виндхука, односно 45 km северно од града Ароаб у средишњем делу Калахари пустиње. Лов се одвија на 8.100 ha земљишта у приватном власништву. Дивљач која се овде може ловити је спринбок, орикс, црвени хартебист, ној и стинбок, а на посебан захтев и куду, воторбок, еланд, леопард, гепард, црноглава импала, Хартманова зебра, клиспрингер и хијена (www.wildheim-safaris.iway.na/about.htm).

Кулала лоџ (Kulala Desert Lodge) заузима површину од око 18.600 ha и налази се у пустињи Намиб, тачније у атрактивној области Сосусвлеј (*Sossusvlei*) која је позната по динама од црвеног песка које достижу висину од 300 м. Иако је ово подручје које пружа лоше услове за живот, неке врсте дивљачи су успеле да се прилагоде и преживе у овако тешким условима. Неке од њих су спринбок, орикс, Хартманова планинска зебра и ној. Посматрање дивљачи је најлепше у јутарњим часовима, а приликом ноћних вожњи могу се видети и пећинска лисица, шакал, пегава хијена (www.eyesonafrica.net/african-safari-namibia).

Хардап парк дивљачи (Hardap Game Park) је подељен браном на северни и јужни део. Највећа концентрација дивљачи је у јужном делу, а највише пажње туристима привлаче куду, орикс, спринбок, планинска зебра, црвени хартебист и стинбок. Овде је и једна од три најбројније колоније белих пеликана у Намибији, а има и корморана, фламинга и других врста птица (www.namibiatourism.com.na/country-namibia.php).

ЛОВНО ТУРИСТИЧКЕ РЕГИЈЕ ПОЛУОСТРВА КАМЧАТКА

ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ. Камчатка је полуострво на крајњем североистоку Азије, дужине преко 1000 км и ширине између 200 и 300 км. Простире се од 60°30' с.г.ш до 51° с.г.ш. Налази се на најисточнијем делу Русије, наспрам Аљаске и Канаде. Према истоку од Америчког континента је одваја Берингово море, док се унутар Азијског континента са унутрашње стране Камчатке налази Охотско море. На северу је преко Пенцина спојена са Чукотским полуострвом. Површина полуострва је 472,3 км². Рт Лопатка је најјужнија тачку полуострва.

Гледано из угла ловног туризма географски положај Камчатке је прилично повољан. Изузетно оштра клима, велика површина полуострва коју чине планине високе надморске висине, затим хладна мора и наравно географска ширина утичу да је ово подручје изузетно слабо насељено. Управо та чињеница је веома битна за ловну дивљач јер је њој неопходан мир како би се квалитетно развијала и повећавала своју популацију и трофејну вредност. Када се на то дода да су такве специфичне географске карактеристике условиле и појавом специфичних ловних врста, можемо закључити да је ловно подручје Камчатке свакако једно од најрепрезентативнијих у свету.

Камчатка представља простор који не карактерише изграђена саобраћајна инфраструктура, што је последица њене војне улоге у прошлости. Да би се дошло до полуострва најбољи начин је укрцати се на авион или брод. У Петропавловску постоји аеродром тако да доласак у индустријуску и културну престоницу овог руског краја не представља проблем, примера ради, путовање авионом из Москве траје око 10 часова. Тешкоће се јављају уколико се жели ући дубље у унутрашњост у ненасељене пределе. Тада је једина могућност стрпљење, издржљивост и адекватно теренско возило. Мали број путева је с једне стране недостатак, а с друге предност и атракција, јер визуелни доживљај природног предела није нарушен, што је реткост у 21. веку.

Близина Америчког континента је велики „плус“ у организовању туризма, а самим тим су САД и Канада најважније циљно тржиште. Доћи до Камчатке није лако, а још је теже кретати са на самом полуострву, али љубитељима јединствених природних целина то није велика цена.

При дефинисању квалитета туристичког положаја, у односу на ловни туризам, морамо се руководити чињеницом да поменути спада у елитни туризам, и да се не базира на бројности ловаца, већ на квалитету доживљаја који ће они адекватно платити. Према томе релативно велика одвојеност од иницијативних тржишта не представља толики проблем, какав би био при неком другом типу туризма, јер је десеточасовни лет авионом ништа наспрам ловачке страсти и духа који ову врсту туриста покреће да данима трагају за дивљачи по најтежим временским условима. Поред тога, у виду треба имати и ограниченост излова, како би се ловство одрживо развијало, што подразумева ограничен број ловаца туриста, па према томе масовни доласци не само да нису могући због удаљености, већ нису ни пожељни.

ПРИРОДНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ЛОВНОГ ТУРИЗМА. Најзначајнију *рељефну* целину на Камчатки чини *низ активних и угашених вулкана*, чија висина понекад прелази 3000 метара, а веома ретко и 4000 м. Између вулканских масива налазе се простране *долине*, углавном потопљене разливним водама из река које теку ка мору. Мноштво активних вулкана условљава постојање доста топлих термалних вода, које се делимично користе за загревање мањих насеља. Централни део острва пресецају два планинска венца: *Средишњи* и *Источни*, између којих се налази *Централно-камчатска низија*. Источна страна полуострва је разуђена и има низ залива, док западна има равану и релативно праву обалску линију. Река Камчатка и њена долина су оивичене величанственим појасом од око 160 вулкана, од којих је 29 још увијек активно. Деветнаест вулкана је уврштено у Унескову (UNESCO) светску баштину као „један од најистакнутијих примера вулканских региона у свету“. Највиши вулкан је Кључевскаја сопка (4.750 м), базалтног је типа и за последњих 300 година имао је више од 50 ерупција. Вероватно најлепши вулкан је Кронотски, због чијег савршеног купастог облика су га Роберт и Барбара Декер, познати вулканолози, окарактерисали као првог кандидата за најлепши светски вулкан. Из Петропавловска Камчатског голим оком се могу видети вулкани Корјакски, Авачински и Козелски.

Утицај рељефа на ловни туризам може се анализирати из више углова. У односу на разноврсност дивљачи он је свакако повољан, јер различите надморске висине представљају станишта за многе различите, ловно атрактивне врсте. Такође, вулканско земљиште је изузетно плодно, што доприноси бујној вегетацији (када то дозволе временски услови) која обезбеђује значајан извор хране за ловне врсте и животињски свет уопште. Проблем се једино јавља у смислу

приступачности терена, јер високе планине, вулкански кратери, многобројни гејзери у и недостатак путне мреже често представљају непремостиве препреке за ловце туристе.

Слика ... Планински предео Камчатке - један од вулкана (Извор: www.kamchatka.org.ru)

Клима. У формирању климе Камчатке свакако учествују вулкани, глечери и море. Камчатка се налази на самом северу умереног климатског појаса. Заступљена је умерено хладна и влажна клима. Захваљујући чињеници да је полуострво окружено водом, клима је знатно блажа него што је то случај са континенталним делом крајњег севера. Карактерише је хладна зима и умерено топло лето. Снег је у току зиме редовна појава. Уз источну обалу полуострва пролази хладна Оја Шио морска струја или струја „жуте соли“ и доноси хладну воду из поларних крајева. Апсолутна максимална температура износи 34°C , апсолутна минимална минус 24°C на острвима и минус 49°C у централним и северним деловима. Број дана са температуром преко 20°C у лето на обали је 1-6 дана, а у долини реке Камчатке 35-55 дана. Максимална количина падавина је 2600 мм. У току зиме има много снега који, се топи у мају и поново пада крајем септембра и у октобру. Максималне брзине ветра зими је до 40 метара у секунди (на мору).

Као што смо већ поменули клима Камчатке је нешто блажа у односу на сличне географске ширине. То свакако резултира чињеницом да је и погоднија за ловни туризам, јер омогућује лакши боравак у природи и дужи вегетациони период. То нарочито важи за долину реке Камчатке.

Воде. Камчатка је изузетно богата воденим ресурсима. Најзначајнија је река Камчатка, по којој је цело полуострво добило име. Ова река често је препрека кретању, па практично нема путева који је прелазе, а најважнији је централни пута кроз полуострво у дужини од пар стотина километара. Река Камчатка је дугачка 758 км, са сливом у коме је 7710 водотока и више од 5400 језера. Већина река Камчатке извире у подножју планина и ледника, што даје веома квалитетну и чисту воду у њима. На Камчатки има око 12.000 језера, а највећа су три: Курилско, Кронцкоје и Нерпице. Курилско језеро (74 km^2), налази се у вулканској калдери и повезује унутрашњи пловни систем са Охотским морем. Кронцкоје језеро (254 km^2) је пловним системом повезано са Беринговим морем. Нерпице језеро (552 km^2) је заправо залив одвојен од мора великим наносима.

Камчатка не оскудева ни у другим хидрографским феноменима. У самој средини полуострва, у долини Гејзерне реке има више од 120 активних гејзира од којих највећи избацује стуб водене паре преко 300 метара увис. За развој туризма велики занчај имају Охотско море са запада и Берингово са истока, као и воде Тихог океана са југа.

Слика ... Долина гејзира на Камчатки (Извор: www.kamchatka.org.ru)

У највећем броју случајева позната ловна подручја су богата воденим површинама, што је веома важно јер је живи свет зависан од воде. Богатство Камчатке рекама, гејзирима и језерима је у значајној мери допринело и богатству живог света. То се може видети на следећем примеру. Реке Камчатке се изузетно богате лососом који је најважнија храна за медведе. Ако се узме у обзир да је већина светских рекордера медведа одстрелена управо на овом простору, јасна је веза водених површинама и ловног туризма.

Биогеографске вредности. Вегетација је мешавина тундре, листопадних и четинарских шума нарочито добро развијених у средишњим и нижим деловима, те планинских пашњака. Шуме су богате бобичастим воћем.

Камчатка обилује врло разноврсним животињским светом. За ово се може захвалити великом броју дивљих река, близини вода северозападних дијелова Тихог океана, Беринговог и Охотског мора, малом броју људи и ниском нивоу индустријализације, свежој клими која се креће од умјерене до субарктичке, као и разноликом рељефу.

Поред осталих копнених сисара, Камчатка је најпознатија по стаништима мрких медведа. У заштићеном природном крају Кронотски се процењује да их има три до четири јединке на сваких 100 квадратних километара. Поред мрких медведа, ту су вукови, арктичке и друге лисице, рис, ждера, неколико врста ласица, хермелина и речних видри. На Камчатки живе и глодари попут зечева, мрмота, леминга и неколико врста веверица. Неколико великих папкара попут муфлона, ирваса и лосева, такође живе на овим подручјима. На Камчатки се легу велики штекавци, који представљају једну од највећих врста орлова, заједно са златним орлом и норвешким соколом.

Што се тиче воденог животињског света, Камчатка располаже вероватно највећим бројем врста лососа, укључујући свих шест пацифичких лососа (чавичу, кету, чижуча, симу, горбушу и њерку). Биолози процењују да се од једне шестине до једне четвртине лососа Тихог океана управо мрести на Камчатки.

ЛОВНО-ТУРИСТИЧКА РЕГИОНАЛИЗАЦИЈА КАМЧАТКЕ. На простору Камчатке, на основу карактеристика рељефа и климе, издваја се пет области. Свака од ових регија, у контексту ловства, располаже специфичностима и неопходно је у планирању и организацији туризма од њих кренути. Регије Камчатке су: 1) западно-приморска регија, 2) централна планинска регија, 3) низијска регија, 4) источно-планинска регија и 5) источно-приморска регија.

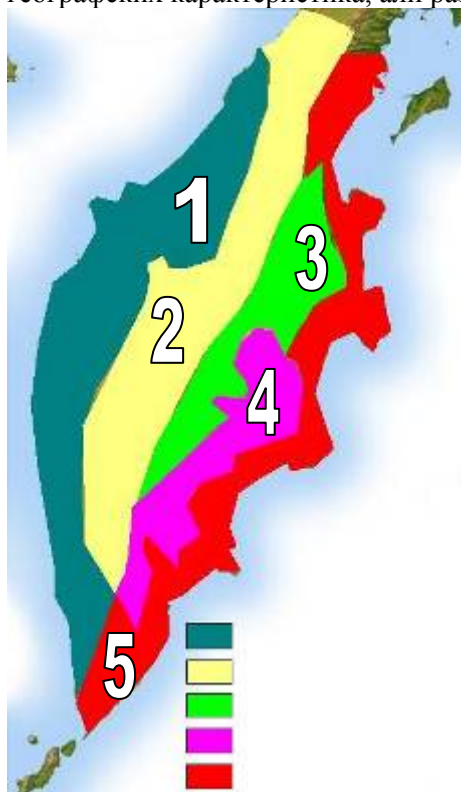
Западно-приморска регија заузима крајњи запад полуострва Камчатке и излази на Охотско море. Просечне годишње температуре су нешто више него на источној обали и клима је генерално блажа, што уз мању насељеност чини ову регију знатно богатијом дивљачи. Ипак, значајна удаљеност градских центара полуострва, у којима се између осталог налазе и аеродроми, чини ову регију мање развијеном што се тиче ловног туризма у односу на источно-приморску иако у њој владају мање повољни природни услови. За најупорније ловце туристе који су спремни да добар део аранжмана проведу путујући преко источног и централног планинског масива, лов ће бити плононосан јер се у овој регији налази значајна популација медведа и лоса. Ово подручје је карактеристично и као једно од ретких станишта Великог штекавца, птице из фамилије *Accipitridae*.

Централна планинска регија. Климатски услови ове регије су слични климатским условима већине планинских регија на овим географским ширинама. Дакле, зиме су врло оштре са обиљем снежних падавина, које се на највишим врховима задржавају током читаве године. Лета су врло кратка, хладна и одликују се кратким вегетационим периодом. Ови услови су подношљиви само за специфичне врсте које одликује издржљивост и прилагодљивост терену који оскудева храном, као што су козорог и снежна овца, али и разни предатори и лешинари.

Низијска регија. Јединствена просторна целина у светским оквирима, пре свега представља екотуристичку дестинацију, док је лов и ловни туризам делатност која се мора врло пажљиво уклопити у укупну туристичку понуду. Уникатност овог подручја се огледа у долини гејзира која је велика атракција за туристе из целог света.

Источно-планинска регија има једну битну предност у односу на западно-планинску регију. Наиме, она је знатно ближа и доступнија главним рецептивним центрима на полуострву. Овде је развијен ловни туризам код којег је у фокусу тражње лов на атрактивне врсте као што су планинска овца, медвед и вук, који се до душе врло ретко среће јер се држи шумских пространа. Ипак, услед значајно веће искориштености и близине насељима, ово подручје броји нешто мању популацију дивљачи од западно-планинске регије. Према томе, ловци у складу

са могућностима, временом и вољом могу да бирају између две регије изузетно сличних природно-географских карактеристика, али различите доступности и фонда дивљачи.

Карта ... Ловно-туристичке регије Камчатке (Томин, Симендић, Јовић, 2009)

Слика. .. Уловљени лос
(Извор: www.lorist.rs)

Источно-приморска регија. У овој области су позициониране урбане целине (Петропавловск, Јељизово) а самим тим и смештајни капацитети релевантни у смислу туристичке и ловно-туристичке понуде. Сходно томе може се закључити да је ова регија значајна за ловни туризам и туризам уопште јер је на њој сконцентрисана материјална база без које је функционисање туризма као делатности немогуће. Истовремено ова регија, због свих наведених карактеристика, није погодна за саму реализацију ловних активности које захтевају мир и удаљеност од модерног друштва.

ЛОВ НА КАМЧАТКИ. Када говоримо о лову на Камчатки на првом месту је свакако Камчатски медвед који се лови у пролеће, крајем априла и почетком маја када излази из брлога. У то време, када има још доста снега, лако га је уочити и на великим даљинама. привлачење се врши одбично моторним санкама до око 1 км даљине, а онда се ловац пешице приближава животињи на ефикасан домет оружја. С обзиром да се у току дана на овај начин могу регистровати и 4-5 примерака, ловци имају могућност да бирају најрепрезентативнијег. Последње четири године овај пролећни лов на Камчатки је забрањен, лови се само у јесен од августа до октобра. Јесењи лов је најефикаснији на рекама где има доста лосова на којима се медведи сакупљају да би ловили ову рибу. Током септембра када сазревају дивље јагоде, и када цела камчатка поцрвени од зрелих јагода, преко читавог дана могу се срести медведи на отворено како се хране плодовима. Ствар је спретности ловца да се привуче медведу на ефикасан домет оружја.

Камчатски лос се најуспешније лови у септембру за време рике. Тада стрији мужјаци заузимају одређено подручје обично на плитким травом обрастим језерима где сакупљају свој харем женки. Оваква места се лако препознају по дубоким траговима и целим изгаженим аренама. Неопходна је имати стрпљења да се лос дочека на рикалиштима и неопажено му се приближити како би лов био успешан. Овај вид лова није ни мало лако јер захтева огромне напоре ходања у до колена дубокој води и по шумама између ових језера, те се у тражењу рикалишта веома често употребљава хеликоптер. Други, зимски лов на оса који је нарочито популаран код домаћих ловаца је да им се по снегу прати траги моторним санкама. Будући да на Камчатки има доста снега који омета лоса у кретању, моторним санкама по трагу му је доста лако прићи, ако се затекне на отвореном. Проблем настаје у зимском периоду када се лос задржава углавном у шуми, па се тада

лови комбиновано, санкама на отвореном и потпм пратећи траг кретајући се на скијама. Овај начин лова захтева изузетно добру физичку припремљеност ловца.

Северни јелен се лови у тундрама , али је лов доста компликован, пошто се никад не задржава на једном месту, већ мигрира за пашом. Обично се одстрелују при лову на неку другу врсту дивљачи. Зими га локални ловци лове веома лако, будући да се креће по отвореним тундрама у великим крдима.

Најтежи лов на Камчатки је лов на снежног барана, Камчатску дивљу овцу. Лови се углавном од аугуста до половине септембра када то временске прилике дозвољавају, мада и у то време има много магловитих и чак снежних дана. Обично се ловац са малим шатором помоћу хеликоптера подигне на надморске висине које снежни баран насељава, а даље је све до ловчеве истрајности и снажљивости да га лоцира и одстрели. Према томе није чудо што се овај трофеј сматра једним од најцењенијих на свету.

Организација лова на Камчатки. „Лов за странце на Камчаки је организован тако што локални професионални ловци од државе изнајмљују на дужи временски период у концесије ловна подручја. Држава за свако ловно подручје у зависности од величине и густине популације дивљачи за сваку концесију издаје одређени број дозвола за одстрел, а професионални ловци их продају агенцијама које доводе клијенте. Професионални ловаци организују камп, и превоз до места лова хеликоптером или чамцем и лови се сваки дан полазећи из кампа пешке на различите стране. Ефикасност лова се битно повећава уз коришћење хеликоптера или моторних санки. Организација са одстрелом медведа стаје око 10.000 америчких долара са превозом до кампа, дозвола за одстрел лоса око 4000 долара и снежну овцу 6000 долара, тако да комплетан лов без трошкова хеликоптера за потребе лова, кошта око 20.000 долара са укључена три наважнија трофеја. Лов обично траје од 7 до 10 дана, а најбољи период је месец септембар.“ (Димитријевић, 2007, 23)

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Bauer, J., Herr, A. (2004). Chapter 4, *Hunting and Fishing Tourism*, In Higgenbottom, K. (ed). *Wildlife Tourism: Impacts, Management and Planning*. CRC for Sustainable Tourism, Common Ground Publishing, Brisbane.
- Bauer, J., Giles, J. (2002): *Recreational hunting - An International Review for the Australian Tourism Industry*, Wildlife Tourism Research Report Series No.13, CRC for Sustainable Tourism Pty Ltd, Goldcoast, Australia
- Brainerd, S. (2007): *European Charter on Hunting and Biodiversity*, Convention on the Conservation of European Wildlife Natural Habitats, Norwegian Association of Hunters & Anglers
- Blešić, I., Wallranbeštein K., Dević, M. (2008): *Motivation of Novi Sad (Vojvodina, Serbia) visitors out of the tourist season*, Geographica pannonica, Vol.12, Issue 1, 45-52, Novi Sad
- Crompton, J. (1979): *Motivation for pleasure travel*. Annals of Tourism Research 4, 408-424.
- Велика Илустрована Енциклопедија Ловства, 1987, Грађевинска књига, Београд.
- Видак, Д., (2007), *Ловни туризам*, Туристичка организација Војводине, Нови Сад.
- Давидовић, Р., (1999), *Регионална географија*, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Dragin, A.,(2006): *Lovno-turistički resursi Bačke*, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad.
- Група аутора, (1991): *Velika enciklopedija lovstva I tom*, Dnevnik, Novi Sad.
- Група аутора, (1991): *Velika enciklopedija lovstva II tom*, Dnevnik, Novi Sad.
- Група аутора, (1990): *Gaografski atlas*, Westerman, Nemačka.
- Група аутора, (2007): *Atlas Evrope*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Група аутора, (2007): *Muzej brez mreža*, Regionalmanagement Burgenland, Austrija.
- Група аутора, (1991): *Велика енциклопедија ловства II том*, Дневник, Нови Сад.
- Група аутора, (1990): *Гаографски атлас*, Вестерман, Немачка.
- Група аутора, (2007): *Атлас Европе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Група аутора, (2006): *Лексикон држава света*, Политика, Београд.
- Група аутора (1992): *Велика илустрована енциклопедија ловства*, „Грађевинска књига“ Београд и „Дневник“ Нови Сад.
- Девећ, М., 2008, *Ловно-туристичка регионализација Намибије*, Часопис Туризам, бр. 12, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Девећ, М., 2008, *Ловно-туристичка кретања, врсте, мотиви и последице*, Семинарски рад на докторским студијама, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Јосин, Т., (2006): *Туристички потенцијали Намибије* (дипломски рад), Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Марић, Р., (2003): *Ловство*, Институт економских наука, Београд.
- Марковић, Ј., (1970): *Географске области Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Београд.
- Марковић, В., 2008, *Ловно-туристичка регионализација Скандинавије*, Часопис туризам, бр. 12, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Марковић, В., 2008, *Ловно-туристичка регионализација Словеније*, Часопис туризам, бр. 12, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Маслов, А., (1982): *Мотивација и човек*, Нолит, Београд.
- Плавша, Ј., (2009), *Туристичке регије света* (скрипта), Департман за географију, туризам и хотелијерство Нови Сад.
- Прентовић, Р., 2006, *Основи Ловства*, ПМФ Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Рајчић, М., (1970), *Намибија*, Земља и људи, Београд
- Renatur, S.A. Recursos Naturales, Otero, Carlos. “Turismo Cinegético en España”. Madrid Spain. July 1993.
- Robertson, K. (2007), *Cape buffalo: Is the SCI trophy scoring system wrong?* A Joint Project of CIC and African Indaba for the 54th CIC General Assembly in Belgrade/Serbia, 2007.
- Стојановић, В., (2006): *Одрживи развој туризма и животне средине*, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Superstudy of Sports Participation Volume III “Outdoors Activities”*. American Sports Data, Inc., 2001.
- REDES (2002), *Strategic Feasibility Study of the Hunting Tourism Segment in Mexico*, Executive Summary, Study prepared by REDES Consultores with the assistance of the National Cattle Ranchers’ Association FACE, Annual Report 2007-2008
- Toš, M., (2007), *Stolet v kraljevstvu zlatoroga*, Lovački savez Slovenije, Slovenija.
- www.face-europe.org
- www.traffic.org
- www.africanhuntingsafaris.com
- www.eitaalohuntingsafaris.com
- www.ekongo.com
- www.etosha-namibia.com/transvaal
- www.eyesonafrica.net/african-safari-namibia/namibia-safari.htm
- www.fultonclassicsafaris.com/huntareas.htm
- www.go2africa.com/namibia/game-reserve-and-national-parks.asp

www.huntingafrica.com/destination
www.iiasa.ac.at
www.kowasadventure.com
www.met.gov.na
www.namibiahunting.net
www.namibiahunt.net
www.namibiatourism.com
www.namibiatourism.com.na
www.namibian-safari-hunts.com/OrpaHunt.htm
www.namibian.org
www.namibia-travel.net/namibia
www.nationalgeographic.com
www.natron.net/napha/english
www.natron.net/tour/ongue
www.okatjuru.com
www.okatore.com
www.otjunuke.com
www.wildheim-safaris.iway.na/about.htm
www.wikipedia.org
www.lovska-zveza-slovenije.si
www.wikipedia.com
www.zrc-sazu.si